ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 29

APRILIE – IUNIE

1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACŢIE

ION BARNEA, DUMITRU BERCIU, EMIL CONDURACHI, VLADIMIR DUMITRESCU, KURT HOREDT, NICOLAE LUPU, BUCUR MITREA, MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, D.M. PIPPIDI, DORIN POPESCU, I.I. RUSSU, GHEORGHE ŞTEFAN, ZOLTAN SZÉKELY, DUMITRU TUDOR, RADU VULPE

COMITETUL DE REDACŢIE

Redactor responsabil: SEBASTIAN MORINTZ
Redactor responsabil adjunct: ION BARNEA
Membri: MIRCEA BABEŞ, PETRE DIACONU, ALEXANDRU PĂUNESCU, RADU POPA

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM, Departamentul export-import presă, P.O. Box 136—137, telex : 11226, Bucureşti, 70 116 str. 13 Decembrie nr. 3, România.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa : 71 119 str. I.C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 29 | Nr. 2 | aprilie—iunie 1978

SUMAR

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 29 | Nº 2 | avril—juin 1978

SOMMAIRE

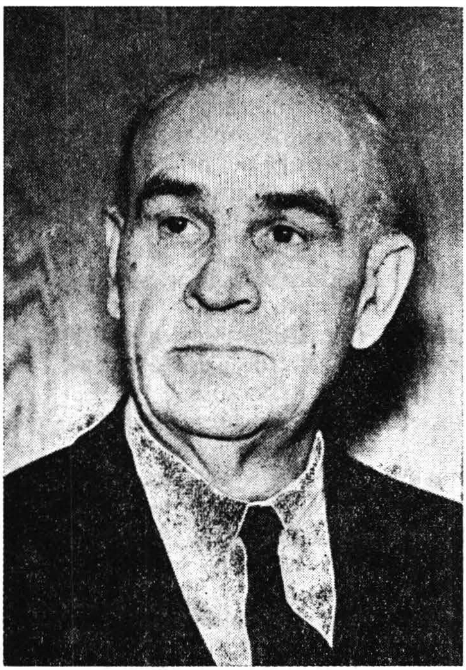
https://biblioteca-digitala.ro

PROFESORUL
DUMITRU TUDOR
La a 70-a aniversare

DE

G. POPILIAN

Profesorul Dumitru Tudor, unul dintre cei mai proeminenţi cercetători ai Daciei romane, s-a născut la 20 mai 1908 în comuna Izverna, satul Seliştea, judeţul Mehedinţi. Cursurile liceale le-a urmat la Drobeta

Turnu Severin şi Satu Mare. Studiile superioare le-a făcut la Facultatea de litere şi filozofie din Bucureşti, unde, sub îndrumarea unor iluştri profesori ca : Nicolae Iorga, Ion Andrieşescu, Scarlat Lambrino, George Murnu, Simion Mehedinţi, Vintilă Mihăilescu, C. C. Giurescu, a căpătat cunoştinţe solide în domeniul istoriei. În anul 1930 a absolvit facultatea şi a fost numit profesor la liceul ,,Matei Basarab'' din Bucureşti, apoi titular la liceul ,,Ioniţă Asan'' din Caracal. În anul 1933 este numit membru al Şcolii române din Roma, unde rămîne pînă în anul 1935. În anul 1936 trece doc-

https://biblioteca-digitala.ro

toratul în litere şi filozofie la Universitatea din Bucureşti cu lucrarea *I Cavaleri danubiani* cu menţiunea *magna cum laude*.

După 1936 este profesor şi director, mai întîi la liceul comercial din Cîmpulung Muscel şi apoi la liceul „Mihai Viteazul" din Bucureşti, cînd deţine şi funcţia de şef de lucrări la Muzeul naţional de antichităţi din Bucureşti (1944—1947).

În anul 1947 este numit profesor la Facultatea de istorie şi geografie din Iaşi, unde funcţionează între anii 1947—1953. Între anii 1949—1953 a fost decanul aceleiaşi facultăţi. Tot la Iaşi a îndeplinit şi funcţia de director al Muzeului de antichităţi. Între anii 1953—1974 este profesor la Facultatea de istorie a Universităţii din Bucureşti, al cărei decan a fost în anul 1956. Din anul 1974 a devenit profesor consultant la Facultatea de istorie din Bucureşti.

Pe lîngă o activitate pedagogică prodigioasă, profesorul D. Tudor a avut şi o activitate ştiinţifică strălucită. Încă din facultate a participat la cercetările arheologice de la Capidava şi Histria şi a publicat primele sale lucrări. De la început s-a dedicat studiului epocii romane din Oltenia. În anul 1936 începe săpăturile de la Sucidava, care continuă şi astăzi. Rezultatele cercetărilor de la Sucidava au adus importante contribuţii la istoria patriei noastre, dovedind continuitatea stăpînirii romane şi bizantine la nordul Dunării. Profesorul D. Tudor studiază şi alte aşezări romane din Dacia sudică şi în primul rînd Romula, despre care scrie lucrarea *Monumente inedite din Romula*, pentru care primeşte premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Române, în anul 1940. Rezultatele unei neobosite activităţi de teren au fost strînse într-o întinsă lucrare de sinteză *Oltenia romană* a cărei primă ediţie a apărut în anul 1942 şi pentru care a primit încă o dată premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Române (1942).

După 1944 profesorul D. Tudor a desfăşurat o amplă activitate arheologică deschizînd noi şantiere arheologice pe *limes alutanus*, la Slăveni, Stolniceni, Sîmbotin, Arutela, Rădăcineşti, Copăceni, Titeşti etc. În anul 1959 a redeschis şantierul de la Cioroiu Nou, iar în anul 1965 pe cel de la Romula şi a continuat pe cel de la Sucidava. În anul 1973 a organizat săpăturile din castrul de la Cătune, în nord-vestul Olteniei. Materialele arheologice rezultate din aceste şantiere, precum şi descoperirile izolate, au impus tipărirea a încă trei ediţii ale *Olteniei romane*. Ediţiile a II-a şi a III-a au apărut în anii 1958 şi 1968, iar cea de-a IV-a se află sub tipar. O altă lucrare întinsă, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană* (Bucureşti, 1968), cuprindea ultimele cunoştinţe despre istoria întregii Dacii. Profesorul D. Tudor a continuat studiul Cavalerilor danubieni, care făcuse obiectul tezei sale de doctorat, şi a publicat la Leyden *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuviorum* (CMRED) în două volume : *The Monuments* (1969) şi *The analysis and the interpretation of the monuments* (1976).

Opera profesorului D. Tudor contribuie la cunoaşterea etapelor celor mai importante ale istoriei patriei noastre, romanizarea populaţiei autohtone din Dacia şi continuitatea de viaţă a populaţiei daco-romane după părăsirea aureliană. Cercetările sale de la Sucidava au adus dovezi peremptorii că teritoriile de la nordul Dunării n-au fost părăsite complet de Aurelian şi că romanii şi apoi bizantinii au păstrat capete de pod în această regiune pînă în pragul veacului al VII-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceste cuceriri ale ştiinţei arheologice româneşti le-a adus la cunoştinţa savanţilor străini, fie prin lucrările sale apărute în străinătate, fie prin participări la numeroase congrese internaţionale din ţară sau străinătate, ca Sofia, Bucureşti, Mamaia, Roma, Damasc, Freiburg, München, Xanten, Londra etc., fie prin cele peste 5 000 de note bibliografice inserate, pînă în prezent, în cunoscuta publicaţie internaţională *Fasti Archaeologici*. A fost invitat să ţină conferinţe la universităţile din Roma, Genova, Milano, Napoli, Palermo, Praga Brno, Bratislava, Budapesta, Belgrad, Novi Sad, Sofia etc.

Paralel cu munca austeră de investigaţie ştiinţifică efectuată fără încetare aproape o jumătate de veac, profesorul D. Tudor a făcut eforturi mari de a difuza cunoştinţele sale în mase prin conferinţe, articole de popularizare etc. Trebuie subliniată seria de lucrări *Mari căpitani ai lumii antice* (3 vol.), *Figuri de împăraţi romani* (3 vol.), *Femei vestite din lumea antică* etc.

Nu trebuie uitată nici munca pe care a dus-o în colegiile de redacţie ale revistelor ,,Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" şi ,,Dacia".

Personalitatea şi meritele ştiinţifice ale profesorului D. Tudor au fost cunoscute atît în ţară, cît şi în străinătate, primind o serie de titluri şi distincţii : doctor docent în ştiinţe istorice, membru titular al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S. România, membru al Asociaţiei internaţionale de arheologie clasică de la Roma ; Ordinul Muncii cl. III etc.

Pe lîngă aportul important pe care l-a adus ştiinţei arheologice româneşti, profesorul D. Tudor mai are marele merit de a fi format un colectiv de colaboratori, cercetători ai Olteniei romane, cu care lucrează şi astăzi, pe mulţi dintre aceştia iniţiindu-i în tainele ştiinţei încă de pe băncile facultăţii. Profesorul D. Tudor dă astfel dovada unui înalt simţ al datoriei de dascăl, de generozitate, fiind gata oricînd să dea sfaturi dezinteresate oricăruia dintre colaboratori sau altor cercetători.

Activitatea profesorului D. Tudor constituie un exemplu de muncă perseverentă, disciplinată şi pasionată, nu numai pentru colaboratorii săi cu care lucrează alături, dar pentru toţi arheologii mai tineri.

Amploarea operei profesorului D. Tudor reiese din foarte bogata bibliografie prezentată alăturat.

La cea de a 70-a aniversare a profesorului D. Tudor, colaboratorii, colegii, prietenii şi elevii săi îi doresc o viaţă lungă, multă sănătate şi activitate rodnică.

AD MULTOS ANNOS !

Profesorul D. Tudor a publicat pînă în prezent un număr de peste 5 800 de titluri. În cele ce urmează dăm o listă bibliografică selectivă.

— *Dacii la Drobeta*, AO, IX, 1930, p. 67—72.

— *Podul Traian de la Drobeta*, AO, X, 1931, p. 149—194 cu 11 fig. şi rezumat francez (retipărit în Mem. II al Inst. arh. olteană, Craiova, 1931).

— *Cetatea Romula*, Mem. IV al Inst. arh. olteană, Craiova, 1931, 22 p. cu 6 fig. şi rezumat francez.

— *Antichităţile preistorice şi romane din judeţul Romanaţi*, BCMI, XXVI, 1933, p.76—81, cu 9 fig.

— *Paza Romulei şi a împrejurimilor ei (rectificări şi ştiri nouă)*, AO, XII, 1933, p. 228—237, cu 4 fig. şi rezumat francez.

— *Monumente mithriace din Romula*, AO, XII, 1933, p. 221—228, cu 5 fig. şi rezumat francez.

https://biblioteca-digitala.ro

— *Antichitățile creștine de la Romula*, AO, XII, 1933, p. 211—221, cu 5 fig. și rezumat francez.

— *Sarcofagii de piatră din Romula*, AO, XII, 1933, p. 65—73, cu 7 fig. și rezumat francez.

— *Podul de la Celei al lui Constantin cel Mare*, AO, XIII, 1934, p. 107—124, cu 5 fig. și rezumat francez.

— *Însemnări arheologice pentru nordul județului Mehedinți*, AO, XIII, 1934, p. 317—349, cu rezumat francez.

— *Citeva descoperiri din Dacia inferioară*, AISC, Cluj, II, 1933—1935, p. 181—191 și fig. 10

— *Două camee din județul Romanați*, CrNA, XI, 1935, p. 130—132, cu 2 fig.

— *Un monument al Cavalerului thrac descoperit la Tomi*, CrNA, XI, 1935, p. 109—113, cu o pl. și rezumat italian.

— *Antichități din Scythia Minor*. AD, XVI, 1935, (extras), 11 p. și 8 fig.

— *Date nouă despre podul lui Traian*, AO, XIV, 1936, p. 77—90, cu 9 fig. și rezumat francez.

— *Sucidava I. Première campagne de fouilles et recherches archéologiques dans la forteresse romaine de Celei, département de Romanați*, Dacia, V—VI, 1935—1936, p. 387—422 și 19 fig.

— *Découvertes archéologiques à Sucidava et dans les environs*, AO, XV, 1936, p. 177—116, cu 16 fig.

— *Geme din Romula și Sucidava*, CrNA, XII, 1933, p. 205—215, cu 3 pl. și 2 fig.

— *Cultul Cavalerilor danubieni în Tomi*, AD, XVII, 1935, p. 51—54, 2 fig.

— *Colecția Gh. Georgescu-Corabia* (*Catalog descriptiv și figurativ 1930—1936*), AO, XV, 1936, p. 373—389, cu 10 fig.

— *I Cavalieri danubiani*, Roma, 1937, extras din ED, VII, 1937, p. 189—356, cu 87 fig. și V pl. (teză de doctorat).

— *Morminte romane din județul Romanați*, AO, XVI, 1937, p. 77—91, cu 9 fig. și rezumat italian.

— *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei*, în rev. „Domul de Rouă" (Caracal), I, 5—7, 1937, p. 8—9.

— *Monumente inedite din Romula*, part. I, Vălenii de Munte, 1938, 34 p., cu 41 fig. (retipărite din BCMI, XXVII-XXX, 1936—1938, p. 31—47 și 113—126.)

— *Zum Kult des Thrakischen Reiters in der Dacia Inferior*, Germania, XXII, 1938, p. 245—246, cu 2 fig.

— *Nuove rappresentazioni dei Cavalieri danubiani*, ED, VIII, 1938, p. 415—419, cu 3 fig. (completare la teza de doctorat).

— *Miliarium de la Constantin cel Mare descoperit în Dacia*, AO, XVII, 1938, p. 19—25, cu 1 fig.

— G.I. Kazarow, *Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapesta, 1938. Recenzie în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 564—565.

— *Tăblițe votive din Tibiscum ale Cavalerilor danubieni*, BCMI, XXXII, 1939, p. 70—74, cu 3 fig. și rezumat italian.

— *Depozitul monetar de la Seliștea-Mehedinți și alte contribuții la numismatica Daciei Inferioare*, CrNA, XIV, 1939, p. 157—160.

— *Ein Constantinischer Meilenstein aus Dacien*, *Serta Hoffilleriana*, Zagreb, 1940, p. 241—247, cu 2 fig.

— *Sucidava II. Seconde* (*1937*) *et troisième* (*1940*) *campagnes de fouilles et recherches archéologiques dans la forteresse de Celei, département de Romanați*, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 359—400, cu 20 fig.

— *Quelques découvertes archéologiques de la Dacie Inférieure*, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 353—357, cu 9 fig.

— *Monumente inedite din Romula*, part. II, Vălenii de Munte, 1940, 40 p., cu 32 fig. (retipărire din BCMI, XXX—XXXII, 1937—1938, p. 110—124 și 79—93).

— *Stăpînirea romană în sudul Daciei, de la Aurelian la Constantin cel Mare*, RIR, X, 1940, p. 216—226, cu 2 fig. și rezumat francez.

— *Colecția de antichități romane din Oltenia*: *Prof. Ilie Constantinescu-Caracal* (*catalog descriptiv și ilustrat*), Craiova, 1940, extras din AO, XIX, 1940, 31 p. și 19 fig.).

— *Castra Daciae Inferioris I* (*Bumbești-Gorj*), BCMI, XXXIII, 1940, p. 18—33 cu 15 fig. și rezumat italian.

— *Castra Daciae Inferioris II* (*Slăveni-Romanați*), BCMI, XXXIII, 1940, p. 34—38, fig. 2 și cu rezumat italian.

https://biblioteca-digitala.ro

— *Obergermanische Vexillationen der Legio XXII primigenia bei Romula in Dacien*, Germania, XXV, 1941, p. 239—241, cu 2 pl.
— *Castra Daciae Inferioris III (Racoviță-Argeș)*, BCMI, XXXIV, 1941, p. 35—41, cu 6 fig. și rezumat italian.
— *Știri nouă despre castrul Jidava*, BMMN, IV, 1940—1941, p. 98—102, cu 4 fig.
— *Monete romane din Sucidava in colecția Gh. Georgescu-Corabia* (I), AO, XX, 1941, p. 61—69.
— *Oltenia romană*, ed. I, București, 1942 ; 388 p., cu 54 fig. și o hartă.
— *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane*, RIR, XI—XII, 1941—1942, p. 134—149, cu 1 fig. și rezumat francez.
— *Castra Daciae Inferioris IV : Castrul și băile romane de la Bivolari pe Olt*, BCMI, XXXV, p. 143—149, cu 5 fig. și rezumat italian.
— *Monete romane din Sucidava in colecția Gh. Georgescu-Corabia* (II), AO, XXI, 1942, p. 39—49.
— *Raport asupra cercetărilor arheologice de la Sucidava. Anuarul Comisiei monumentelor istorice pe 1942*, p. 159.
— *Dacia după părăsire in lumina recentelor descoperiri arheologice*, RFR, IX, 1942, p. 674—679.
— *Tezaurul dac de la Poiana-Gorj*, RFR, IX, 1942, p. 229—230.
— *Dacia și Pannonia*, RFR, IX, 1942, p. 220—222.
— *Romanismul in Oltenia*, în vol. *Oltenia*, Craiova, 1943, p. 269—282, cu o hartă.
— *Sextus Iulius Possessor in Dacia*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 523—531.
— *Granița de NE a Daciei inferioare*, RIR, XIV, 1944, p. 157—164, cu o hartă.
— *Arme și alte obiecte din castrul Jidava*, BCMI, XXXVII, 1944, p. 77—82, cu 4 fig. și rezumat francez.
— *Monuments en pierre dans la collection de César Bolliac*, Dacia, IX—X, 1941—1944, p. 382—405, cu 21 fig.
— *Raport asupra campaniilor de săpături arheologice din 1940 la cetatea Sucidava*, în *Raport asupra activității Muzeului național de antichități*, București, 1944, p. 35—36.
— *Raport asupra campaniilor de săpături arheologice din 1943 la cetatea Sucidava*, în *Raport asupra activității Muzeului național de antichități*, București, 1944, p. 78—81.
— *Spätrömische Gürtelbeschläge mit Kerbschnittverzierung aus Süd-Rumänien*, Dacia, IX—X, 1941—1945, p. 512—519, cu 2 fig.
— *Castra Daciae Inferioris V—VII : Copăceni, Tilești și Rădăcinești, jud. Argeș*, BMMN, V, 1945, p. 95—101, cu 6 fig.
— *Arderea cetății Sucidava*, RIR, XV, 1945, p. 149—156, cu o fig. și rezumat francez.
— *Imitații barbare după monete imperiale romane tirzii*, RIR, XV, 1946, p. 343—350 cu 3 fig. și rezumat francez.
— *Sucidava III. Quatrième (1942), cinquième (1943) et sixième (1945) campagnes de fouilles et recherches archéologiques dans la forteresse de Celei, département de Romanați*, Dacia, XI—XII, 1945—1947, p. 145—208 și 42 fig.
— *Miroirs byzantins de verre doublé de plomb trouvés en Roumanie*, Dacia, XI—XII, 1945—1947, p. 243—255.
— *Jupiter Turmasgadis à Romula*, Dacia, XI—XII, 1945—1947, p. 271—272, cu 1 fig.
— *Fragment d'un diplôme militaire romain*, Dacia, XI—XII, 1945—1947, p. 273—274, cu o fig.
— *Jupiter Zbelsourdas à Drobeta*, RIR, XVII, 1947, p. 70—79 cu 4 fig.
— *Așezarea și cetatea romană de la Desa-Dolj*, BSNR, XXXVIII—XLI, nr. 92—95, 1944—1947, p. 44—48.
— *Prima basilică creștină descoperită in Dacia Traiană*, Iași, 1948, 25 p., 6 fig. și rezumat francez.
— *Religiöse Denkmäler aus Drobeta*, în *Seria Kazaroviana*, Serdica-Sofia, 1950, p. 159—163, cu 5 fig.
— *Despre sclavaj in Dacia inferioară*. SCIV, I, 1950, p. 205—212.
— *Vase „protobulgare" descoperite in Oltenia*, SCIV, I, 1950, p. 139—151, cu 6 fig.
— *Vicus Narcissiani*, SCȘIași -Istoric, 1950, p. 469—477, cu 2 fig. rezumate rus și francez.
— *O nouă inscripție despre Q. Pompeius Falco, guvernator al Moesiei inferioare*, SCIV, II, 1951, p. 159—164 și o fig.
— *Monete antice descoperite in Moldova*, SCȘIași-Istorie, II, 1951, p. 583—593, cu 2 fig., rezumate rus și francez.

https://biblioteca-digitala.ro

— *Vicus Quintionis (trei inscripţii latine inedite).* SCŞ Iaşi-Istorie, II, 1951, p. 498—518, cu 3 fig., rezumate rus şi francez.

— *Inscripţii latine in Muzeul de antichităţi din Iaşi,* SCŞ Iaşi-Istorie, IV, 1953, p. 467—487, cu 10 fig., rezumate rus şi francez.

— *O inscripţie romană în ruinele cetăţii Suceava,* SCŞ Iaşi-Istorie, IV, 1953, p. 489—495, cu 2 fig. rezumate rus şi francez.

— *„Interfecti a latronibus" in inscripţiile din Dacia,* SCIV, IV, 1953, p. 583—595, cu rezumate rus şi francez.

— *Sucidava IV. Campania a şaptea (1946) şi a opta (1947) de săpături şi cercetări arheologice de la Celei, regiunea Craiova, raionul Corabia. Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.,* I,1954, p. 693—742, cu 21 fig.

— *Amfore elenistice descoperite in adîncul teritoriului R.P.R. (referat asupra legăturilor economice între cetăţile sclavagiste greceşti şi triburile dace dintre Carpaţi şi Dunăre),* în *Studii şi referate privind istoria Romîniei,* Bucureşti, 1954, part. I, p. 81—88.

— *Tezaurul de denari imperiali romani de la Munteneşti (com. Buhăeşti, raion Negreşti, regiunea Iaşi),* SCŞ Iaşi-Istorie, V, 1954, p. 379—400, cu 1 fig., rezumate rus şi francez.

— *Colonia Romula intr-o nouă inscripţie. Revista Univ. „Al. I. Cuza" şi Inst. Polit. din Iaşi,* I, 1—2, 1954, p. 293—312, cu 5 fig., rezumate rus şi francez.

— *Consideraţii asupra unor cercetări arheologice făcute pe limes Transalutanus,* SCIV, VI, 1955, p. 87—97, cu 4 fig., rezumate rus şi francez.

— *Inscripţii romane inedite din Oltenia şi Dobrogea,* MCA, II, 1956, p. 565—623, cu 36 fig.

— *Peregrinările sclavului Callidromus,* Studii şi articole de istorie, I, Bucureşti, 1956, p. 19—30.

— *Cohors I Cilicum in Scythia Minor şi Taurida. Contribuţii la cunoaşterea legăturilor dintre coasta de vest şi nord a Mării Negre în secolele I—III e.n., An. Univ. Bucureşti, Istorie,* 1956, nr. 5, p. 45—71 cu 5 fig., rezumate rus şi francez.

— *Cea mai mare răscoală a sclavilor: răscoala lui Spartacus,* Bucureşti, 1956, 24 p. (Colecţia SRCS, nr. 203).

— *Istoria sclavajului in Dacia romană,* Bucureşti, 1957, 310 p., 26 fig., rezumate rus şi francez.

— *Răscoale şi atacuri „barbare" in Dacia romană (secolele II-III e.n.),* Bucureşti, 1957, 100 p., cu 10 fig.

— *Piatră funerară romană descoperită în Banat,* AUB, Istorie, 9, 1957, p. 8—14, cu 1 fig., rezumate rus şi francez.

— *Problema colonatului in Dacia romană,* în Studii şi articole de istorie, II, 1957, p. 33—38.

— *Oltenia romană,* ed. a II-a, revizuită şi adăugită, Bucureşti, 1958, 530 p., cu 100 fig., 1 hartă, rezumate în rusă, franceză şi germană.

— *Q. Pompeius Falco, governor of Britain, in a newly-found inscription,* Listy filologické, VI (LXXXI), 1958, 2, p. 60—64, Praga.

— *Inscrizione funeraria romana scoperta nel Banat (Romania),* Latomus, XVII, 1958, 2, p. 355—359, 1 pl.

— *Sklavenbesitzende Sklaven im römischen Dazien,* în *Studia in honorem Acad. D. Dečev,* Sofia, 1958, p. 273—278.

— *Garnizoanele romane pe malul bănăţean al Dunării in secolul IV e.n.,* SCIV, IX, 1958, p. 373—379, 2 fig., rezumate rus şi francez.

— *Ein im Süden Daziens gefundenes hellenistisch-römisches Silbergefäss,* Germania, 37, 1959, p. 238—242, cu 2 fig.

— *Le dépôt de miroirs de verre doublé de plomb trouvé à Sucidava,* Dacia, N.S., III, 1959, p. 415—432, cu 7 fig.

— *Romula,* art. în *Enciclopedia dell'arte antica ed orientale,* s.v. (Roma), 1959.

— *Une nouvelle tablette des Cavaliers danubiens découverts à Sucidava,* în *Hommages à Léon Hermann,* Bruxelles, 1960, p. 739—744, cu 1 pl.

— *Prétendue guerre de Caracalla contre les Carpes,* Latomus, XIX, 1960, p. 350—356 şi 1 pl.

— *Nuovi monumenti sui Cavalieri danubiani,* Dacia, N.S., IV, 1960, p. 333—362, cu 18 fig.

— *Die geheime Brunnenanlage von Sucidava,* Dacia, N.S., IV, 1960, p. 541—552, cu 9 fig. (în colaborare cu E. Bujor).

— *Nota su C. Ulp. Pacatus Prastina Messallinus governatore della Mesia inferiore,* Dacia, N.S., IV, 1960, p. 523—524 şi 1 fig.

— *Un nou monument al Cavalerilor danubieni descoperit la Apulum,* în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani,* Bucureşti, 1960, p. 519—523, cu 1 fig., rezumate rus şi francez.

https://biblioteca-digitala.ro

— *Contribuții privitoare la armata Daciei Ripensis*, SCIV, XI, 1960, p. 335—363, cu 5 fig., rezumate rus și francez.

— *Șapte pietre gravate romane descoperite la Celei și Orlea (r. Corabia)*, SCN, III, 1960, p. 375—382, cu 2 fig., rezumate rus și francez.

— *Sucidava V. A noua (1956), a zecea (1957) și a unsprezecea (1958) campanie de săpături arheologice la cetatea Celei (r. Corabia) reg. Craiova*, MCA, VII, 1961. p. 473—494, cu 10 fig., rezumate rus și francez (în colaborare cu E. Bujor și A. Matrosenco).

— *Un pont romain ignoré dans la région du Bas-Danube*, Latomus, XX, 1961, p. 301—309 și 3 fig.

— *Discussioni intorno al culto dei Cavalieri danubiani*, Dacia, N.S., V, 1961, p. 317—343, cu 5 fig.

— *Jupiter Dolichenus in Dacia inferioară*, Apulum, IV, 1961, p. 145—150, cu 1 fig., rezumate rus și francez.

— *Ordo Augustalium in Dacia romană*, în Studii și articole de istoric, III, 1961, p. 7—24.

— *O nouă inscripție privitoare la sclavii din Dacia*, AUB, Istorie, X, 20, 1961, p. 7—11, cu 1 fig., rezumate rus și francez.

— *O camee de sticlă descoperită la Apulum*, Apulum, IV, 1961, p. 274—276, cu 1 fig.

— *Sucidava VII. A douăsprezecea (1959) campanie de săpături și cercetări arheologice de la Celei (r. Corabia, reg. Craiova)*, MCA, VIII, 1962, p. 555—563, cu 4 fig. și rezumate rus și francez (în colaborare cu E. Bujor).

— *Der Kult der donauländischen Reiter*, Das Altertum, 1962, 8, 4, p 234—243, cu 6 fig.

— *Le organizzazioni degli Augustales in Dacia*, Dacia, N.S., VI, 1962, p. 199—214.

— *La cohors I Lingonum en Dacia*, în *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, p. 1 523—1 530, cu 2 fig.

— *Săpăturile arheologice de la Cioroiul Nou (r. Băilești, reg. Oltenia)*, MCA, VIII, 1962, p. 547—554, cu 6 fig., rezumate rus și francez.

— *Comunicări epigrafice* I, SCIV, XIII, 1962, p. 115—123, cu 4 fig., rezumate rus și francez.

— *Collegium duplariorum*, Latomus, XXII, 1963, p. 240—251, și 2 pl.

— *Răscoala lui Spartacus*, București, 1963, 79 p. și 16 fig. (Colecția „Orizonturi").

— *Les garnisons de Buridava à l'époque de la conquête de la Dacie*, în *Akte des Intern. Kongress für griech. und latein. Epigraphik (Wien, 17.—22. Sept. 1962)*, Viena, 1964, p. 404—410, cu 3 fig.

— *Pedites singulares à Buridava*, Dacia, N.S., VIII, 1964, p. 345—351, cu 1 fig.

— *Les constructions publiques de la Dacie romaine d'après les inscriptions*, Latomus, XXIII, 1964, p. 271—301.

— *Decebal, regele erou al dacilor*, București, 1964, 64 p. și 5 fig. (Colecția „Orizonturi").

— *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965, 140 p. cu 35 fig. și 30 pl.

— *Tabula Imperii Romani : Drobeta-Romula-Sucidava*, București, 1965, 25 p. și 1 hartă în culori (text italian).

— *La fortificazione delle città romane della Dacia nel sec III dell'e.n.*, Historia-München, XIV, 3, 1965, p. 368—380 și o fig.

— *Castra Daciae Inferioris VIII. Săpăturile lui Gr. G. Tocilescu în castrul roman de la Răcari-Dolj*, Apulum, V, 1965, p. 233—257, cu 1 fig. și rezumat francez.

— *Comunicări epigrafice, II*, SCIV, 16, 1965, 1, p. 177—188, cu 4 fig., rezumate rus și francez.

— *Comunicări epigrafice III*, SCIV, 16, 1965, 2, p. 357—372, cu 6 fig., rezumate rus și francez.

— *Sculpturi antice din Muzeul de Istorie al Orașului București*, Apulum, V, 1965. p. 563—572, cu 7 fig. și rezumat francez.

— *Templul și statuetele romane de la Cioroiul Nou*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 109—115, cu 4 fig. și rezumat francez.

— *Cercetări arheologice în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier"*, SCIV, 16, 1965, 2, p. 395—406, 6 fig. (în colaborare).

— *Sucidava*, București, 1966, 69 p., 23 fig. și 24 pl. (Colecția monumentelor patriei noastre).

— *Traian împărat al Romei*, București, 1966, 97 p. și 18 fig. (Colecția „Orizonturi")

— *Hannibal*, București, 1966, 88 p., 9 fig. și 1 hartă. (Colecția „Orizonturi").

— *Aquae en Dacie inférieure*, Latomus, XXV, 1966, p. 847—854, cu 2 fig.

— *Comunicări epigrafice IV*, SCIV, 17, 1966, p. 593—603, cu 4 fig., rezumat francez.

https://biblioteca-digitala.ro

— *Răspindirea amforelor greceşti ştampilate in Moldova, Muntenia şi Oltenia*, ArhMold., V, 1967, p. 37—80, cu 10 fig. şi rezumat francez.

— *Şantierul arheologic de la Cioroiul Nou (1960—1961)*, Apulum, VI, 1967, p. 593—605, cu 8 fig. şi rezumat francez (în colaborare cu Ileana Diaconescu şi Gh. Popilian).

— *Pietre gravate descoperite la Romula*, Apulum, VI, 1967, p. 209—229, cu 6 fig. şi rezumat francez.

— *Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni*, SCIV, 18, 1967, 4, p. 655—660, cu 3 fig. şi rezumat francez.

— *Poate fi localizată Buridava la Ocniţa?* Magazin istoric, I, 9, 1967, p. 69.

— *Oltenia romană*, ed. a III-a, Bucureşti, 1968, 604 p., 149 fig., 1 hartă şi rezumat francez.

— *Oraşe, tîrguri şi sate in Dacia romană*, Bucureşti, 1968, 432 p., 26 fig., 23 pl., 5 hărţi şi rezumat francez.

— *Romula*, Bucureşti, 1968, 48 p., cu 11 fig., 30 pl. şi 1 hartă (Colecţia monumentele patriei noastre).

— *Alexandru Macedon*, Bucureşti, 1968, 111 p. şi 14 fig. (Colecţia „Orizonturi").

— *Tabula Imperii Romani : Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium L.34 : Budapest*, Budapesta, 1968, 123 p. şi 1 hartă în culori (în colaborare).

— *Centrul militar roman de la Buridava*, SMMIM, 1, 1968, p. 17—29, cu 5 fig. şi rezumat francez.

— *Comunicări epigrafice V*, SCIV, 19, 1968, p. 331—338, cu 3 fig., rezumat francez.

— *Importul de vin şi untdelemn in provincia Dacia*, Apulum, VII, 1, 1968, p. 391—400, cu 2 fig. şi rezumat francez.

— *Relief fragmentar dintr-o reprezentare a Cavalerilor danubieni in Muzeul de istorie din Ploieşti*, în Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova, Ploieşti, 1968, I, p. 39—43 cu 1 fig.

— *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuvinorum (CMRED)* : I, *The Monuments*, Leyden, 1969, 138 p. cu 1 hartă şi 91 pl. : II, *The analysis and the interpretation of the monuments*, Leyden, 1976.

— *Mari căpitani ai lumii antice*, I, Bucureşti, 1969, 407 p., cu 18 fig., 32 pl. şi 2 hărţi.

— *Caesar*, Bucureşti, 1969, 102 p. şi 15 fig. (Colecţia „Orizonturi").

— *Romanii in Dacia*, Bucureşti, 1969, 80 p. şi 16 fig. (Colecţia „Orizonturi").

— *Tabula Imperii Romani : Romula-Durostorum-Tomis, L. 35 : Bucarest*, Bucureşti, 1969, 80 p. şi 1 hartă în culori (în colaborare).

— *La ville et le village en Dacie romaine*, Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 319—328.

— *Le camp romain d'Arutela, Résultats des fouilles archéologiques effectuées durant l'été de 1967*, în *Hommages à Marcel Renard*, III, p. 579—585, cu 6 fig., Bruxelles, 1969.

— *O inscripţie romană pe un topor de piatră preistoric*, Revista muzeelor, VI, 1969, p. 443—444 cu 1 fig. şi rezumat francez.

— *Localizarea Daciei Malvensis*, Magazin istoric, III, 3 (24), 1969, p. 2—5, şi 3 fig.

— *Tot despre localizarea Daciei Malvensis*, Magazin istoric, III, 9 (30), 1969, p. 20—23 şi 3 fig.

— *Mari căpitani ai lumii antice*, II, Bucureşti, 1970, 311 p., cu 14 fig. şi 16 pl.

— *Pericles*, Bucureşti, 1970, 296 p. şi 32 pl. (monografie istorică).

— *Arutela I—II. Rezultatele primelor campanii de săpături arheologice (1967—1968) în castrul roman din Poiana Bivolari (oraşul Călimăneşti)*, SMMIM, 2—3, 1969—1970, p. 8—45 cu 42 fig. (în colaborare cu Cristian M. Vlădescu şi Gh. Poenaru-Bordea).

— *Distrugerea castrului roman de la Slăveni pe Olt*, Historica-Craiova, I, 1970, p. 67—83, cu 5 fig. şi rezumat francez.

— *Comunicări epigrafice, VI*, SCIV, 21, 1970, p. 313—326, cu 5 fig. şi rezumat francez.

— *Mari căpitani ai lumii antice : Cyrus şi Miltiade*, Magazin istoric, IV, 9 (42), 1970, p. 65—71, cu 4 fig.

— *Ultimele clipe ale lui Decebal*, „Magazin", XV, nr. 610/1, din 26 dec. 1970, p. 2, cu 2 fig.

— *Mari căpitani ai lumii antice*, III, Bucureşti, 1971, 311 p. cu 7 fig. şi 16 pl.

— *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, 211 p. cu 50 fig.

— *Sucidava VII. Campaniile de săpături arheologice XIII—XVIII (1960—1961 şi 1963—1966) de la Celei, jud. Olt*, MCA, IX, 1971, p. 281—395, cu 5 fig. şi un rezumat francez.

— *Săpăturile arheologice de la Castra Traiana*, MCA, IX, 1971, p. 245—250, 3 fig. 1, rezumat francez (în colaborare cu H. Nubar şi P. Purcărescu).

— *Sirienii în Dacia inferioară*, Apulum, IX, 1971, p. 659—664 şi rezumat francez.

https://biblioteca-digitala.ro

— *Les Syriens en Dacie inférieure. Annales archéologiques syriennes*, XXI, 1—2, 1971, p. 71—76 şi 7 fig. (Comunicare la al IX-lea Congres internaţional de arheologie clasică — Damasc, 10—20.X.1969).

— *Atlas istoric* (sub redacţia prof. Şt. Pascu), Bucureşti, 1971 (colaborare cu 21 hărţi).

— *Identificarea unui pod roman necunoscut la Dunăre*, „Magazin”, XV, 696, din 6 febr. 1971, p. 1—2 cu 3 fig.

— *Femei vestite din lumea antică — coroană sau cunună —*, Bucureşti, 1972, 373 p., cu 32 pl. şi 3 hărţi.

— *Inscriptions inédites de la Dacie inférieure*, Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte, 17, 1972, p. 487—490. (Rezumatul comunicării de la al VI-lea „Congres internaţional de epigrafie greacă şi latină” — München, 1972).

— *Unele aspecte iconografice ale Cavalerilor danubieni din Scythia Minor*, Pontica, V, 1972, p. 505—511, 4 fig., rezunate francez şi german.

— *Dardanii la Romula Malva*, Apulum, X, 1972, p. 183—190, cu 2 fig. şi rezumat francez (în colaborare cu Cristian M. Vlădescu).

— *Meşteşugurile în Dacia romană*, Bucureşti, 1972, 20 p.

— *Mic dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, 1972 (colaborare).

— *Documente istorice inedite despre colonizarea Daciei*, „Magazin”, XVI, 781 din 23 sept., 1972, p. 1—2 şi 2 fig.

— *Un document epigrafic inedit*, „Magazin”, XVI, 785 din 21 oct. 1972, p. 1—2, cu 1 fig.

— *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurélien (IIIe— Ve siècles)*, Dacoromania, Jahrbuch f. östl. Latinität, Freiburg-München, I, 1973, p. 149—161, cu 5 fig.

— *Nouvelles données epigraphiques relatives à C. Arrius Antoninus consularis Daciae et Dalmatiae et à P. Helvius Pertinax, consularis Daciae*, RESEE, XI, 1973, p. 415—422.

— *Arutela III—IV. Observaţii asupra campaniilor arheologice din 1969 — 1970*. SMMIM, 6, 1973, p. 12—25, cu 14 fig. şi rezumat francez. (în colaborare cu Cristian M. Vlădescu şi Gh. Poenaru-Bordea).

— *Recentele săpături arheologice romane de pe valea Oltului inferior*, Apulum, XI, 1972, p. 115—127, cu 7 fig. şi rezumat francez.

— *Navigaţia romană pe Dunărea inferioară*, Magazin istoric, VII, 10, 1973, p. 58—62, cu 3 fig.

— *Inscripţia unui dac de pe malul Oltului*, „Magazin”, XVII, 802, din 17 febr. 1973, p. 2, cu 1 fig.

— *Descoperirea urmelor unui menaj roman*, „Magazin,” XVII, 811, din 21 aprilie 1973, p. 7, cu 2 fig.

— *Cum se învăţa carte în Dacia romană*, „Magazin”, XVII, 822, din 7 iulie 1973, p. 1—2, cu 2 fig.

— *Document latin de acum 1700 de ani*, „Magazin”, XVII, 831, din 8 sept. 1973, p. 1—2, cu 1 fig.

— *Via Hadriana în defileul Oltului*, „Magazin”, XVII, 840 din 10 nov. 1973, p. 1—2, cu 2 fig.

— *Figuri de împăraţi romani*, Bucureşti, 1974, I, 256 p. şi 16 pl.

— *Les ponts romains du Bas-Danube*, Bucureşti, 1974, 176, p. şi 50 fig. (Colecţia *Bibliotheca historica Romaniae*, nr. 51),

— *Cetatea Sucidava*, Craiova, 1974, 153 p., 40 fig. şi 50 pl.

— *Realizări în domeniul arheologiei romane pe teritoriul judeţului Olt, în anii 1947—1972*, în Oltenia. Studii şi comunicări, I, Craiova, p. 39—46, cu 3 fig. şi rezumat francez.

— *Romanizarea Munteniei*, Apulum, XII, 1974, p. 111—118, cu rezumat francez.

— *Municipiul roman Drobeta*, Drobeta, I, 1974, p. 323—326.

— *Basilica castrensis de la Slăveni pe Olt*, Drobeta, I, 1974, p. 47—53, cu 3 fig. şi rezumat francez.

— *Noutăţi epigrafice despre C. Arrius Antoninus, consularis Daciae et Dalmatiae, şi despre P. Helvius Pertinax, consularis Daciae*, Pontica, 7, 1974, p. 39—47, cu 2 fig., rezumate francez şi german.

— *Dovezile arheologice despre menţinerea stăpînirii romane la nord de Dunăre după evacuarea aureliană a Daciei (sec. III—V)*, Historica—Craiova, III, 1974, p. 93—109, cu 7 fig. şi rezumat francez.

— *Nouvelles recherches archéologiques sur le limes Alutanus et le limes Transalutanus*, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines (Mamaia 6—13 sept. 1972)*, Bucureşti-Köln-Viena, 1974, p. 235—246, 3 fig. şi 4 pl.

https://biblioteca-digitala.ro

— *Figuri de împăraţi romani*, Bucureşti, 1975, II, 310 p. şi 16 pl.

— *Arheologia romană*, Bucureşti, 1975, 282, p. şi 280 fig.

— *Les municipes et les colonies en Dacia et Moesia inferior*, în *Histoire chronologique de la Roumanie*, Bucureşti, 1976, p. 435—436.

— *Patru monumente inedite ale Cavalerilor danubieni* (în colab. cu Gh. Popilian), SCIVA, 27, 1976, p. 269—273.

— *Săpăturile arheologice din castrul roman de la Cătune, jud. Gorj*, Drobeta, II, 1976, p. 62—80 (în colaborare cu M. Davidescu).

— *Portul roman de la Drobeta*, Drobeta, II, 1976, p. 40—46 (în colaborare cu M. Davidescu).

— *Obiecte de metal din Drobeta descoperite în săpăturile lui D.C. Butculescu (1883) şi Gr. G. Tocilescu (1896—1899)*, Drobeta, II, 1976, p. 117—137.

— *Prima campanie de săpături arheologice de la Buridava romană*, Buridava, 2, 1976, p. 41—44.

— *Decebal şi Traian*, Bucureşti, 1977, 103 p. (Colecţia Ştiinţa pentru toţi).

— *Sabazios şi Zbelsurdos la Drobeta*, Pontica, X, 1977, p. 117—125.

— *Equites Danubiani*, în *Lexicon iconographicum Mythologiae classicae*, Basel-München, 20 p. dactil. şi 15 fig. (sub tipar).

https://biblioteca-digitala.ro

CUPELE CU DECOR ÎN RELIEF DE LA CRĂSANI ŞI COPUZU

DE

NICULAE CONOVICI

Cercetările arheologice de la Crăsani, reluate din 1969[1], au dus la extinderea ariei de investigaţie dincolo de şanţul de apărare al cunoscutei fortificaţii getice, începîndu-se explorarea unor aşezări civile în punctele „Platou", „Lutărie" şi „Copuzu-Deluş", în paralel cu cercetarea în continuare a aşezării pe de „Piscul Crăsanilor". Cu acest prilej s-a descoperit şi un număr de cupe cu decor în relief (imitaţii după bolurile deliene elenistice) întregi sau fragmentare. Cum aşezarea de la Crăsani era şi unul din centrele producătoare de astfel de vase[2], publicarea noilor descoperiri şi reconsiderarea celor mai vechi se impuneau cu atît mai mult cu cît, în ultima vreme, studiul acestei categorii ceramice a cunoscut progrese notabile prin contribuţiile cercetătorilor Irina Casan-Franga[3], I.H.Crişan[4], I. Glodariu[5], Al. Vulpe, M. Gheorghiţă[6] şi Mioara Turcu[7] ca şi publicarea unor rapoarte de săpături sau studii preliminare[8]. Valorificarea ştiinţifică a descoperirilor din alte două centre de producţie, Zimnicea[9] şi Popeşti[10], ne permite astăzi ca prin compararea lor să stabilim o mai precisă delimitare a cupelor produse la Crăsani faţă de cele ajunse aici pe calea schimbului. Totodată, ele ne permit să urmărim „exportul" cupelor de la Crăsani în alte aşezări getice, unele fiind chiar centre producătoare. Se poate aduce

[1] Pentru săpăturile mai vechi, I. Andrieşescu, ARMSI, 3, 1924, 3; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 173—220. Cîteva date despre cercetările mai noi la N. Anghelescu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 312; săpăturile au fost reluate în 1969 de colectivul muzeului din Călăraşi, la început sub îndrumarea ştiinţifică a Institutului de arheologie (D. Berciu în 1969—1970, R. Vulpe în 1972), apoi independent. Unele materiale recent descoperite au fost publicate: N. Conovici, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 295—301; N. Conovici, C. Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 541—550; N. Conovici, *Monedele din complexul arheologic Crăsani-Copuzu*, SCN, 7, în manuscris.

[2] I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 75—77 şi fig. 216; în continuare se va prescurta *I. Andrieşescu...*

[3] I. Casan-Franga, Arh Mold, 5, 1967, p. 7—35. În continuare *I. Casan Franga*.

[4] I.H. Crişan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, p. 137 şi urm.

[5] I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974, p. 144.

[6] Al. Vulpe, M. Gheorghiţă, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 167—198; în continuare *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*.

[7] M. Turcu, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 199—201; în continuare, *M. Turcu*.

[8] Pentru catalogul la zi al descoperirilor vezi *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, p. 117—179, la care se adaugă G. Trohani, Ca, 4, 1976, p. 117, fig. 22.

[9] *I. Casan Franga*, fig. 5/5—8, 11, 13.

[10] Vezi mai sus, notele 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro

astfel o contribuţie la cunoaşterea legăturilor comerciale din *interiorul* lumii getice, chezăşie a progresului uniform al acesteia în perioada „clasică” a dezvoltării sale. Alături de alte categorii de materiale bine datate (fibule, monede getice, elenistice şi romane, amfore ştampilate şi alte importuri greco-romane, cupele getice cu decor în relief pot contribui la clarificarea cronologiei aşezărilor getice şi la urmărirea evoluţiei culturii materiale getice în general[11].

Înainte de a trece la prezentarea materialului, precizăm că în descrierea lui am folosit clasificarea tipologică din studiul lui Al. Vulpe şi M. Gheorghiţă, utilizînd însă un repertoriu deosebit pentru *banda* ce mărgineşte decorul principal ca şi pentru *motivele decorative* (cu excepţia imbricaţiilor), repertorii proprii descoperirilor de la Crăsani (fig. 1). Ca şi autorii amintiţi, vom prezenta întîi materialele descoperite în săpătură, apoi pe cele găsite întîmplător şi, în final, pe acelea din săpăturile lui I. Andrieşescu. Am socotit util să anexăm la sfîrşitul catalogului şi cupele cu decor realizat prin lustruire care, deşi nu fac parte din aceeaşi categorie, pot fi socotite variante inspirate după cupele cu decor în relief. De fiecare dată, cînd va fi cazul, vom face trimitere la descoperirile analoage din alte centre sau de la Crăsani.

În ceea ce priveşte stratigrafia complexului de aşezări de la Crăsani şi Copuzu trebuie spus că, dacă în incinta fortificată pe de Piscul Crăsanilor întîlnim 3—5 niveluri de locuire, începînd de la finele secolului al IV-lea î.e.n. pînă în secolul I î.e.n., în aşezările civile nu apar decît două niveluri (sfîrşitul secolului al II-lea — mijlocul secolului I î.e.n.). Adîncimile relative la care se surprind aceste niveluri, care sînt contemporane cu ultimele două niveluri din fortificaţie, sînt de 0,90—1 m şi respectiv 0,60—0,70m[12]. Numerotate în ordinea descoperirii, le vom denumi convenţional nivelurile A (—0,60 —0,70 m) şi B (—0,90 —1m), pentru a le putea continua cu celelalte niveluri din fortificaţie.

I. PISC — NIVELUL B.

1. —1973, suprafaţa A_2, —0,90—1,30 m. Tip 1 ; profil 1b, şiruri de mici pătrate 2a. Inventar Muzeul Călăraşi 15 821. Fig. 5/2.
2. —1973, A_2, —0,80 m. Tip 1 ; şiruri de mici pătrate 2a, medalion rozetă 5c. Inv. 11 084. Fig. 5/4.
3. —1972, Secţiunea IX, —0,40 —1,00 m. Tip 1 ; cercuri concentrice canelate 11. Inv. 10 867. Fig. 5/10.
4. —1972, S.IX, —0,40 —1,00 m.Tip 1 ; segmente de mici dreptunghiuri 2f dispuse în stea, perle 3a. Inv. 10 865. Fig. 5/1. Vezi şi nr. 19, 32.

(?) 5. —1972, mamelon II(sud), —0,40—0,80 m. Tip 1 ; profil 5a, bandă 5, foliole imbricate 1h. Inv. 11 218. Fig. 6/6. Analogii la Popeşti, *M. Turcu*, nr. 27, pl. 3/1.

(?)6. —1972, mamelon II, groapa 1. Tip 2a ; bandă 1, perle 3a, rozete 5c, disc 6f, pinteni 8. Inv. 10 862. Fig 7/4.

7. —1970, S.II, —1,30—1,70 m (groapă). Tip 1 ; profil 1a, bandă 7, foliole imbricate 1c. Inv. 11 024. Fig. 6/5. Analogii la Popeşti, *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 157, pl. 12/12 (cu profil 5b).
8. —1970, S. II, groapa A. Tip 5 ; bandă 4, imbricaţii 1 cm, rozete 5a. Inv. 11 219, Fig. 6/10.

---

[11] M. Babeş, Dacia N.S., 19, 1975, p. 126—139 ; în continuare, *M. Babeş*.

[12] Unele date preliminare privind stratigrafia complexului arheologic getic de la Crăsani şi Copuzu au fost prezentate de noi în comunicarea *Contribuţii la cunoaşterea complexului de locuire getică de la Crăsani-Copuzu*, susţinută la Colocviul IV de arheologie dacică, Institutul de arheologie, Bucureşti, 2—4 decembrie 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

La Popeşti, *ibidem*, nr. 197, pl. 15/18.

9. —1970, S. III, —0,70 m. Tip 5; bandă 1, imbricaţii la, steluţe 5e. Inv. 15 681. Fig. 7/5. La Popeşti, *ibidem*, nr. 119, pl. 8/6.

10. —1970, S. III, —0,70—0,90 m. Tip 1; imbricaţii 1h. Inv. 15 679. Fig. 6/8. La Popeşti, *ibidem*, nr. 16, pl. 1/5; nr. 45, pl. 1/6; nr. 71, pl. 12/14; nr. 162, pl. 1/11 (nivelul inferior

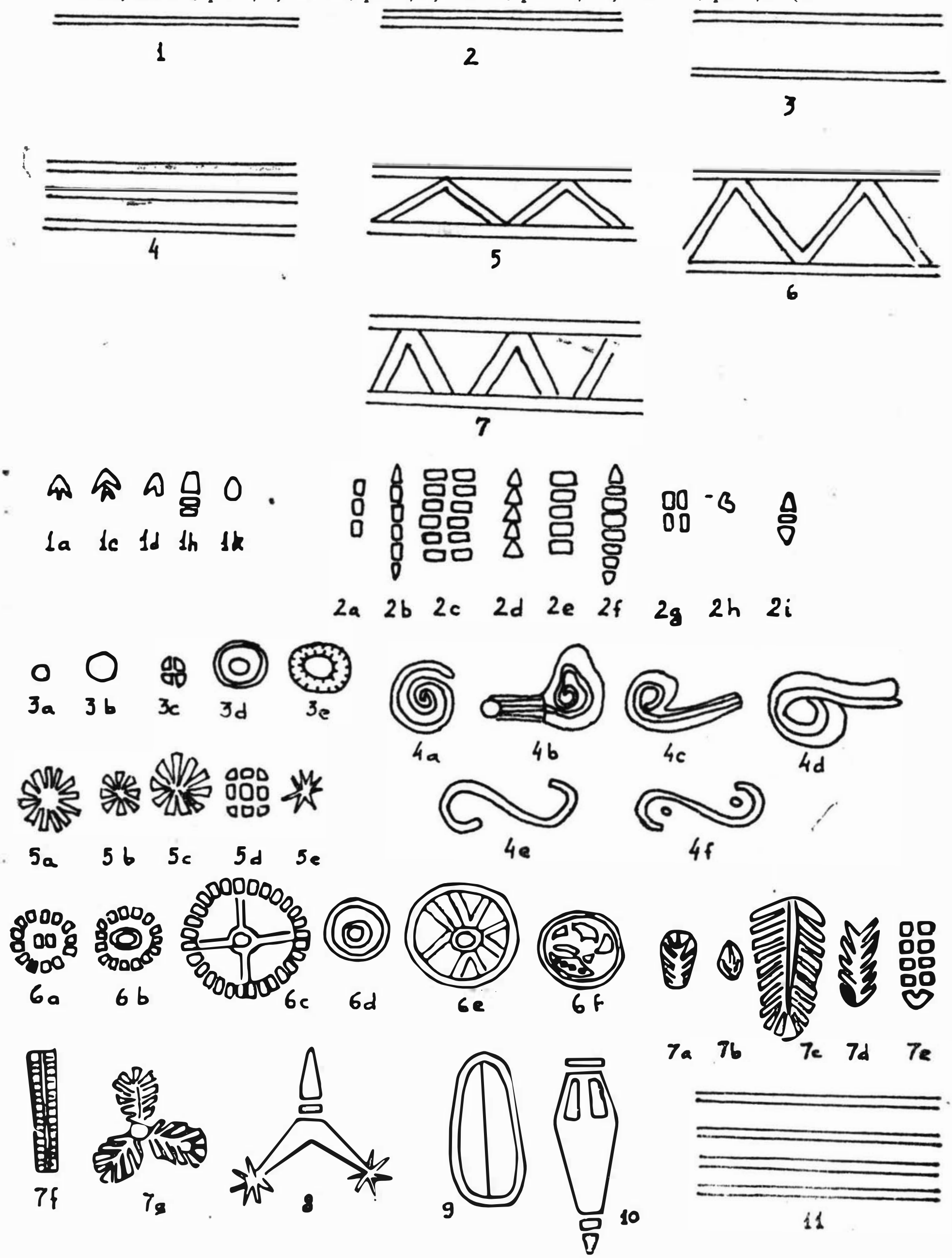

Fig. 1. Repertoriul motivelor decorative de pe cupele cu decor în relief de la Crăsani şi Copuzu.

https://biblioteca-digitala.ro

și mijlociu); *M. Turcu*, pl. 3/1. Motivul apare și pe alt tip de cupă de la Popești (*Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, nr. 53, fig. 8/6, și nr. 103, pl. 14/11).

11. —1970, S. III, groapa loc. 1. Tip 5; bandă 4, imbricații 1 c, perle 3a, spirală 4d, medalion 3. Inv. 15 678. Fig. 7/2. La Popești, *ibidem*, nr. 182, pl. 8/1; nr. 197 și 198 (în tumuli).
12. —1972, S. XI, groapa 17. Tip 1; profil 1c, linii canelate orizontal 11, medalion — rozetă canelată. Inv. 10 818. Fig. 5/11. A fost găsită împreună cu ceramică lucrată cu mîna și la roată de la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.

PISC—NIVELUL A.

13. —1972, S. IX, groapa 1, —2,40, m, împreună cu fragmente de amfore de tip Cos și torțiță de vas elenistic cu firnis brun-portocaliu. Tip 2d; profil 2, bandă 1, spic 7d, 7e. Inv. 10 863. Fig. 4/5.
14. —1973, suprafața A_4, groapa 49. Tip 2d; profil 4 var., bandă 1, rozete 5a, ferigă, 7c, spice 7d. Inv. 11 083. Fig. 5/9.

(?)15. —1972, mamelon II, gr. 11, Tip 1; profil 1b(?), linii canelate orizontal 11. Inv. 10 790. Fig. 6/1.

II. PLATOU—NIVELUL B.

16. —1973, S. II, —0,40 —0,80 m. Tip 2d; profil 1a, bandă 1, rozete 5c, spice 7d, 7c (vezi și nr. 13). Inv. 11 216. Fig. 4/3.
17. —1976, suprafața B_4, gr. 20. Tip 4; rozete 6b, 6c, spice 7f, medalion roată 6e. Inv. 15 684. Fig. 7/6. La Popești, *M. Turcu*, nr. 135, pl. 9/2 — variantă. Roata ca medalion mai apare la Popești, *Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, nr. 141, *M. Turcu*, nr. 110 și la Tei, *ibidem*, nr. 158, pl. 12/11.

PLATOU—NIVELUL A.

18. —1972, S.I. Tip 2a(?); bandă 4, spirală 4a, rozete 5a, ferigă 7c. Inv. 10 864. Fig. 5/8.
19. —1973, S. II, —0,40—0,80 m. Tip 1; segmente de mici dreptunghiuri 2f dispuse în stea, perle 3a. Inv. 11 217. Fig. 4/10. Analogii la nr. 4,32.
20. —1973, S. II, gr. 8. Tip 1; segmente de mici pătrate 2b dispuse în stea, perle 3c. Inv. 11 087. Fig. 4/7. Găsit împreună cu ceramică getică, un fragment de vas elenistic și o amforă elenistică tîrzie. La Popești, *Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, nr. 81, pl. 3/4 — nivelul mijlociu III.
21. —1972, S.I., —0,20—0,50 m. Tip 1b; profil 1b, bandă 6, „boabe de grîu" 1k, medalion 2, pereți foarte groși. Inv. 10 817. Fig. 7/1. La Popești, *ibidem*, nr. 98, pl. 2/2 — nivel mijlociu.
22. —1973, S. IV, —0,40—0,50 m. Tip 3; steluțe 7a (var.), ove 9, medalion 3. Inv. 11 214. Fig. 7/9. La Cîrlomănești, *M. Babeș*, fig. 5/2a — cu medalion mai mare avînd o rozetă în centru.
23. —1973, S. IV, —0,40—0,50 m. Tip 2a; profil 3, bandă 3, perechi de mici pătrate 2g, rozete 6a, bastonașe, medalion — spirală 4f. Inv. 11 213. Fig. 7/7. La Popești, *Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, nr. 23, pl. 2/12 (nivelul inferior II) și nr. 130, pl. 3/9, (nivel mijlociu).
24. —1973, S. IV, —0,40—0,50 m. Tip 1; profil 1a, bandă 5, imbricații 1h. Inv. 11 215. Fig. 6/7. Analogii la nr. 5 și la Popești, *M. Turcu*, nr. 27, pl. 3/1.
25. —1976, suprafața B_1, —0,20—0,40 m. Tip 1a; imbricații 1a, medalion 4 cu perle. Inv. 15 863. Fig. 6/9. La Popești, *Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, nr. 32, pl. 1/1 — nivel inferior; pentru medalion, *ibidem*, nr. 97, pl. 1/9 — nivel mijlociu (autorii apreciază că a fost lucrat la Crăsani).

III. LUTĂRIE—NIVEL B.

26. —1973, S.I., —0,80 m. Tip 1; șiruri de mici pătrate 2b dispuse radiar, mîini stilizate, medalion — rozetă 5c. Piesa are decorul șters parțial — defect de fabricație. Inv. 11 805. Fig. 4/8.
27. —1973, S.I., —0,70—1,20 m. Tip 1; profil 5a, bandă 1, șiruri de mici pătrate 2a. Inv. 15 680. Fig. 5/5.

https://biblioteca-digitala.ro

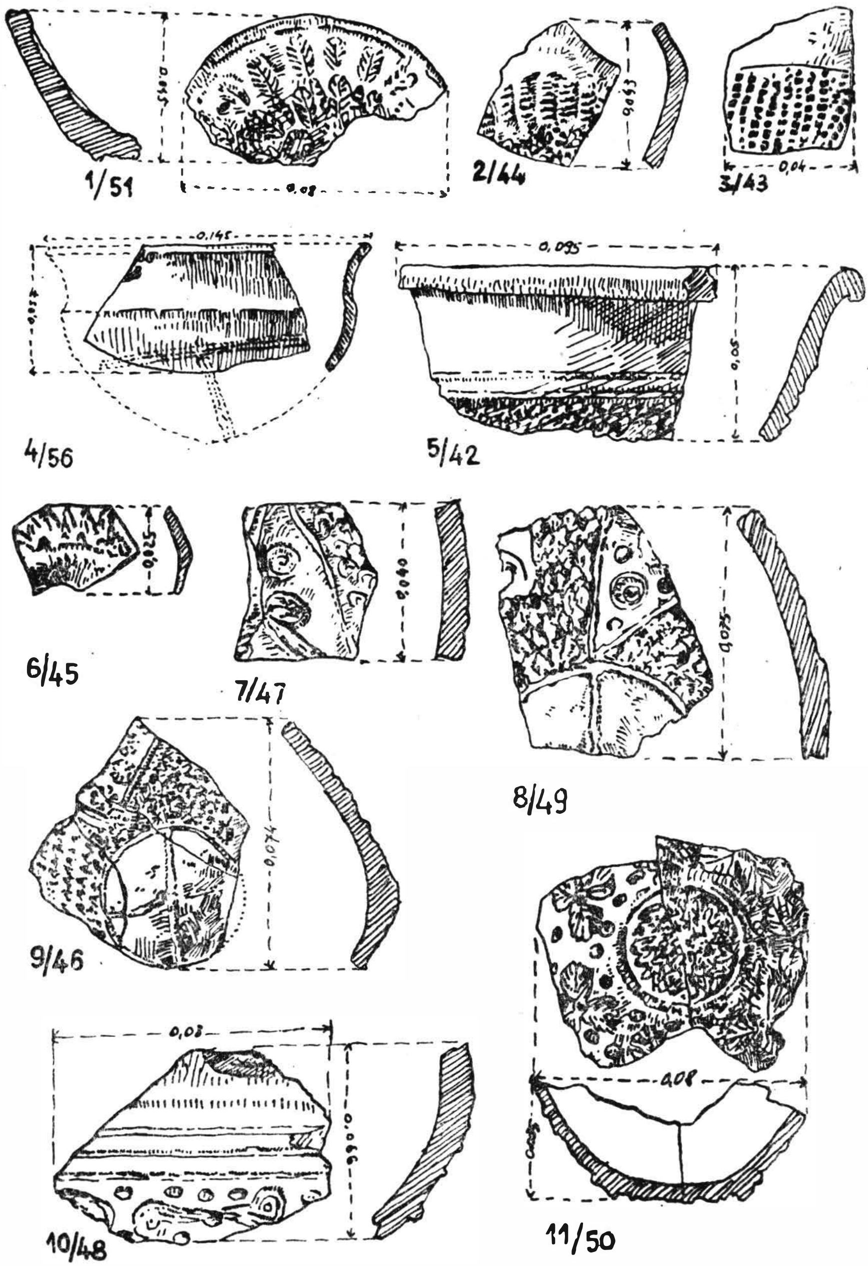

Fig. 2. Piscul Crăsani. Cupe cu decor în relief și lustruit din săpăturile lui I. Andrieșescu (desene).

https://biblioteca-digitala.ro

28\. —1973, S.I., —0,30—0,80 m. Tip 1 ; şiruri de mici pătrate 2a. Exemplarul este pierdut, se păstrează într-un desen de mînă. Fig. 3/1.
29\. —1973, S.I., —0,80 m. Tip 1 ; profil 1a, bandă 1, frunze 7a, 7b. Inv. 11 082. Fig. 4/1.

LUTĂRIE—NIVEL A.

30\. —1973, S.I., groapă. Tip 2 (?); profil 1b, „virgule" 2h, perle 3d. Inv. 15 791. Fig. 7/8.
31\. —1973, S.I., —0,30—0,80 m. Tip 1 (?) ; profil 5b, şiruri de mici pătrate 2a(?). Tipul decorului a fost stabilit cu probabilitate după profil, partea decorată lipsind din vechime. Inv. 15 792. Exemplarul este pierdut, se păstrează numai desenul. Fig. 3/2.

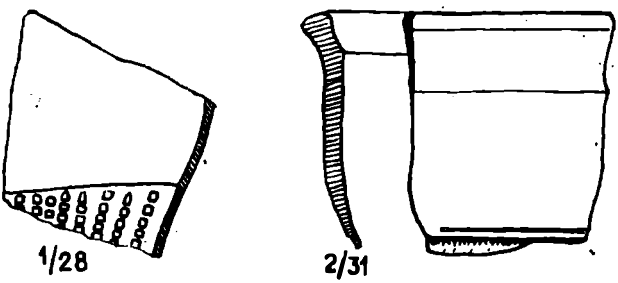

Fig. 3. Crăsani-„ Lutărie". Fragmente de cupe cu decor în relief, astăzi pierdute :1 = nr. 28 ; 2 = nr. 31 (fotografii).

IV. COPUZU—„DELUŞ"—NIVEL B.

32\. —1972, S.I., —0,60 m. Tip 1 ; segmente de mici dreptunghiuri 2f dispuse în stea, intercalate cu perle 3a. Vezi mai sus, nr. 4, 19. Inv. 10 868. Fig. 4/9.

COPUZU—„DELUŞ—NIVEL A.

33\. —1977, S. VIII, groapă. Tip 1 ; spice 7d ca bandă şi decor principal. Inv. 15 879. Fig. 4/6. Vezi mai sus, nr. 13, 14, 16.
34\. —1977, S.X., —0,15 m. Tip 2a ; amfore „cnidiene" (?) stilizate alternate cu romburi din triunghiuri şi linii ; aceleaşi romburi apar şi pe corpul amforelor ; medalion 4 (frunze?). Inv. 15 790. Fig. 7/11. Analogii la Zimnicea, *I. Casan-Franga*, fig. 13/5, dar ştampile diferite.

V. FĂRĂ PRECIZĂRI STRATIGRAFICE

35\. —1954, Pisc, săpăturile xy Andrieşescu, Tip 2a ; profil 1a, bandă 1, şiruri de mici dreptunghiuri 2c. Inv. 10 648. Fig. 5/7. La Popeşti, *M. Turcu*, nr. 74, pl. 5/9.
36\. —1954, Pisc, passim. Tip 2a ; profil 1a bandă, 1, segmente de mici dreptunghiuri 2c, rozete 5c. Vas întregit. Inv. 1 641. Fig. 4/4.
37\. —1972, sub Pisc, passim. Tip 1 ; profil 5b, şiruri de mici pătrate 2a. Inv. 10 866. Fig. 5/3. La Popeşti, *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 15, pl. 12/6.
38\. —1976 passim. Tip 2 ; frunze 7a, 7b, medalion — rozete 5d. Produs la Crăsani după un tipar asemănător celui de la nr. 51 şi cu cel folosit la nr. 29. Inv. 15 682. Fig. 4/2.
39\. —1973, passim. Tip 5(?) ; bandă 4, perle 3a, spirale 4b, probabil imbricaţii. Inv. 11 086. Fig. 7/3. Vezi şi nr. 11, 47, 48. La Popeşti, *ibidem*, pl. 8/1.
40\. —1973, sub Pisc, passim. Tip 2a ; perle 3b, cercuri 3c, linii punctate, medalion 5 (spirale 4a). Inv. 11 089. Fig. 7/10. La Popeşti, ibidem, nr. 112, pl. 2/9, nivelul mijlociu.
41\. —1973, sub Pisc, passim. Tip 1 ; motiv spiral din şiruri de triunghiuri 2d, perle 3d. Inv. 11 088, Fig. 5/6.

V. PISC, SĂPĂTURI I. ANDRIEŞESCU (1924)

42\. —Tip 1 ; profil 1b, bandă 3, imbricaţii 1a. *I. Andrieşescu*, p. 80, fig. 215. Fig 2/5. La Popeşti, *ibidem*, nr. 173, pl. 1/2 ; nr. 83, pl. 12/1 cu profil 5a.
43\. —Tip 1 ; şiruri de mici pătrate 2a. *I. Andrieşescu*, p. 80, fig. 214, Fig. 2/3. Vezi mai sus nr. 1, 2, 26—28, 37.

https://biblioteca-digitala.ro

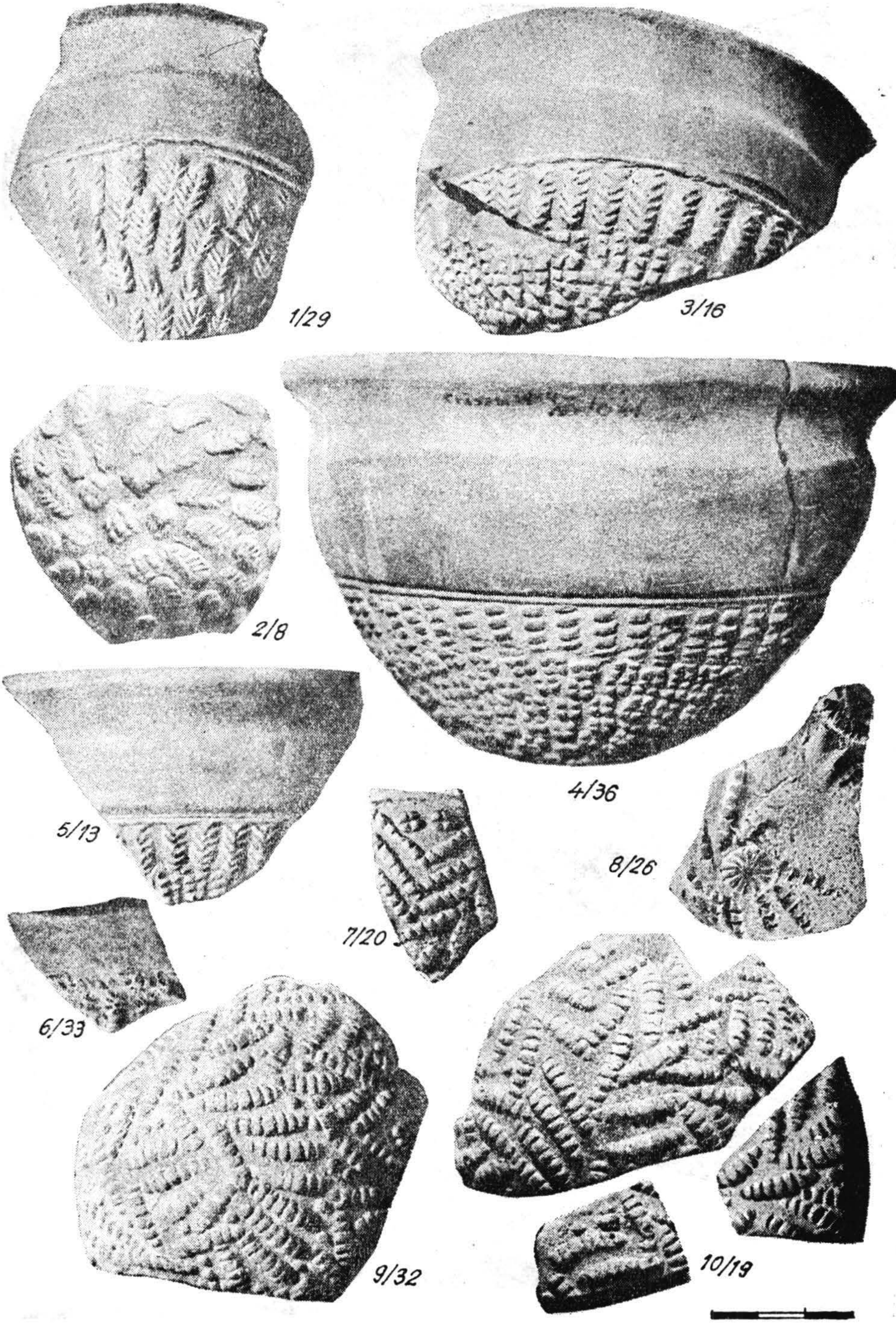

Fig. 4. Cupe cu decor în relief din așezările getice de la Crăsani și Copuzu (fotografii).

https://biblioteca-digitala.ro

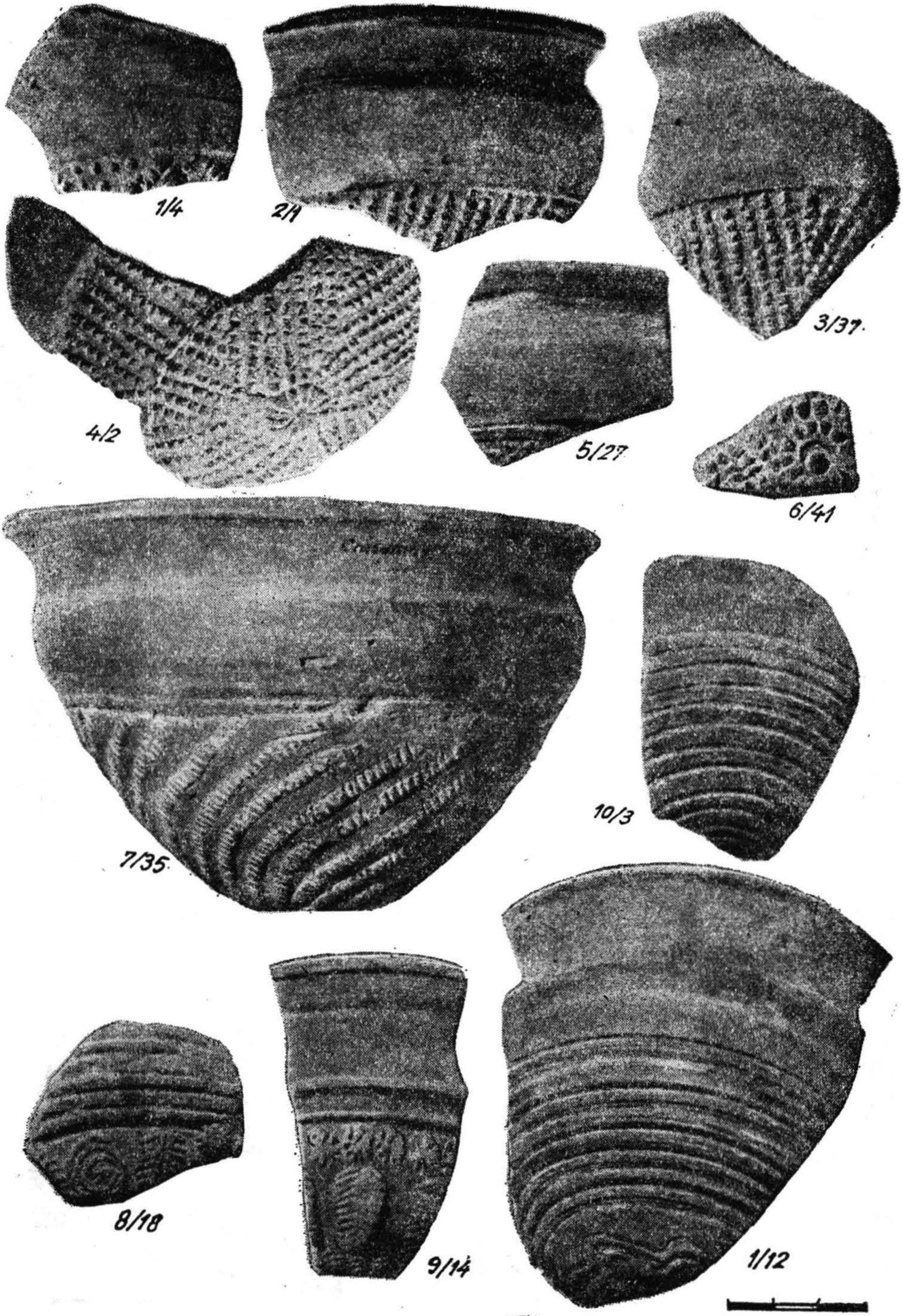

Fig. 5. Cupe cu decor în relief din așezările getice de la Crăsani și Copuzu (fotografii).

https://biblioteca-digitala.ro

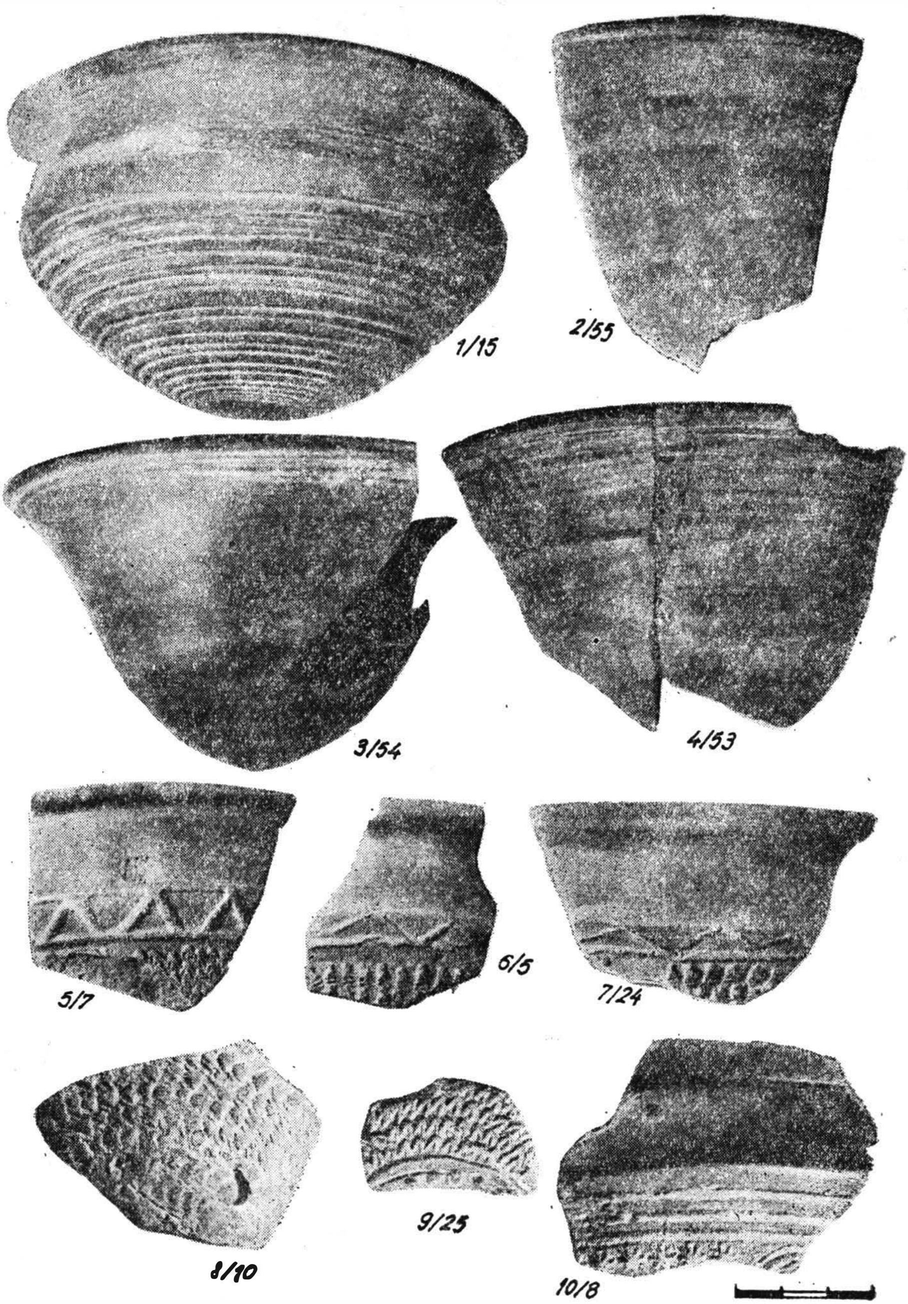

Fig. 6. Cupe cu decor în relief din așezările getice de la Crăsani și Copuzu (fotografii).

https://biblioteca-digitala.ro

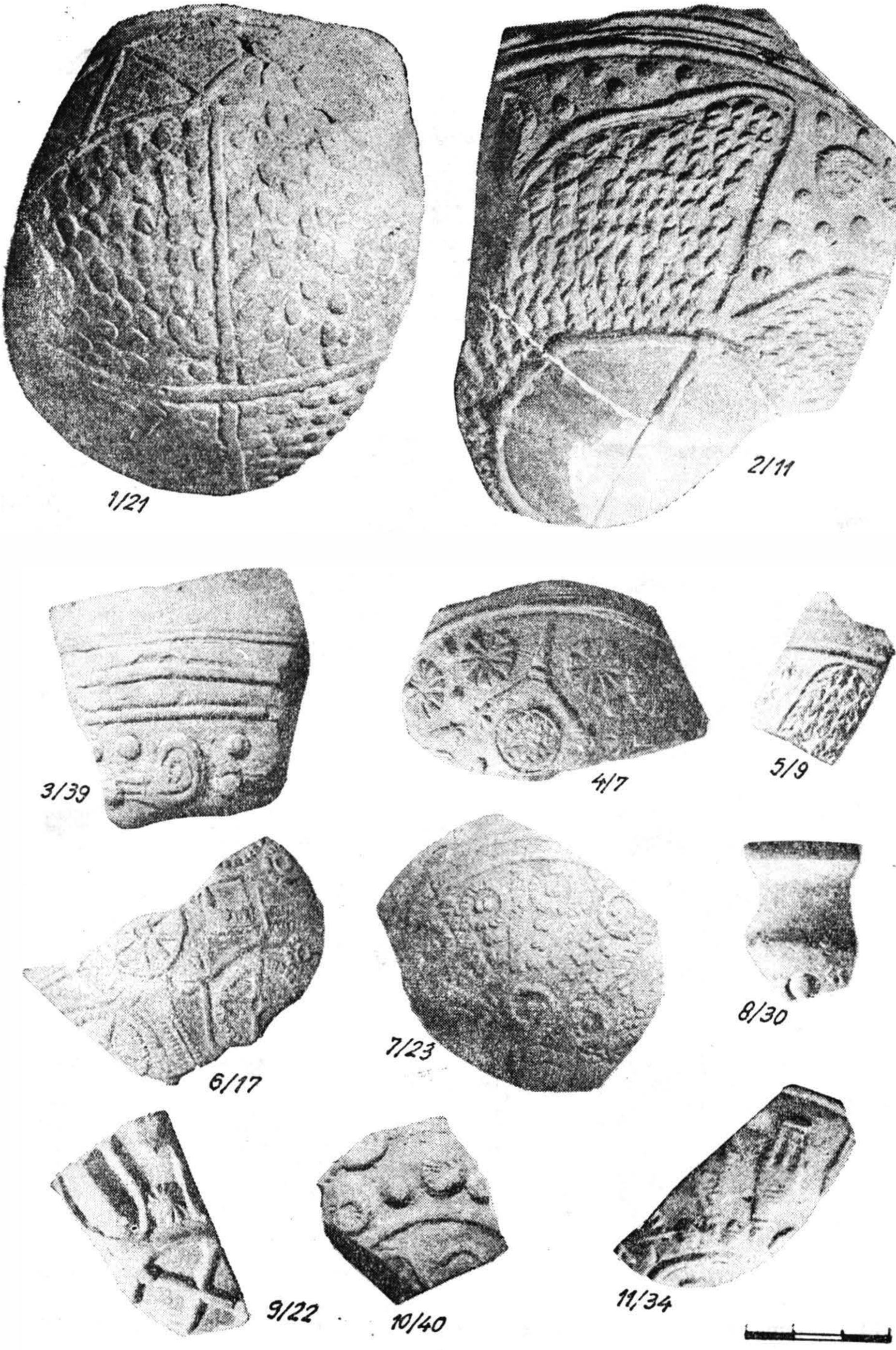

Fig. 7. Cupe cu decor în relief din așezările getice de la Crăsani și Copuzu (fotografii).

https://biblioteca-digitala.ro

44. — Tip 2a ; şiruri de mici dreptunghiuri 2c, perle 3c. *I. Andrieşescu*, p. 79, fig. 213, Fig. 2/2.
45. — Tip 1 (?) ; imbricaţii 1d, medalion 1. *I. Andrieşescu*, p. 79, fig. 210. Fig. 2/6.
46. — Tip 5 ; imbricaţii 1c, rozete 5b, medalion 3. *I. Andrieşescu*, p. 79, fig. 209. Fig. 2/9. La Popeşti, *ibidem*, nr. 190, pl. 8/5, nivelele inferior şi mijlociu (circa 150—40 î.e.n.).
47. — Tip 5 ; imbricaţii 1d(?), spirale 4d, cercuri concentrice 6d. *I. Andrieşescu*, p. 79, fig. 211. Fig. 2/7.
48. — Tip 5 ; bandă 4, perle 3b, spirale 4b, imbricaţii (?). *I. Andrieşescu*, p. 79, fig. 212. Fig. 2/10.
49. — Tip 5 ; imbricaţii 1a, perle 3b, cercuri concentrice 6d, medalion 3. *I. Andrieşescu*, p. 78, fig. 208. Fig. 2/8. Vezi mai sus, nr. 45, dar fără spirale.
50. — Tip 2d ; perle 3b, frunze 7g, medalion 4 (foliole imbricate). *I. Andrieşescu*, p. 78, fig. 207. Fig. 2/11. La Popeşti, *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 153, pl. 14/10 (nivelul superior) ; nr. 133, pl. 13/23, nivelul mijlociu) ; *M. Turcu*, nr. 83, pl. 13/1. Produs la Popeşti.
51. Tipar. Tip 1 ; segmente de mici pătrate 2b, frunze 7a, medalion — rozete 5b. *I. Andrieşescu*, p. 80, fig. 216 ; *I. Casan-Franga*, p. 15, fig. 5/3. Fig. 2/1.

VI. ALTE DESCOPERIRI

52. — Tip 1 ; rozete 5c. *I. Casan-Franga*, p. 15, fig. 5/6.

CUPE LUSTRUITE

53. — 1970, Pisc, S. III, gr. loc. 1. Calotă emisferică, cu gura evazată şi canelată la interior ; este lustruită vertical la exterior. Inv. 15 820. Fig. 6/4.
54. — 1972, S. XI, — 1,00 — 1,50 m. Calotă emisferică, cu fundul proeminent şi buza îngroşată, uşor evazată. Decor de benzi late, concentrice, lustruite — înconjurînd vasul şi îngustîndu-se spre buză. Inv. 10 802. Fig. 6/3.
55. — 1973, S.I. Lutărie, — 0,80 — 1,20 m. Calotă conică, cu gura uşor evazată ; este lustruită vertical, cruţîndu-se o zonă nelustruită sub buză. Pe marginea interioară a buzei este o canelură orizontală. Inv. 15 822. Fig. 6/2.
56. — 1924. Pisc. Profil 1b ; linii paralele lustruite sub umărul vasului, calota fiind împărţită în patru prin alte linii lustruite, *I. Andrieşescu*, p. 67, fig. 169, Fig. 2/4.

Forma cupelor lustruite se apropie mai mult de aceea a cupelor conice, nedecorate. Canelurile orizontale de pe fragmentele nr. 53 şi 55, care apar şi pe cupe nedecorate de la Crăsani, amintesc de cupele de argint din tezaurul de la Sîncrăieni[13] sau din cel de la Herăstrău[14]. Apariţia decorului din benzi concentrice lustruite pe vasul nr. 54 poate fi considerată o variantă a cupelor cu decor canelat, din cercuri concentrice (nr. 3, 12, 51), bine reprezentate la Crăsani dar cunoscute şi la Popeşti[15]. Nedecorarea umărului vasului (nr. 55) sau împărţirea în patru a calotei prin linii lustruite (nr. 56) constituie particularităţi ale cupelor cu decor în relief. De aceea, considerăm că ornamentarea cupelor cu motive lustruite ar putea reprezenta variante ale cupelor cu decor în relief, la rîndul lor imitate după cupele deliene elenistice.

Din studierea catalogului rezultă că au fost descoperite în condiţii stratigrafice clare un număr de 37 cupe (fragmentare), dintre care 17 în incinta cetăţii, 10 pe „Platou”, 7 la „Lutărie” şi 3 la Copuzu-„Deluş”. Fără precizări stratigrafice, dar sigur din incinta fortificată, provin încă 16 exemplare, ridicînd numărul acestora la 33 (57,9 % din total). Faptul se explică, pe de o parte prin caracterul „de lux” al acestei specii ceramice şi prin amploarea mai mare a săpăturilor din incintă pe de altă parte.

---

[13] D. Popescu, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 157 şi urm.
[14] Idem, Dacia, 11—12 (1945—1947), 1948, p. 35 şi fig. 1/1,4.
[15] Rodica Tanţău, *Meşteşugurile la geto-daci*, Bucureşti, 1972, fig. 52.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru a distinge cupele decorate produse la Crăsani de acelea importate din alte așezări getice am folosit metoda comparativă aplicată *ştampilelor* cu motive folosite în diferite combinaţii pentru executarea tiparelor[16], pornind de la constatarea că, atît la Crăsani cît și la Popești și Zimnicea, aceleași motive se întîlnesc în mai multe combinaţii — necesitînd deci tipare diferite. În acest fel am putut stabili cîteva categorii de cupe produse, cu un indice mai mic sau mai mare de probabilitate, la Crăsani.

Pentru început, am urmărit apariţia motivelor decorative — segmente de mici pătrate 2b, frunze 7a și rozetele 5b folosite la executarea *tiparului* descoperit de I. Andrieşescu (nr. 51 în catalog)[17]. Se constată că motivele 7a şi 7b apar, în combinaţii diferite, pe nr. 29 (fig. 411) singure şi în combinaţie cu rozete 5d pe nr. 38 (fig. 412); Motivul 7a mai apare şi pe două fragmente de cupe de la Popești (nr. 55 şi 152)[18]— constituind, se pare, un import de la Crăsani. Precizăm că cele două motive (7a, 7b) sînt *identice* pe toate exemplarele, atît ca mărime cît şi în detalii—implicînd folosirea acelorași ştampile, dar aplicate pe 4 tipare diferite. Motivul 2b (segmente din 5 pătrate mici), întîlnit pe tiparul de la Crăsani, apare într-o formă aproape identică (din 6 pătrate) pe exemplarele nr. 20 (şi 26 (fig. 4/7, 8), unde formează un decor de forma unor stele înscrise în altele, asociate cu motivul 3c la exemplarul nr. 20. Este semnificativ faptul că nr. 26 reprezintă un exemplar „cu defect", ceea ce ne dă certitudinea executării lui pe loc.

Din aceeaşi categorie de ştampile (segmente de mici pătrate), dar avînd un aspect diferit (motivul 2f) s-au lucrat tiparele pentru nr. 4, 19 şi 32, asociate cu perle 3a (fig. 5/1, 4/10, 9). Tipul de ștampilă, dispoziția ei „în stea" pe tot cîmpul decorat şi absenţa acestui motiv în alte centre producătoare ne duc la concluzia că şi aceste cupe au fost lucrate la Crăsani.

Motivul 2e (segmente de mici dreptunghiuri) este și el caracteristic pentru Crăsani. El se întîlneşte pe nr. 36 și 44 (fig. 4/4, 2/2) asociat cu aceleași perle secționate în patru (3c) ca la nr. 20, precum şi pe nr. 35 (fig. 5/7) — în altă dispoziție. Un exemplar cu același motiv se cunoaște și la Popeşti (*M. Turcu*, nr. 74, pl. 5/9), desigur ca import de la Crăsani.

Segmentele din mici pătrate așezate „în spic" (motivul 7e), asociate cu aceleași perle 3c și cu „spice" 7d întîlnim pe nr. 13 (aici lipsind zona de perle) şi 16 (fig. 4/5, 3). Motivele 2e, 3c şi 7e se întîlnesc asociate pe un fragment de la Popeşti (*Al. Vulpe*, *M. Gheorghiță*, nr. 81, pl. 3/4) — provenit tot de la Crăsani.

Motivul 2a (şiruri de mici pătrate) — foarte frecvent la Crăsani — apare dispus radiar pe nr. 1, 2, 27, 28, 35, 41 și 31 (?) (fig. 5/2—5; 3/12) — unele cu medalionul format de rozeta 5c (nr. 2, 26). Un fragment cu același motiv se cunoaşte la Popeşti (*ibidem*, nr. 15, pl. 12/6). Este şi acesta un decor specific pentru atelierele de la Crăsani.

---

[16] H.A. Thompson, Hesperia, 3, 1934, p. 451—459 şi fig. 120.

[17] *I. Andrieșescu*, fig. 216. Desenul nu redă imaginea completă a tiparului; fotografia piesei la *I. Casan Franga*, p. 15, fig. 5/3.

[18] *Al. Vulpe*, *M. Gheorghiță*, p. 184 și pl. 13/14; p. 152 și pl. 13/13.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai există în stațiunea noastră un fragment de cupă cu decor de mici triunghiuri, asociat cu perle 3d (nr. 41). Aceste motive sînt cunoscute la Popești în alte combinații[19].

Motivul 7d (spice) — întîlnit la nr. 13, 16 și 33 (fig. 4/5, 3, 6) și inversat la nr. 14 (fig. 5/9) se asociază cu rozeta 5a și spicele 7c. Aceste din urmă motive se mai asociază cu spirala 4a pe nr. 18 (fig. 5/8). Trebuie spus însă că motivul 7c de pe nr. 13 nu este executat cu aceeași ștampilă ca pe nr. 16, deși se aseamănă ca mărime și lucrătură.

Alte două grupe de cupe, cele cu cercuri concentrice canelate (motivul 11 — nr. 3, 12, 15 (fig. 5/10, 11 și 6/1) apărute toate în nivelul B pe Pisc și cupele lustruite (nr. 53—56) au fost și ele produse la Crăsani, ca variante ale cupelor de tip „delian". Un fragment de cupă cu decor canelat a fost descoperit și în așezarea getică de la Vlădiceasca (jud. Ilfov)[20], iar alta, după cum am văzut, provine de la Popești (vezi mai sus, nota 15).

Foarte bine reprezentate în stațiunea noastră sînt și cupele cu *imbricații*, atît cele cu decor de tip 1, acoperind tot cîmpul ornamentat, cît și cele de tip 5, cu „caliciu vegetal" format din imbricații. Cu toate acestea nu putem afirma cu certitudine că acestea au fost lucrate la Crăsani, deoarece imbricațiile respective au analogii perfecte, unele din ele, în așezarea de la Popești. Dintre cupele cu decor de tip 1, întîlnim imbricații pe 8 exemplare (nr. 5, 7, 10, 21, 24, 25, 42, 43), iar din cele cu decor de tip 5 pe alte 8 exemplare (nr. 8, 9, 11, 39, 47—50). Dacă urmărim frecvența diferitelor tipuri de imbricații la Crăsani și Popești obținem tabelul următor:

Tabelul I

Frecvența imbricațiilor pe cupele de la Crăsani și Popești

CRĂSANI				POPEȘTI
Motivul	Total piese	Numărul din catalog		Total piese
		Tip 1	Tip 5	
1a	5(7)*	40	9, 11, 47, 49 (39, 48)	59
1c	3	7	8,46	14
1d	2	25,45	—	5
1h	3	5,10,24	—	3
1k	1	21	—	4

* Nu se cunosc imbricațiile pentru piesele nr. 39 și 48, dar erau probabil de tip 1a, prin compararea motivelor decorative asociate (3a, 4d) cu cele de pe exemplarele nr. 11 și 47.

Din cele 7 exemplare cu imbricații 1a (identice cu cele de la Popești) numai nr. 40 (tip 1) și 9 (tip 5) au analogii perfecte la Popești (*Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, nr. 83, 157, 159, 173, 190). Restul de cinci exemplare, toate de tip 5, trebuie considerate imitații lucrate la Crăsani. Aici steluțele originare au fost înlocuite cu perle 3a, spiralele au fost simplificate, iar

[19] *Ibidem*, p. 182, nr. 7 și pl. 3/3.
[20] G. Trohani, *op. cit.*, fig. 22/4.

https://biblioteca-digitala.ro

imbricaţiile sînt mult mai grosolane. Ele nu au corespondenţe identice la Popeşti, dar au aceeaşi dispunere a motivelor. În afara cazului în care unele cupe cu decor în relief getice erau lucrate de meşteri ambulanţi (idee sugerată de M.Babeş), trebuie să admitem că atunci cînd avem de-a face cu motive ornamentale (respectiv ştampile) şi cu o aranjare identică a acestora în mai multe aşezări, ne aflăm în faţa unor produse care au făcut obiectul schimbului între aşezări. Pentru a folosi un alt exemplu, dintre cupele cu imbricaţii descoperite la Zimnicea *(I. Casan-Franga*, fig. 7, 8, 11), cel puţin acelea din fig. 7/2, 8/2, poate şi 11/2 au fost lucrate cu ştampile identice acelora cunoscute la Popeşti. Exemplarul nr. 21 de la Crăsani, cu imbricaţiile şi pereţi foarte groşi, este asemănător cu exemplarul nr. 98 de la Popeşti *(Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, pl. 2/2) Motivul respectiv se mai intîlneşte pe încă trei fragmente de la Popeşti *(M. Turcu*, nr. 10, 11, 15). Nu excludem însă posibilitatea să avem aici tot o imitaţie lucrată la Crăsani după modelele de la Popeşti.

Un număr de opt fragmente, al căror decor nu se repetă, necesită consideraţii suplimentare în ceea ce priveşte locul de provenienţă.

— Exemplarul *nr. 6* (fig. 7/4), decorat cu pinteni, perle 3a şi medalioane 6f nu are analogii nici la Crăsani, nici la Popeşti. Rozetele se întîlnesc pe cîteva exemplare de la Crăsani, dar lucrate cu altă ştampilă. Pintenii apar pe două exemplare de la Popeşti *(Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 78, pl. 3/2; *M. Turcu*, nr. 63, pl. 5/5) şi pe unul de la Dămăroaia *(ibidem*, nr. 161, pl. 10/7.) Toate trei au reprezentarea pintenului mult mai stilizată decît cel de la Crăsani. Medalionul 6f imită probabil o monedă, dar nu are nici el analogii în piesele de la Popeşti *(Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 139, pl. 3/6) şi Snagov *(M. Turcu*, nr. 162, pl. 7/6), unde se poate recunoaşte tipul monedei. Pînă la proba contrarie putem admite că şi acest exemplar a fost lucrat pe loc.

— Fragmentul *nr. 17* (fig. 7/6) are analogii foarte apropiate la Popeşti *(M. Turcu*, nr. 153, pl. 9/2). Deşi dispoziţia motivelor este identică, este clar că au fost folosite aceleaşi ştampile la realizarea tiparelor. Unele din aceste ştampile se pot găsi pe mai multe exemplare de la Popeşti (*Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*. nr. 23, 41, 96, 130, 135, 174, eventual la *M. Turcu*, nr. 116 sau nr. 117) — unde întîlnim roata cu spiţe ca medalion — lucrată însă cu altă ştampilă. Avem deci certitudinea că acest exemplar (nr. 17) a fost adus de la Popeşti. Acelaşi lucru se poate afirma şi în cazul fragmentelor *nr. 23* (fig. 7/7), cu analogii foarte apropiate la Popeşti *(Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 23, pl. 2/12, nr. 130, pl. 3/6) şi *nr. 40* (fig. 7/10), asemănător cu nr. 112 de la Popeşti *(ibidem*, pl. 2/9, *M. Turcu*, nr. 75, pl. 5/10).

— Pentru fragmentul *nr. 50* (fig. 2/11) avem bune analogii la Popeşti — pentru medalionul cu imbricaţii *(Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 128, pl. 8/4; nr. 133, pl. 13/23; nr. 155, pl. 14/10; nr. 197, pl. 15/18 şi *M. Turcu*, nr. 83, pl. 13/1; nr. 86, pl. 6/4).

Mai dificilă este atribuirea pentru *nr. 30* (fig. 7/8), din decorul căreia dispunem de prea puţine elemente. A se vedea totuşi la *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, nr. 158, pl. 14/22.

— O problemă deosebită ridică şi *nr. 22* (fig. 7/9), singurul exemplar cu decor de tip 3 (à godrons) găsit la Crăsani, care are cele mai bune analogii la Cîrlomăneşti *(M. Babeş*, fig. 5/2 a). Cupele cu acest tip de decor sînt bine reprezentate la Popeşti (17 exemplare — *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*,

https://biblioteca-digitala.ro

p. 173, tabel 2). Singurele analogii în această așezare le-am găsit în fragmentul publicat de *M. Turcu*, nr. 118, pl. 8/5 — de care diferă totuși în chip pregnant. Considerăm că aceste ștampile nu sînt specifice pentru cele trei așezări, ele putînd fi lucrate în alt centru producător.

Exemplarul nr. 97 de la Popești *(Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, pl. 1/9, p. 185), deși este decorat cu segmente de mici dreptunghiuri (2c), nu-și găsește încă un corespondent la Crăsani. Dimpotrivă, medalionul cu perle este reprezentat la Popești pe nr. 124, în timp ce la Crăsani se întîlnește pe un fragment de cupă adusă, se pare, de la Popești *(nr. 25* din catalog), cu imbricații 1c— identice. Dealtfel, segmentele din mici pătrate mai apar la Popești pe exemplarele nr. 7 și 14 *(ibidem)* și nr. 72 și 76 *(M. Turcu)* — în combinații specifice acelei așezări, pentru a nu mai fi nevoie de alte analogii la Crăsani[21].

— Exemplarul nr. 34 (fig. 7/11) nu are analogii decît pe un fragment de cupă de la Zimnicea (*I. Casan Franga*, fig. 13/5). Dar ștampilele folosite pe exemplarul nostru nu se mai cunosc în repertoriul așezării de acolo și nici în alte așezări, din cîte știm pînă acum. Este sigur totodată că el nu a fost produs nici la Crăsani.

Benzile decorative de pe marginea decorului principal și *medalioanele centrale* sînt relativ rare la Crăsani și apar, de regulă, pe cupele importate de la Popești sau din altă parte (nr. 5, 7, 8, 17, 21—25, 40, 42, 46, 50) sau imitate după acestea (nr. 11, 49). Pe cupele produse la Crăsani întîlnim doar un chenar format dintr-o linie în relief, rareori două sau trei linii paralele (nr. 14, 18), iar medalioanele sînt formate dintr-o simplă rozetă (nr. 2, 26) sau grupuri de rozete (nr. 38, 51).

Dintre tipurile de *profil*, cele mai răspîndite sînt tipul 1a (nr. 7, 16, 24, 35, 36) și 1b (nr. 1, 12, 15, 21, 42). Profilul 2 este reprezentat printr-un singur exemplar (nr. 13), ca și profilele 3 (nr. 23) și nr. 4 (nr. 14), în timp ce profilele 5a și 5b se întîlnesc în cîte două exemplare (nr. 5, 27, și respectiv 31, 37). În cazul cupelor de la Crăsani studierea profilelor nu ne este de mare folos deoarece motive decorative identice sau înrudite apar pe diferite tipuri de profil (de exemplu, nr. 13 și 16).

Cît privește *tipurile de decor*, cea mai mare frecvență o are tipul 1 (28 exemplare), urmat de tipul 2a (6 exemplare) și 2d (4 exemplare). Tipul 5, reprezentat prin 9 fragmente, nu pare caracteristic pentru Crăsani, ci pentru Popești (vezi mai sus). Tipurile 3 și 4 sînt prezente prin cîte un singur exemplar (nr. 22 și respectiv 17), dintre care ultimul provine de la Popești.

Din cele de mai sus rezultă că din totalul de 56 cupe decorate descoperite la Crăsani, 31 au fost lucrate pe loc (55,35 %), 6— cu probabilitate tot aici (10,71 %), 16 (28,57 %) sînt aduse de la Popești sau sînt imitate după originale lucrate acolo, iar alte două au fost produse în alte centre. La Popești, din totalul de 350 exemplare, 3 (0,85 %) provin în mod sigur de la Crăsani *(Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, nr. 15, 81; *M. Turcu*, nr. 74); aceeași proveniență este posibilă și pentru nr. 152 *(Al. Vulpe, M. Gheorghiță)*.

---

[21] *Al. Vulpe, M. Gheorghiță*, p. 180; „combinațiile de puncte" care, după remarca autorilor, predomină la Crăsani, se întîlnesc în diferite alte variante și pe cupele produse la Popești, dar sînt realizate cu ajutorul altor ștampile decît cele cunoscute la Crăsani.

https://biblioteca-digitala.ro

Se dovedeşte astfel existenţa unor relaţii de schimb între aşezările de la Popeşti şi Crăsani, relaţii în cadrul cărora cupele de la Popeşti au o pondere mai mare, în timp ce acelea „exportate" de la Crăsani la Popeşti sînt într-o cantitate foarte redusă. Faptul că monedele getice descoperite la Crăsani şi Popeşti, contemporane cupelor decorate, sînt de aceleaşi tipuri (Vîrteju-Bucureşti şi Inoteşti-Răcoasa)[22] confirmă o dată în plus existenţa acestor relaţii. Pe măsura publicării celorlalte materiale arheologice de la Crăsani şi Popeşti, sîntem convinşi că vor fi surprinse şi alte aspecte comune celor două aşezări, precum şi unele particularităţi locale, care au făcut posibil schimbul de bunuri între acestea.

Pentru a stabili *cronologia* cupelor decorate de la Crăsani, în lipsa unei cercetări exhaustive a descoperirilor de aici, am încercat compararea fragmentelor asemănătoare apărute la Crăsani şi Popeşti în poziţii stratigrafice clare. Astfel, constatăm că fragmentul nr. 15 de la Popeşti (*Al. Vulpe*, *M. Gheorghiţă*, pl. 12/6), decorat cu motivul 2a de la Crăsani, a fost descoperit în *nivelul II inferior* (100—70 î.e.n.)[23]; motivul apare la Crăsani pe nr. 1, 2, 27, 28 — toate din nivelul B (inferior). Exemplarul nr. 81 de la Popeşti apare în nivelul III (mijlociu), datat la mijlocul secolului I î.e.n. în perioada domniei lui Burebista. El poartă motivele 2e, 3c şi 7e de la Crăsani. Motivul 2e apare la Crăsani în condiţii stratigrafice neprecizate. Motivul 3c asociat cu 7e şi 7d apare pe exemplarul nr. 16 (nivelul B ?), ultimele două motive apărînd şi la nr. 13 (nivelul A).

Dintre cupele importate de la Popeşti, apar în condiţii stratigrafice mai clare *nr. 5, 10, 24,* cu imbricaţii 1h — primele două în *nivelul B* şi ultimul în *nivelul A*. Acest motiv este reprezentat la Popeşti în *nivelul inferior* (un exemplar) şi în cel *mijlociu* (două exemplare)[24].

Imbricaţiile 1c apar la Crăsani pe *nr. 7* şi *8* (nivelul B ?); la Popeşti apar două exemplare în nivelul mijlociu[25].

— Imbricaţiile 1a apar pe *nr. 9* şi *11* în nivelul B, în timp ce la Popeşti predomină în nivelurile inferior şi mijlociu (cîte 9 exemplare, faţă de două din nivelul superior).

— Imbricaţiile 1k apar la Crăsani pe *nr. 21* în nivelul A, iar la Popeşti pe nr. 98 în nivelul mijlociu[26].

— Exemplarul *nr. 23* de la Crăsani (motive 2g, 4f şi 6a), găsit în nivelul A, are bune analogii la Popeşti, nr. 23 — nivelul II inferior, nr. 130 şi 139 — nivelul mijlociu. Motivele 3a şi 7e de la Popeşti — care le corespund — apar numai în nivelurile inferior şi mijlociu, mai numeroase în cel mijlociu[27].

— Exemplarul *nr. 25*, cu imbricaţii 1d, apare în nivelul A, iar la Popeşti fără precizări stratigrafice (5 exemplare).

Din exemplele de mai sus rezultă cu destulă claritate faptul că nivelurilor inferior şi mijlociu de la Popeşti le corespund, în linii mari, ultimele două niveluri de la Crăsani (B şi A). Nici unul din fragmentele de cupe din

---

[22] Pentru Popeşti, vezi C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 238, 265; pentru Crăsani — studiul nostru din SCN, 7, 1977.

[23] *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, p. 169.

[24] *Ibidem*, p. 174, tab. 3.

[25] *Ibidem*.

[26] *Ibidem*, p. 185.

[27] *Ibidem*, p. 174, tab. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

ultimul nivel de la Crăsani nu este contemporan cu fragmente descoperite în nivelul superior de la Popeşti (circa 40 î.e.n.— 2—6 e.n.). Motivele 2c, 9b, 10b şi 11c care apar la Popeşti în nivelul superior nu se cunosc la Crăsani, iar motivul 6b— care apare pe un exemplar — nu este caracteristic pentru nivelul superior de la Popeşti, ci apare în toate cele trei niveluri reprezentat prin cîte un singur exemplar[28].

Frecvenţa descoperirilor din ultimul nivel de la Crăsani (15 exemplare din 37 apărute în condiţii stratigrafice precise, adică peste 40 %) este asemănătoare cu aceea din nivelul mijlociu de la Popeşti (77 exemplare faţă de 70 în nivelul inferior şi 6 în cel superior)[29] (Vezi şi tabelul II).

Tabelul II

Repartiţia cronologică a ştampilelor produse la Crăsani

Motive	2a	2b	2c	2d?	2e	2f	3a	3c	5b	5c	5d	7a	7b	7c?	7d	7e	8?
Nivel B	3	1	—	—	—	2	4	1	—	2	—	1	1	—	1	1	1
Nivel A	1(2)	1	—	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—	2	3	1	
Fără precizări	2	1	1	1	2	—	3	2	1	1	1	3	1	—	—	—	—
Total	6	3	1	1	2	3	8	4	2	3	1	4	2	2	4	2	1

Toate aceste observaţii confirmă ideea susţinută de noi că *sfîrşitul locuirii getice de la Crăsani are loc către mijlocul secolului I î.e.n.*, nu mai tîrziu de al şaselea deceniu al acestui secol, adică în împrejurările care au dus la moartea lui Burebista, dacă nu chiar mai înainte[30]. Se dovedeşte astfel apartenenţa aşezărilor de la Crăsani la grupul de aşezări al căror sfîrşit trebuie căutat la date diferite din timpul şi de la sfîrşitul domniei lui Burebista, în împrejurări care ne rămîn încă necunoscute[31].

Ţinînd seama de concordanţele cronologice stabilite între cele două aşezări cu ajutorul cupelor cu decor în relief, pare a rezulta că nivelului B de la Crăsani îi corespund nivelurile II inferior şi III mijlociu de la Popeşti, iar nivelului A — respectiv nivelurile III—IV mijlocii. Numărul fragmentelor comparate este însă prea mic pentru a primi această precizare fără anumite rezerve. De asemenea, nu putem face încă aprecieri în legătură cu amploarea legăturilor dintre cele două aşezări în timpul celor două faze de coexistenţă.

În concluzie, se poate spune că „dava" de la Crăsani, ca producătoare de imitaţii după cupele deliene elenistice, s-a inspirat într-o oarecare măsură din modelele cetăţii „regale" de la Popeşti, imitînd o parte din ele,

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem*, p. 182—186.

[30] N. Conovici, *op. cit.*

[31] În acest sens vezi analogiile complexe şi schema cronologică întocmită de *M. Babeş*, p. 131—139 şi fig. 6—7, după care aşezarea noastră ia sfîrşit în „orizontul II", împreună cu aşezările de la Radovanu, Snagov şi Bitca Doamnei şi la relativ scurtă vreme *după* acelea de la Cîrlomăneşti, Zimnicea, Căţelu Nou şi Căscioarele.

https://biblioteca-digitala.ro

dar creînd şi numeroase opere originale. O parte din producţia de cupe de la Crăsani era „exportată" la Popeşti, desigur împreună cu alte produse. În acelaşi timp, aristocraţia de la Crăsani avea legături şi cu alte cetăţi şi aşezări (Vlădiceasca, Cîrlomăneşti, poate Zimnicea). Pe de altă parte, însă, nu credem că una din cupele descoperite la Poiana, jud. Galaţi[32], ar proveni de la Crăsani, aşa cum au presupus Al. Vulpe şi M. Gheorghiţă[33]. Este drept că motivele formate din şiruri de mici pătrate sau dreptunghiuri sînt caracteristice pentru Crăsani. Ele se întîlnesc, cum am văzut, şi la Popeşti. Este mai probabil ca această cupă să provină tot de la Popeşti (vezi *ibidem*, nr. 7, 78, 130) sau din alt centru care să fi exportat către amîndouă aşezările.

Consideraţiile noastre au nevoie, pentru a fi mai bine susţinute, de publicarea unui corpus al cupelor cu decor în relief getice, în care să se poată urmări întreaga gamă a ştampilelor folosite în fiecare centru producător, cronologia acestor ştampile şi difuzarea în timp şi spaţiu a cupelor fiecărui centru producător, eventualele schimburi de ştampile. Asemenea monedelor dacice[34], cupele cu decor în relief (sau realizat prin alte tehnici) pot contribui la o mai bună cunoaştere a realităţilor secolelor II—I î.e.n., atît în domeniul economic cît şi politic.

LES COUPES À DÉCOR EN RELIEF DE CRĂSANI ET COPUZU

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente les coupes à décor en relief découvertes dans la fortification gète de Piscul Crăsani (com. de Balaciu, dép. de Ialomiţa), ainsi que dans les établissements civils des lieux-dits « Platou », «Lutărie » et Copuzu-« Deluş » situés dans les alentours. Sur les 56 pièces — entières ou fragmentaires — publiées, 12 (dont un fragment de moule) proviennent des fouilles de Ion Andrieşescu de 1923, 24 ont été découvertes ultérieurement à l'intérieur de la fortification ou en proviennent, 10 ont été trouvées à « Platou », 7 à « Lutărie » et 3 à Copuzu-« Deluş ». 37 exemplaires sont apparus dans des conditions stratigraphiques claires et ont pu être datés entre la fin du IIe siècle et le milieu du Ier siècle av.n.è. En se fondant sur l'étude des éléments décoratifs du fragment de moule découvert en 1923, par comparaison aux « estampilles » employées pour l'exécution des moules correspondant aux pièces mentionnées, l'auteur a établi que 36 coupes ont certainement été confectionnées à Piscul Crăsani, à part 6 autres qui l'ont été probablement aussi. Les motifs ornementaux caractéristiques pour les coupes produites à Crăsani sont 2a, 2b, 2c, 2d(?) 2e, 2f, 3a, 3c, 5b, 5d, 7a, 7b, 7c (?), 7d, 7e, 8 (?), ainsi que les lignes concentriques cannelées et les motifs polis (fig. 1). En général, les coupes de Crăsani ont un décor bien plus simple que celles de Popeşti, dont elles

---

[32] R. Vulpe, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 155, fig. 9/9.

[33] *Al. Vulpe, M. Gheorghiţă*, p. 180.

[34] C. Preda, *op. cit.*, p. 407—432 şi passim.

https://biblioteca-digitala.ro

s'inspirent toutefois. 16 fragments présentent des analogies marquées avec celles de l'établissement de Popeşti (com. de Novaci, dép. d'Ilfov), soit qu'elles en proviennent, soit qu'elles constituent des imitations. La plupart sont décorées d'imbrications; certaines coupes à imbrications, ayant un décor en forme de « calice végétal » (type 5) ont été imitées par les potiers locaux. Un fragment (n° 22) présente de grandes similitudes avec des exemplaires de l'établissement de Cîrlomăneşti (dép. de Buzău), un autre avec ceux de Zimnicea (n° 34). Trois exemplaires de coupes confectionnées à Crăsani ont été identifiées dans le catalogue des coupes de Popeşti, publié par. A. Vulpe et M. Gheorghiţă. Toutes ces similitudes attestent l'existence de relations d'échange entre les grands établissements gètes producteurs de coupes à décor en relief, fait confirmé par la découverte à Crăsani et à Popeşti de monnaies gètes du même type.

Par comparaison des coupes exécutées avec les mêmes estampilles dans les deux établissements, l'auteur a essayé d'établir une chronologie des deux derniers niveaux (B et A) de Crăsani. On constate que le niveau B de Crăsani correspond aux niveaux II inférieur et III moyen de Popeşti (avant 100 — milieu du Ier siècle av.n.è.) et le niveau A (le dernier) aux niveaux III et IV moyen (milieu du Ier siècle av.n.è.— env.40 av.n.è.) du même établissement. Ces repères permettent de fixer la fin de l'habitation dans l'ensemble d'établissements Crăsani-Copuzu autour de l'an 44 av.n.è., c'est-à-dire à la veille ou peu après la mort du roi Burebista, datation d'ailleurs confirmée par d'autres matériaux archéologiques (céramique d'importation, monnaies, etc.).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Répertoire des motifs décoratifs des coupes à décor en relief de Crăsani et de Copuzu.
Fig. 2. Piscul Crăsani. Coupes à décor en relief et poli provenant des fouilles de I. Andrieşescu (dessins).
Fig. 3. Crăsani « Lutărie ». Fragments de coupes à décor en relief, perdues à l'heure actuelle :1= = n° 28; 2 = n° 31 (photographies).
Fig. 4—7. Coupes à décor en relief des établissements gètes de Crăsani et de Copuzu (photographies).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O FORMAȚIUNE STATALĂ LA DUNĂREA DE JOS LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIV-LEA NECUNOSCUTĂ PÎNĂ ÎN PREZENT*

DE

PETRE DIACONU

Dintre monedele de aramă, din epoca medievală de la Păcuiul lui Soare[1], un interes deosebit îl prezintă emisiunile atribuite lui Gheorghe Terter I (1279—1292)[2] (fig. 1,b), cum și cele atribuite lui Ivanco[3] (fig. 1a) — despre care se susține că a domnit pe la 1386—1388 ca urmaș al lui Dobrotici, despotul Caliacrei.

Majoritatea „monedelor lui Gheorghe Terter I" sînt skifate ; cîteva numai au flanul drept ; conturul lor este cînd poligonal, cînd circular ori ovoidal. Diametrul variază între 17 și 20 mm, iar greutatea în jur de 1,05 g ; pe avers se distinge monograma (fig. 1bI) înscrisă într-un cerc perlat ; pe revers, în cîmpul altui cerc perlat, este gravat un vultur bicefal cu aripile desfăcute ; între capetele acvilei se află o cruce (fig. 1 bIII).

Cîteva dintre „monedele lui Gheorghe Terter I" sînt contramarcate (fig. 1c-e).

Primul dintre cercetători care a atribuit aceste monede lui Gheorghe Terter I a fost Nikola A. Mušmov, numismat de bună reputație științifică[4]. Lui Nikola A. Mušmov îi erau cunoscute numai șase exemplare, toate descoperite la Silistra.

Identificarea propusă de numismatul sofiot a fost acceptată fără rezerve, de toți cercetătorii care s-au ocupat, direct sau numai tangențial, de monedele bulgărești de la sfirșitul veacului al XIII-lea. Printre ei ne numărăm și noi.

Cele mai multe dintre monedele atribuite lui Ivanco au, spre deosebire de „monedele lui Gheorghe Terter I", flanul drept. Pînă în prezent, la Păcuiul lui Soare se cunosc doar 9 exemplare skifate. Conturul majorității lor este oarecum poligonal. Diametrul variază între 18 și 21 mm, iar greutatea în jur de 1,35 g. Pe avers se citește legenda ΔΕСΠΟΤΟΥ imprimată, de obicei, în două rînduri, iar pe revers literele I și ω, așezate deasupra unui T (fig. 1a).

* Comunicare prezentată la Institutul de arheologie din București, în ziua de 28 aprilie 1977.

[1] Asupra așezării de la Păcuiul lui Soare vezi Petre Diaconu și Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972 și Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală*, II, București, 1977.

[2] Octavian Iliescu, în *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, p. 155—156.

[3] *Ibidem*, p. 157—158 și 162.

[4] Nikola A. Mušmov, Izvestija Sofia, 3, 1921—1922, 1, și idem, *Monetite i pečatite na bălgarskite čare*, Sofia, 1924, p. 86—88.

https://biblioteca-digitala.ro

Cel care a atribuit aceste monede lui Ivanco, bazîndu-se pe cîteva exemplare descoperite tot la Silistra, a fost regretatul numismat bulgar Todor Gherasimov[5]. Atribuirea operată de Todor Gherasimov — şi acceptată de mulţi istorici ai problemelor dobrogene — a stîrnit totuşi îndoiala unor numismaţi ca C. Moisil, I. Ţabrea, C. Secăşeanu, O. Iliescu[6] ş.a.

În ce ne priveşte, faţă de identificarea propusă de numismatul bulgar, am manifestat o poziţie oscilantă. De pildă, prezentînd împreună cu Vasile Culică cîteva monede de la Păcuiul lui Soare pe unele dintre ele le-am atribuit lui Ivanco[7].

Altă dată, publicînd un singur exemplar am notat în legenda figurii cuvintele „atribuită pe nedrept lui Ivanco"[8], ceea ce vroia să însemne că monedele de acest gen aparţin altcuiva decît fiului lui Dobrotici şi că ele sînt mai timpurii decît sfîrşitul secolului al XIV-lea. În aprecierea noastră plecam şi de la judecata că monedele descoperite la Păcuiul lui Soare sînt prea numeroase ca să poată fi emise numai în răgazul de doi ani ai domniei lui Ivanco.

Se pare că o astfel de observaţie l-a incitat pe colegul şi colaboratorul nostru Niculae Conovici să atribuie aceste monede lui Dobrotici[9] care, oricum, a avut o domnie ceva mai lungă.

Subliniind meritul lui N. Conovici în asigurarea unei încadrări cronologice mai largi, vom atrage totuşi luarea aminte că atribuirea postulată de d-sa nu se poate impune, fie şi pentru motivul că asemenea monede nu se întîlnesc — aşa cum vom vedea mai departe — în despotatul de Caliacra.

Oricum ar fi, de la un moment dat, pentru noi nu mai încăpea îndoiala că aşa-zisele monede ale lui Ivanco datează cu mult înainte de anii 1386—1388.

De aceea, în discuţiile pe care le-am avut de-a lungul anilor cu Octavian Iliescu ne-am exprimat de fiecare dată părerea că „monedele lui Ivanco" aparţin unui despot care rezida la Păcuiul lui Soare sau la Dristra şi că ele datează mai degrabă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea decît din a doua jumătate a secolului următor.

Opinia noastră era plantată pe două *constatări* „certe" şi pe o *convingere* tot aşa de „certă", ordonate astfel : monedele lui Ivanco au o circulaţie restrînsă numai la zona oraşelor Păcuiul lui Soare-Dristra ; ele apar în acelaşi nivel arheologic cu „monedele lui Gheorghe Terter I". Acestea sînt constatările. Socotind că atribuirea monedelor cu monograma şi acvila bicefală — lui Gheorghe Terter I — nu comportă nici o discuţie, eram încredinţaţi că nu ne rămîne altceva de făcut decît să căutăm împrejurările în care au fost emise „monedele lui Ivanco". Aceasta era convingerea.

Angajîndu-ne pe un asemenea drum, ne-am izbit pe parcursul lui de fel de fel de neajunsuri[10] şi nepotriviri în încadrarea cronologică a nive-

---

[5] Todor Gherasimov, Izvestija Sofia, 13, 1939, p. 287—296.

[6] Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 151.

[7] Vasile Culică şi Petre Diaconu, IzvestijaSofia, 26, 1963, p. 253—256 şi p. 255, fig. 1/15—21.

[8] Petre Diaconu, Materiale, 7, 1961, p. 605, fig. 9/2.

[9] N. Conovici, RESEE, 13, 1975, 4, 599—605.

[10] Cîteva dintre aceste neajunsuri se reflectă chiar şi în volumul al doilea al monografiei *Păcuiul lui Soare.*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. a monedă purtînd legenda δεσπότης ; b monedă cu monograma lui Terter; c—e monede cu contramarcă.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

lurilor de vieţuire şi a documentelor materiale de la Păcuiul lui Soare, iar aceasta cu atît mai mult cu cît în nici una din secţiunile arheologice n-am descoperit vreo monedă de a lui Ivanco „zăcînd" într-un context databil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ceea ce ne tulbura şi mai mult era faptul că „monedele lui Gheorghe Terter I "— cu loc de găsire precis — însoţeau totdeauna vestigii proprii celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea şi nu sfîrşitul veacului anterior.

Drept urmare, am fost nevoiţi să reluăm întreaga chestiune a monedelor incriminate ca pînă la urmă să constatăm că Todor Gherasimov greşise atunci cînd — ocupîndu-se de monedele cu legenda δεσπότης pe avers şi literele I ω şi T pe revers (fig. 1a)[11]— le atribuise lui Ivanco, în calitatea lui de despot al Cavarnei, dar nu greşise cînd le-a datat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Mai delicată rămînea problema monedelor cu monogramă şi acvila bicefală.

În identificarea lor, N. Mušmov s-a întemeiat pe descifrarea monogramei ⁊. După opinia acestuia monograma reproduce numele de Terter[12]. Nu încape îndoială că lectura propusă de N. Mušmov este cît se poate de corectă. Faptul e certificat de o monedă de argint (fig. 2) descoperită la Păcuiul lui Soare[13] avînd pe avers un vultur bicefal — aidoma acelora de

Fig. 2. Monedă de argint cu numele lui Terter.

pe monedele de aramă — mărginit de jur împrejur de o legendă conţinînd numele lui Terter, scris de data aceasta în întregime (ΑΦ[Η]ΤΟΥ ΤΟΥ ΤЄΡ ЄΡΙ)). Pe reversul monedei este redat Iisus Hristos stînd pe tron.

[11] Vezi nota 5.

[12] N. Mušmov, *Monetite i pecatite*..., p. 86.

[13] Petre Diaconu, Arheologija Sofia, 5, 1963, p. 41—42; idem, SCIV, 15, 1964, 1, p. 145—147; Elena Isăcescu, SCN, 5, 1971, p. 346, fără ilustraţie; vezi de asemenea şi articolul nostru (cu greşeli de tipar) din SCN, 6, 1975, p. 247. Asupra acestei monede vezi şi D.M. Metcalf, în *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, 20, 1966, (VI), p. 724; Iv. Dujcev, BZ, 2, 1963, p. 473, restituie legenda de pe monedă în forma αὐθέντου τοῦ Τερτέρι Poate că totuşi ea trebuie citită ἀφ[ή]ντου τοῦ Τερτέρι sau şi mai complet [Νόμισμα τοῦ] ἀφ[ή]ντου τοῦ Τερτέρι. Evident, felul în care este redat pe monedă cuvintul αὐθέντες ne îndeamnă să credem că meşterul bănar nu cunoştea bine limba greacă. De altă parte, este posibil ca ἀφήντης să reprezinte o formă intermediară între grecescul αὐθέντης şi turcescul *efendi*. Dealtfel, numele Terter este de obîrşie turcă, în speţă, pecenego-cumană.

https://biblioteca-digitala.ro

Descifrînd numele lui Terter pe aceste monede, nimic nu-l îndreptățea însă pe numismatul bulgar să le atribuie, fără echivoc, lui Gheorghe Terter I. Se știe doar că pe lista țarilor bulgari mai figurează încă doi Terteri[14], și anume : Sviatoslav Terter care a domnit între anii 1300—1322 și Gheorghe Terter II care a domnit între anii 1322—1323. Ce-i drept, atribuirea acestor monede lui Sviatoslav sau lui Gheorghe Terter II n-ar fi fost nici ea conformă cu realitatea istorică de vreme ce este contrazis, de datele stratigrafice de la Păcuiul lui Soare.

Zăbovind asupra originii acvilei bicefale de pe monedele terteride, Nikola Mušmov a emis trei ipoteze[15] : 1) motivul vulturului bicefal s-a impus pe „monedele lui Gheorghe Terter I" prin filieră bizantină ; 2) a pătruns dinspre părțile asiatice odată cu venirea (proto)bulgarilor în Peninsula Balcanică ; 3) vulturul bicefal are o semnificație etimologică legată de cuvîntul arab *tair*, *ter*, care înseamnă vultur ; prin reduplicarea lui *tair*, *ter*, terter ar fi trebuit să însemne vulturul vulturilor, adică regele regilor[16].

Evident, presupunerile lui N. Mušmov — privind originea acvilei bicefale de pe monedele terteride — sînt pe cît de nesatisfăcătoare, pe atît de neconvingătoare. Dintre ipotezele savantului bulgar o oarecare atenție merită doar prima și anume că acvila bicefală de pe „monedele lui Gheorghe Terter I" ar fi putut să vină din lumea bizantină. Se știe că acest motiv pătrunsese încă din antichitatea tîrzie la Constantinopol și că în următoarele secole, dar mai ales în veacurile XI-XII, el va fi întîlnit frecvent în arta decorativă din Bizanț[17], de unde se va răspîndi și în lumea occidentală.

Dar tot N. Mušmov a atras luarea aminte că vulturul bicefal se ivește pe monedele bizantine după mijlocul secolului al XIV-lea, adică în timpul domniei împăratului Ioan al V-lea Paleologul (1341—1391)[18]. Și cum este aproape de neconceput ca vulturul bicefal să apară ca motiv heraldic mai întîi pe monedele bulgărești și deabia după aceea pe cele bizantine, alți cercetători au opinat că el a fost însușit din numismatica occidentală cum ar fi, de exemplu, emisiunile Brabantului, Flandrei Luxemburgului[19].

---

[14] Familia Terterilor de la cîrma Țaratului bulgar era de origine cumană, vezi Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Paleologis libri XIII*, recensuit I. Bekkerus, I—II, Bonn, 1835, p. 265. Cf. Gy. Moravssik, în Byzantinoturcica, II, Berlin, 1958, p. 306—307.

[15] N. Mušmov, IzvestijaSofia, 3, 1921—1922, 1, p. 66 ; idem, IzvestijaSofia, 8, 1936, p. 300 (*Actes du IVe Congrès international des études byzantines*).

[16] În acest caz semnificația vulturului bicefal s-ar explica prin originea răsăriteană (cumană) a lui Gheorghe Terter I. Ipoteza i-a fost sugerată numismatului bulgar de către St. Mladenov (vezi N. Mušmov, IzvestijaSofia, 3, 1921—1922, 1, p. 66, în special, nota 1 ; idem, IzvestijaSofia, 8, 1936, p. 300.

[17] A.V. Soloviev, Seminarium Kondakovianum, 7, 1935, p. 119—164 ; N. Mušmov, *op. cit.*, loc. cit. ; M. Mallogan, în *Actes du Xe Congrès international des études byzantines*, Istanbul, 1955, 1957, p. 230 și urm. Vezi în legătură cu acest articol și opinia lui F. Dölger, BZ, 51, 1958, p. 252. Răzvan Theodorescu, SCIA, Seria artă plastică, 16, 1969, 2, p. 194 și bibliografia de acolo.

[18] N. Mušmov, IzvestijaSofia, 8, 1936, p. 298, fig. 188. Numismatul bulgar, după ce afirma că nu se cunosc monede bizantine cu vulturul bicefal înainte de epoca lui Ioan al V-lea Paleologul, la p. 301, își exprimă opinia că acvilele bicefale „apar pentru prima dată pe monedele bizantine spre sfîrșitul secolului al XIV-lea ". Și totuși, adăugăm noi, nu este exclus ca monedele bizantine avînd ca reprezentare acvila bicefală să fi fost bătute încă din primii ani ai domniei lui Ioan al V-lea Paleologul, adică în vremea în care și despotul sîrb Oliver emitea asemenea monede. Un exemplar avînd ca însemn vulturul bicefal și aparținînd lui Oliver este publicat de Todor Gherasimov, *op. cit.*, p. 291, fig. 327.

[19] Ileana Băncilă, IzvestijaSofia, 25, 1962, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro

Numai că între monedele de aramă bulgărești de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și cele din extremul occident al Europei, mai vechi cu 50, 75 și chiar 100 de ani, nu există nici o legătură. Dealtfel, monedele de aramă bulgărești din secolul al XIII-lea imită în formă și reprezentare nu monedele occidentale, ci pe cele bizantine[20].

După cum se vede din cele expuse pînă aici, *nu există* nici o dovadă precisă potrivit căreia monedele cu monograma lui Terter și acvila bicefală ar fi fost emise de țarul bulgar Gheorghe Terter I. În schimb, *există* patru dovezi sigure în sprijinul tezei că ele nu aparțin lui Gheorghe Terter I.

Prima dovadă ne-o oferă chiar reprezentarea vulturului bicefal. Acest motiv apare pe monedele din Peninsula Balcanică — cel mai devreme — către mijlocul secolului al XIV-lea[21]. Astfel prezentîndu-se lucrurile, monedele noastre n-au cum să fie atribuite unui țar ca Gheorghe Terter I, care a domnit la sfîrșitul veacului al XIII-lea. A doua dovadă este legată de însăși inexistența unor asemenea monede la Tîrnovo, capitala statului bulgar. Cum este posibil ca din mulțimea monedelor cu monograma lui Terter și acvila bicefală să nu se găsească măcar un singur exemplar în reședința țarilor bulgari? Situația nu se poate explica prin hazardul descoperirilor deoarece, pe de o parte, săpăturile de la Țareveț-Tîrnovo au un caracter oarecum exhaustiv, iar pe de altă parte, acolo, la Tîrnovo, au apărut totuși monede de ale lui Gheorghe Terter I, dar de alt tip[22]. A treia dovadă izvorăște din împrejurarea că aceste monede au legenda în caractere și limbă greacă; în consecință, ele nu pot fi atribuite lui Gheorghe Terter I și nici unui alt țar bulgar. Se știe doar că numismatica bulgărească nu cunoaște emisiuni cu legenda în caractere și limbă greacă. A patra dovadă și cea mai importantă rezidă în datele stratigrafice de la Păcuiul lui Soare. Ceva mai înainte s-a atras atenția că monedele cu monograma lui Terter și acvila bicefală apar în același nivel arheologic cu monedele atribuite lui Ivanco. Mai mult încă, ele apar laolaltă cu documentele materiale specifice celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea constînd din unelte, podoabe, ceramică și chiar emisiuni aparținînd domnilor Țării Românești și țarilor bulgari de la Tîrnovo și Vidin[23]. Este limpede că datarea acestor monede în a doua jumătate a secolului al XIV-lea face inutilă orice discuție privitoare la atribuirea lor lui Gheorghe Terter I.

La capătul expunerii de pînă aici să reținem următoarele două constatări: 1) monedele cu monograma lui Terter și cu acvila bicefală nu aparțin nici lui Gheorghe Terter I și nici vreunui alt țar bulgar; 2) ele datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

---

[20] N. Mušmov, *Monetite*..., p. 86, unde se precizează că monedele de aramă, bulgărești, din prima perioadă — cuprinzînd răstimpul dintre domnia lui Ioan Asan al II-lea (1218—1242) și anul 1360 — ,imită „modelul bizantin" spre deosebire de monedele de argint ale lui Ioan Asan al II-lea, Gheorghe Terter I și Sracimir, care imită modelele occidentale.

[21] Se pare că nici monedele de aramă avînd pe revers reprezentarea acvilei bicefale și puse în seama lui Mihail Șișman (N. Mušmov, *Monetite*..., p. 100—103), nu sînt bine atribuite. Dealtfel, Todor Gherasimov (în *Čarevgrad-Tyrnovo*, I, Sofia, 1973, p. 235) referindu-se la o parte a acestor monede și anume la cele care au pe avers crucea socotește că aparțin lui Ioan Șișman. Rămîne de văzut dacă nu cumva și cealaltă parte, reprezentată de monedele, avînd pe avers figura unui „împărat" sau despot, nu aparține altcuiva decît lui Mihail Șișman.

[22] Todor Gherasimov, *op. cit.*, p. p. 227.

[23] Vezi Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 157, 159, 160, 162.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceste monede, nefiind bulgărești, ele nu sînt nici bizantine și nici ale Țării Românești. Nu pot fi atribuite nici despotatului de Caliacra[24].

Atunci cui aparțin?

Un răspuns în concordanță cu realitatea istorică nu se poate da decît dacă se ține seama de observația că ele au o circulație restrînsă cu precădere, la regiunea Păcuiul lui Soare — Silistra (fig. 3). Localitățile în care au fost descoperite monede cu monograma lui Terter și acvila bicefală sînt: Păcuiul lui Soare[25], 32 ex.; Silistra [26], 13 ex.; Coconi (jud. Ilfov)[27], 1 ex.;. Tîrgșor (jud. Prahova)[28], 1 ex.; Stărmen, lîngă Ruse (R.P. Bulgaria)[29],1ex.

Observația că aceste emisiuni sînt proprii regiunii Păcuiul lui Soare — Silistra [30] este de o excepțională importanță pentru că ea conferă zonei în care se află cele două mari centre urbane caracterul de formațiune statală. Numai dacă se admite că într-o anumită perioadă a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea în ținutul Păcuiul lui Soare-Silistra a ființat o formațiune statală se poate explica prezența *aci* și *acum* a monedelor cu monograma lui Terter și acvila bicefală; altfel, ar rămîne de neînțeles existența lor în această parte a „Dunării de Jos". ***Sîntem într-o vreme și într-un spațiu geografic în care circulația unor monede emise de altcineva decît o autoritate politică de stat ar constitui un nonsens în adevăratul înțeles al cuvîntului.*** Iată deci pe ce ne întemeiem în afirmația că teritoriul în care se află orașele Păcuiul lui Soare și Silistra era organizat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea într-o formațiune statală.

Aceste monede au fost bătute de un anume Terter, firește, conducător al formațiunii statale de la Păcuiul lui Soare — Silistra. Numele conducătorului este certificat de monograma de pe monedele de aramă, dar mai ales, de legenda de pe moneda de argint (fig. 2).

Cititorii comunicării noastre au reținut, credem, precizarea că și monedele atribuite lui Ivanco (fig. 1a) de Todor Gherasimov sînt răspîndite, cu deosebire, în zona Păcuiul lui Soare — Silistra (fig. 3). Localitățile

---

[24] Dealtfel, pînă în momentul de față, nu s-a găsit nici o monedă de acest gen în centrele mai importante ale despotatului de Caliacra cum ar fi. de pildă, Caliacra (capul Cearakman), Cavarna, Balcic, Ecrene, Varna ș.a.

[25] Dintre acestea, una e publicată de Petre Diaconu și Vasile Culică, *op. cit.*, p. 20, fig. 1/3, alta de Petre Diaconu, Materiale, 7, 1961, p. 605, fig. 9/1 și 27, de Octavian Iliescu (vezi nota 2). Este locul să se precizeze că unele monede sînt inedite încă. În totalul monedelor au fost incluse și exemplarele contramarcate.

[26] Celor 6 monede publicate de N. Mušmov (vezi nota 4) li se adaugă 3 monede publicate de Todor Gherasimov, IzvestijaSofia, 28, 1965, p. 26, fig. 1/2—3 și p. 27, fig. 2/1. Tot acolo, p. 26, fig. 1/1, T. Gherasimov prezintă o monedă publicată anterior de N. Mušmov. Este foarte posibil ca moneda prezentată de Ileana Băncilă, *op. cit.*, p. 69, fig. 1, să provină tot de la Silistra. Exemplarele care au făcut obiectul studiilor lui T. Gherasimov și, respectiv, Ileana Băncilă, fac parte din seria monedelor contramarcate. În sfîrșit, se cuvine să amintim aici existența a trei monede cu monogramă și vultur bicefal, provenind de la Silistra și păstrate azi în colecțiile Muzeului de istorie al R.S.R.

[27] N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 101 și p. 103.

[28] Informație, Gh. Diaconu.

[29] Aleksandra Krzyzanowska. Slavia Antiqua. 18, 1971, p. 246—217 — îl atribuie, cu probabilitate, lui Gheorghe Terter I. De aceea în fig. 3 moneda descoperită la Stărmen apare însoțită de semnul întrebării.

[30] Chiar dacă, între timp, asemenea monede vor apare și în alte regiuni, datele problemei nu mai pot fi schimbate. Observația noastră este valabilă și în ceea ce privește așa-zisele monede ale lui Ivanco.

https://biblioteca-digitala.ro

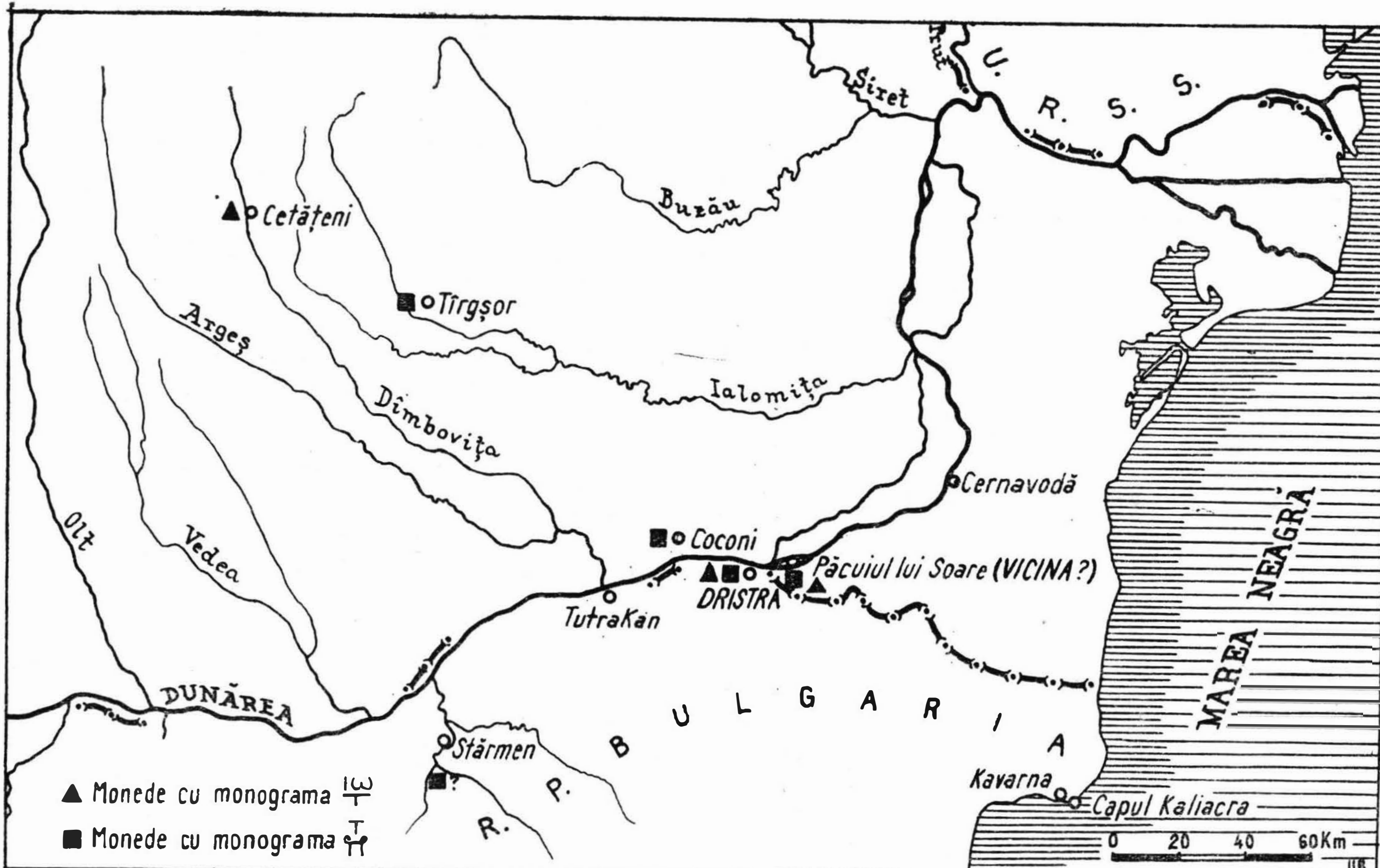

Fig. 3. Răspîndirea monedelor lui Terter.

https://biblioteca-digitala.ro

în care au fost descoperite astfel de monede sînt : Păcuiul lui Soare[31], 67 ex. ; Silistra[32], 8 ex. şi, fapt curios dar explicabil într-un fel, Cetăţeni (jud. Argeş)[33] 1 ex. Într-o atare situaţie monedele nu mai pot fi puse pe seama lui Ivanco în calitatea sa de despot al „Ţării lui Dobrotici". Se ştie doar că asemenea emisiuni nu s-au găsit sub nici o formă în aşezările despotatului de Caliacra. Ne referim desigur la Varna, Ecrene, Balcic, Cavarna, Caliacra şi la alte localităţi pontice înşirate între capul Cearakman şi Nesebăr.

De altă parte, trebuie să se ţină seama de faptul că Silistra şi Păcuiul lui Soare n-au făcut parte niciodată din teritoriul despotatului de Cavarna[34].

În consecinţă, citirea dată de Todor Gherasimov legendei acestor monede : [Νόμισμα τοῦ] δεσπότου 'Ιω[άννου τοῦ] Τ[ομπροτίζα][35] (nomisma despotului Ioan fiul lui Tobrotiţa) se dovedeşte a fi necorectă. Dealtfel, lectura lui Gherasimov conţine elemente neobişnuite practicii redactării legendelor de pe monedele vremii, căci nicăieri în Peninsula Balcanică nu s-a găsit vreo monedă, pe care să se menţioneze, alături de numele emitentului, şi numele tatălui acestuia[36].

Drept urmare, legenda de pe „monedele lui Ivanco" trebuie citită [Νόμισμα τοῦ] δεσπότου 'Ιω Τ[ερτέρι] (nomisma despotului Iω Terter). În lectura propusă de noi, litera T de pe reversul monedelor indică iniţiala numelui lui Terter şi nu a numelui lui Tobrotiţa (Dobrotici). *Aceasta înseamnă că emitentul monedelor este una şi aceeaşi persoană cu emitentul monedelor cu monogramă şi acvila bicefală, adică Terter.*

Întrucît monedele emise de Terter, în calitatea sa de conducător al formaţiunii statale de la Păcuiul lui Soare — Silistra, se înscriu în două tipuri deosebite, să vedem în cele ce urmează care este raportul cronologic dintre ele. Greutatea şi dimensiunile mai mari ale monedelor cu legenda δεσπότης pledează pentru anterioritatea lor faţă de exemplarele cu monogramă şi acvilă bicefală. Şi dacă în viitoarele cercetări se va confirma observaţia că una dintre monedele cu monogramă şi acvilă bicefală provenind de la Silistra şi păstrată azi în colecţiile Muzeului de istorie al R.S.R.[37] este bătută peste o monedă cu legenda δεσπότης atunci vom căpăta o ultimă dovadă că monedele cu monogramă şi acvilă bicefală sînt ulterioare în timp.

Să rezumăm ! Un anume Terter, conducător al formaţiunii statale din zona Păcuiul lui Soare — Silistra a emis cîndva, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea două tipuri de monede de aramă. Într-un prim moment

[31] Este posibil ca cifra de 67 ex. să fie depăşită, întrucît după informaţiile noastre monede de acest gen, provenind de la Păcuiul lui Soare, se află şi în unele colecţii particulare.

[32] Lui T. Gherasimov, IzvestijaSofia, 13, 1939, p. 290, îi erau cunoscute vreo 30 de exemplare dintre care numai 6 provin *sigur* de la Silistra ; restul monedelor se compune din exemplare păstrate în colecţiile Muzeului naţional din Sofia sau în colecţia Orghidan (Bucureşti). T.G. susţine că toate monedele au fost găsite în Dobrogea. Nu ne îndoim că ele provin de la Silistra şi poate de la Păcuiul lui Soare. Una dintre monedele descoperite la Silistra este păstrată azi în colecţiile Muzeului de istorie a judeţului Ialomiţa (vezi N. Conovici, *op. cit.*, p. 601, nota 5).

[33] Informaţie, Oct. Iliescu şi Dinu Rosetti.

[34] Vezi A. Kuzev, Studia Balcanica, 10, Sofia, 1975, p. 124—136, care fixează „graniţele" despotatului lui Dobrotici.

[35] Todor Gherasimov, *op. cit.*, p. 294.

[36] N. Conovici, *op. cit.*, p. 603.

[37] Mulţumim pe această cale Constanţei Ştirbu, de la Muzeul de istorie al R.S.R., care ne-a pus la dispoziţie moneda respectivă.

https://biblioteca-digitala.ro

a bătut monedele cu legenda δεσπότης (de tip I) (fig. 1a), iar apoi pe cele cu monograma ☧ şi acvila bicefală (tip II) (fig. 1b). Cît priveşte monedele de argint documentate pînă în momentul de faţă, din păcate, numai printr-un singur exemplar descoperit la Păcuiul lui Soare, ele trebuie să fi fost emise încă de la începutul domniei lui Terter, odată cu primul tip de monede de aramă[38].

Dar cine este acest Terter?

În *Cronica de la Mesembria*[39] se notează sub anul 6885 indictionul 15 (răstimpul cuprins între 1 septembrie 1376 şi 31 august 1377) că kir Mihail (el fiind unul dintre cei patru fii ai lui Ioan al V-lea Paleologul)[40] a fost omorît la Tristria, adică la Silistra. Această informaţie se completează cu o altă ştire din *Chronicon breve de Graecorum imperatoribus*... potrivit căreia Mihail a fost ucis de Terter, fiul lui Dobrotici[41]. Aşadar, din izvoarele citate mai sus reiese că pe la 1376—1377 la Dristra[42] se afla un anume Terter, fiu al lui Dobrotici.

---

[38] Vezi nota 13. După opinia lui Octavian Iliescu — exprimată pe marginea comunicării noastre — această monedă a fost emisă cel mai tîrziu în anii 1370—1371. Opiniile lui Oct. Iliescu se întemeiază pe asemănarea privind greutatea şi diametrul dintre moneda lui Terter de la Păcuiul lui Soare şi primele emisiuni ale lui Vlaicu Vodă. Asupra monedelor lui Vlaicu Vodă, vezi şi studiul lui O. Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 14—17.

[39] Peter Schreiner, *Studien zu den* ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ .*Miscellanea byzantina*, 6, München, 1967 (Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität), p. 204; Cf. Vasil Ghiuzelev, *Chronicon Messembriae*, GSU, 3, seria istorie, 1972—1973, 1975, p 149.

[40] Date privind biografia lui Mihail, fiul lui Ioan al V-lea Paleologul, vezi la Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 151—155, şi Vasile Ghiuzelev, *op. cit.*, p. 153—157. Tot acolo şi bibliografia de .igoare.

[41] *Chronicon breve de Graecorum imperatoribus ab anno 1341 ad annum 1453 e Codice, Vaticano graeco*, 162, ed. R.—J. Lornertz. Ἐπετερὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν. 28 1958, p. 208.

[42] Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 155, în special nota 3 şi Vasil Ghiuzelev, *op. cit.*, p. 157—158, după ce identifică (pe bună dreptate) Tristria din cronica de la Mesembria cu Dristra din F. Miklosich — J. Müller, *Acta Patriarchatus*, I, 95, nr. 52 şi cu Tristria, *ibidem*, 528, nr. 272, şi exprimă părerea că Tristria (Dristra) n-ar fi Silistra, ci o localitate aflată pe ţărmul apusean al Mării Negre, undeva între Varna şi Capul Caliacra (Cearakaman). Drept urmare cei doi cercetători se întreabă dacă această Dristra (Tristria) n-ar putea fi tot una cu anticul Tirizis (Tiristis, Tetrislas, Trissa), amintit de Strabon, VII, 6, 1; Arian, în capitolul „Descrierea călătoriei din jurul Pontului Euxin", 24, 1; Ptolemeu, III, 10, 1; în *Harta lui Peutinger*, VIII, 2, în „Scutul de la Doura Europos" (Franz Cumont, *Fouilles de Doura Europos*, Geuthner, Paris, 1926, p. 330) şi de Pomponius Mela, II, 2, 16. Aceiaşi cercetători atrag atenţia asupra unei hărţi din 1744 (V. Beševliev, IzvestijaSofia, 25, 1962, p. 18 şi fig. 10) în care este marcată o Tiriza-Trissa plasată de data aceasta la sud de Varna. Ne grăbim să adăugăm însă că pe harta din 1744 nu se poate pune nici un temei, deoarece ea este — aşa cum a remarcat însuşi V. Ghiuzelev — „o compilaţie tîrzie" nesigură şi plină de inexactităţi. Într-adevăr, în harta despre care este vorba sînt notate, alături de nume de locuri caracteristice secolului al XVIII-lea, şi nume de locuri proprii lumii greco-romane care însă nu sînt marcate totdeauna în poziţia lor corect-topografică. Argumentul principal al lui P. Schreiner pentru plasarea Tristrei (Dristra) pe malul Mării Negre sau în imediata apropiere a acestuia l-ar constitui faptul că toate localităţile din „actul patriarhal" (M. M. 528, nr. 272) sînt situate pe ţărmul Pontului, ceea ce înseamnă că şi Tristria trebuie să se fi aflat acolo. Se scapă din vedere însă că în celălalt „act patriarhal" (M M., p. 95, nr. 52) este indicată o localitate (Kellia) care în anii 1318—1323 se va fi găsit la o depărtare de cel puţin 20 km de vărsarea Dunării în Marea Neagră. Acceptînd punctul de vedere Schreiner-Ghiuzelev, ar trebui să acceptăm şi situaţia stranie că în timp ce minuscula Tirizis Akra din antichitate şi-a păstrat numele pînă în secolul al XIV-lea, toate celelalte localităţi din zon . mult mai importante, Odessos, Dyonisopolis, Bizone, Tomis, şi-l pierduseră fără nici o urmă. Că Tristria (Dristra) — din actele patriarhale şi din Cronica de la Mesembria—nu se afla pe ma

https://biblioteca-digitala.ro

Coroborînd această informaţie cu existenţa monedelor pe care le-am prezentat se poate trage o singură încheiere : emitentul monedelor este Terter, fiul lui Dobrotici.

Prin urmare, el, *Terter, fiul lui Dobrotici, era conducătorul formaţiunii statale din zona Păcuiul lui Soare—Silistra, în vremea cînd se emiteau monedele care ne-au reţinut atenţia.*

Din legenda monedelor rezultă că acest Terter se intitula cînd δεσπότης cînd αὐθέντης (*dominus, gospodin* — în slavă). În cazul de faţă este vorba de două titluri cu acelaşi conţinut care sugerează însă o evoluţie, în timp, a caracterului politic al stăpînirii lui Terter[43].

Titlul de despot îl arată pe Terter într-o oarecare dependenţă faţă de familia imperială de la Constantinopol. Acest titlu acordat de împărat la început numai membrilor familiei sale era decernat mai tîrziu, în secolul al XIV-lea, de exemplu, şi unor feudali, străini de dinastia împărătească[44]. Aşa s-ar explica de ce l-a avut şi Terter, fiul lui Dobrotici.

Despot sau *autentis*, Terter va fi avut legături destul de strînse cu lumea bizantină de vreme ce şi-a luat ca însemn heraldic vulturul bicefal.

Se ştie că în vremea dinastiei Paleologilor acvila bicefală devenise un semn „aproape caracteristic" despoţiilor, indiferent dacă acestea au fost conduse de membrii familiei imperiale sau de mari feudali cum este cazul lui Terter, fiul lui Dobrotici.

Vulturul bicefal apare în despotatul lui Terter nu numai pe monedele sale ci şi pe ceramică. Amintim în acest sens descoperirea la Păcuiul lui Soare a mai multor funduri de strachină smălţuită[45] avînd ca motiv decorativ — vulturul bicefal (fig. 4). Evident, vasele[46] fac parte din vesela nu a

---

lui Mării Negre ne-o dovedesc portulanele şi hărţile din secolele XIII—XV. În nici unul din aceste documente nu figurează, în zona Varna-Constanţa, vreo localitate al cărui nume să aducă, fie şi pe departe, cu cel al Tristriei (Dristra). De aceea orice încercare de a face din Tristria o altă localitate decît Silistra — numită în această vreme cînd Tristria cînd Dristra — este, dintru început, sortită eşecului.

[43] Dealtfel, Mircea cel Bătrîn, în calitatea sa de stăpînitor al Dristrei, s-a numit deopotrivă αὐθέντης (Tristri dominus) şi δεσπότης.

[44] L. Bréhier, *Le monde byzantin. Les institutions de l'Empire byzantine*, II, Paris, 1970 p. 121—123. Asupra instituţiei despoţiei, vezi şi studiul lui R. Guilland, REB, 17, 1959, p. 52—89 ; B. Ferjančič, *Despotu u Vizantiju i jujnoslovenskim zemlamo*, Belgrad, 1940 ; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 194—195. Tocmai în aceste vremuri vulturul bicefal apare ca însemn heraldic al unei despoţii situate undeva în Grecia, fapt consemnat grafic în harta lui Angelino Dulcert (vezi G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, planşa V.) După opinia lui B. Hemmerdinger, BZ, 61, 1968, 2, p. 305, 309, vulturul bicefal se impune ca însemn heraldic la curtea imperială bizantină în vremea lui Andronic al III-lea Paleologul (1328—1341).

[45] Vezi Silvia Baraschi, în *Păcuiul lui Soare*, II, Bucureşti, 1977, p. 86, fig. 69/3, p. 89, fig. 71/5, 9, 11. Vasul de sub fig. 4 a fost publicat de următorii cercetători : Corina Nicolescu, SMIM, 5, 1962 ; p. 19, fig. 4, stînga jos ; Corina Nicolescu şi Radu Popa, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 344, fig. 5/g. (Aci vasul e datat la începutul secolului al XIV-lea) ; I. Barnea, RESEE, 3, 1965, 3—4, p. 596, fig. 7, unde este datat la sfîrşitul secolului al XIII-lea — începutul sec. al XIV-lea. (De reţinut că I. Barnea leagă vasul de la Păcuiul lui Soare de existenţa unui demnitar bizantin în Dobrogea la finele veacului al XIII-lea — la începutul veacului al XIV-lea.) Idem, DID, III, Bucureşti, 1971, p. 394, fig. 123/1.

[46] Ele au fost găsite într-un nivel, bine determinat, de la sfîrşitul secolului al XIV-lea (vezi, de pildă, pentru piesa de sub fig. 4, notele de la p. 17 din carnetul de şantier rezervat săpăturilor din sectorul I E, 1961).

https://biblioteca-digitala.ro

unui locuitor oarecare, ci a conducătorului despoţiei sau a familiei acestuia.

Străchinile de la Păcuiul lui Soare[47] nu-şi găsesc — cel puţin pînă în momentul de faţă — nici o replică pe teritoriul ţării noastre[48]; în schimb, ele se reîntîlnesc la Chersones[49], ceea ce nu trebuie să ne surprindă, dacă se are în vedere că în Crimeea secolelor XIII-XIV a fiinţat un despotat condus de feudali înrudiţi cu dinastiile imperiale de la Trapezunt şi Constantinopol[50].

Fig. 4. Reprezentarea vulturului bicefal pe fundul unui vas de la Păcuiul lui Soare.

În stadiul în care ne aflăm nu se poate aborda problema instituţiilor economice, politice, militare, din despotatul lui Terter. Totuşi, o ştire dintr-un document emis de Mircea cel Bătrîn[51] ne îndrituieşte să admitem că „funcţionarul" cel mai de vază după despot era kefalia[52] oraşului Dristra.

Şi, fiindcă am ajuns cu expunerea noastră aici ne vom permite să ne oprim pentru o clipă şi asupra oraşului de reşedinţă al lui Terter.

Menţionarea lui Terter la Dristra, fie chiar şi în contextul unor împrejurări puţin onorabile pentru el, şi faptul că în 1376—1377, cînd îl ucidea pe Mihail[53], Dristra era cel mai important centru urban de pe malul dobrogean al Dunării ne determină să credem că reşedinţa fiului lui Dobrotici se afla în acest oraş. Cu alte cuvinte, capitala despotatului lui Terter era Dristra, vechiul Durostorum, Silistra din zilele noastre.

---

47 Vezi nota 45.

48 Reprezentare de pe un vas de la Basarabi-Calafat (Elena Busuioc şi Dumitru Vîlceanu, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 512, fig. 9/3) nu este o acvilă bicefală. Dealtfel, autorii, la p. 510 a articolului lor, dau ca probabilă existenţa acestui motiv.

49 A.L. Iakobson, MIA, 17, 1950, pl. XXXIV, 142.

50 *Ibidem*, p. 216. Vezi şi bibliografia indicată.

51 DIR, B, Ţara Românească (1247—1500), documentul nr. 34, p. 50—51.

52 În aceste vremuri, instituţia kefaliei era răspîndită nu numai în Bizanţ (vezi L. Bréhier, *op. cit.*, p. 123, unde se citează cazul a doi arhonţi ai insulei Lemnos), ci şi în Bulgaria şi Serbia (vezi P. Mutafčiev, în *Izbrani proizvodenia*, I, Sofia, 1973, p. 495—499 şi bibliografia de acolo).

53 În fapt, Terter îl omorîse pe cumnatul său; se ştie doar că Mihail era căsătorit cu fiica lui Dobrotici.

https://biblioteca-digitala.ro

După toate probabilităţile formaţiunea statală condusă de Terter purta numele capitalei, adică al Dristrei. Şi nu-i de mirare! În anumite momente ale stăpînirii bizantine din veacul al XI-lea sub numele de Dristra era indicat un teritoriu încă şi mai larg, cuprinzînd cîteodată toată regiunea corespunzătoare themei Paradounavon[54]. Că formaţiunea statală de la Păcuiul lui Soare-Silistra se va fi numit Dristra o sugerează însăşi partea din titulatura lui Mircea cel Bătrîn referitoare la calitatea sa de *Tristri dominus*[55].

Aplicînd metoda lui A. Kuzev privitoare la definirea graniţelor despotatului lui Dobrotici[56] vom putea conchide că teritoriul Ţării Dristrei, adică al despotatului lui Terter, cuprindea cam aceeaşi zonă care, sub turci, era organizată în cazaua Silistrei. În totului tot, Ţara Dristrei se va fi întins spre nord-est pînă către Cernavodă, iar înspre apus pînă dincolo de Turtucaia. Nu este exclus ca în anumite împrejurări istorice cîrmuitorul Ţării Dristrei să-şi fi extins autoritatea şi asupra unei fîşii de pămînt de pe malul stîng al Dunării[57].

Limba de cancelarie din despotatul lui Terter trebuie să fi fost cea greacă. Afirmaţia noastră se bizuie nu atît pe legenda monedelor, cît, mai ales, pe observaţia că pînă şi-n vremea lui Mircea cel Bătrîn, în anii 1407—1408, cînd locuitorii oraşului Dristra au simţit nevoia să pună o inscripţie în cinstea domnitorului român, au redactat-o în limba greacă[58]. În sfîrşit, limba greacă pare a fi fost vorbită şi de către o parte a meşteşugarilor din Despotatul Dristrei, fapt sugerat de unele inscripţii de pe vasele descoperite la Păcuiul lui Soare.

Datele expuse pînă aici sînt suficient de grăitoare pentru a nu ne mai îndoi că în adoua jumătate a secolului al XIV-lea teritoriul Dristrei era organizat într-o formaţiune politică de coloratură bizantină. Evident, afirmaţia noastră se referă la structurile statale şi nu la originea etnică a populaţiei de rînd. Aceasta, judecînd după documentele arheologice, era o populaţie în care rolul preeminent l-au avut românii[59].

Cînd şi în ce împrejurări a luat fiinţă despotatul lui Terter?

Înainte de toate trebuie să se precizeze că despotatul de Dristra nu se putea întemeia într-un teritoriu de obedienţă bulgărească. Or, în 1360, Dristra încă se mai afla în graniţele Ţaratului de la Tîrnovo. Aceasta re-

---

[54] De pildă, conducătorul Paristrion-ului din 1072 — Nestor — este indicat de Attaleiates (*Historia*, Bonn, 1853, p. 205) drept katepan al Dristrei.

[55] Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, 1—2, p. 322—334.

[56] Vezi nota 31.

[57] Afirmaţia noastră este sugerată de un fapt consemnat într-un document emis de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn. (vezi nota 51). În acest document este vorba, între altele, de dispoziţia dată kefaliei din Dristra de a nu stînjeni pescuitul în gîrla Săpatul. Întrucît Mircea, ocupînd Ţara Dristrei, a înţeles să-i păstreze nu numai instituţiile, ci şi limitele-i teritoriale, ar rezulta, din actul citat, că gîrla Săpatul, aflată undeva între Feteşti şi gura Ialomiţei, făcuse parte odinioară din ţinuturile despotatului cu capitala la Dristra.

[58] P.Ş. Năsturel, Studia et acta orientalia, 1, 1958, p. 239—247.

[59] Vezi în privinţa aceasta, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, p. 49—115, unde se stabilesc analogiile dintre ceramica de la Păcuiul lui Soare şi ceramica de tip Zimnicea din stînga Dunării. Interesant de subliniat şi faptul că monedele despotatului Dristrei au tendinţa să se răspîndească nu spre sud, ci spre nord, în Ţara Românească (vezi fig. 3). Această observaţie sugerează o dată în plus, legăturile care vor fi existat între Ţara Dristrei şi Ţara Românească, legături în temeiul cărora unii dintre domnii munteni şi, în special, Mircea cel Bătrîn, îşi vor exercita autoritatea asupra fostului despotat.

https://biblioteca-digitala.ro

zultă dintr-o listă sinodală a patriarhiei din Tîrnovo, în care, sub anul 1360, se menţionează că mitropolitul Zaharia al amintitului oraş a participat împreună cu alţi prelaţi bulgari la lucrările sinodului desfăşurate în capitala statului condus de Ioan Alexandru[60]. De prisos să adăugăm că prezenţa unui mitropolit bulgar la Dristra este nemijlocit legată de existenţa *aci* a unei autorităţi politice bulgăreşti.

Cînd anume au pierdut bulgarii controlul asupra Dristrei este greu de precizat.

În 1366 Amedeo al VI-lea de Savoia, Contele Verde, cum i se mai spunea, intervenind în sprijinul lui Ioan al V-lea Paleologul — care în drumul său de întoarcere de la Buda fusese blocat la Vidin — a cucerit, una după alta, mai multe cetăţi de pe ţărmul apusean al Pontului, stăpînite pînă atunci de bulgari[61]. Nu există nici un motiv să credem că Silistra a fost pierdută de bulgari în împrejurările create de expediţia lui Amedeo de Savoia. Mult mai probabil este ca oraşul Dristra să fi ieşit din graniţele ţaratului de Tîrnovo după 1367, anul în care Varna, Emona şi Koziak — de pe litoralul Mării Negre — au intrat în alcătuirea despotatului lui Dobrotici[62]. Nu este exclus ca pierderea Silistrei de către bulgari să se fi produs în anul 1369, în împrejurările create de eliberarea Vidinului de sub tutela maghiarilor. Se prea poate ca Silistra să fi fost cucerită de către o oaste a lui Dobrotici[63] ajutată, fireşte, de trupe de ale lui Vlaicu Vodă[64] şi bizantine. Presupunerea noastră ar explica de ce conducătorul noii formaţiuni statale a fost numit în persoana lui Terter, fiul lui Dobrotici şi de ce un an mai tîrziu patriarhia din Constantinopol scotea o decizie prin care mitropolia de Varna îşi extindea jurisdicţia, între altele, şi asupra Dristrei[65].

---

[60] Ivan Dujčev, *Iz starata bălgarska knižina*, II (f.a), editura Haemus, Sofia, p. 226 Că Silistra a fost sediul unei mitropolii bulgăreşti şi în alte perioade de timp, cuprinse între mijlocul secolului al XIII-lea şi mijlocul secolului al XIV-lea, pare a o dovedi menţionarea în synodikon-ul bisericii bulgare (Iv. Dujčev, *op. cit.*, p. 165) a numelor prelaţilor Kiril, Theodul, Iosif, Dionisie, Averkie şi Calinic. Fireşte mitropolia bulgărească de la Dristra a funcţionat numai în vremurile cînd acest oraş se afla în graniţele Ţaratului de Tîrnovo. Altfel, în epoci ca aceea din anii 1318—1323, cînd Dristra se găsea sub obedienţă bizantină, biserica de aici va fi ţinut de Patriarhia din Constantinopol.

[61] Asupra expediţiei lui Amedeo de Savoia, îndreptată împotriva oraşelor controlate de bulgari vezi studiul lui L.V. Gorina, Istoriceski Pregled, 26, 1970, 6, p. 71—78. Tot acolo şi altă bibliografie. Cf. Octavian Iliescu, Pontica, 4, 1971, p. 371—377. Mai recent, Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 159—163, cu bibliografia.

[62] Vezi în această privinţă contribuţia bine închegată a lui V. Ghiuzelev, GSU, 64, 1970, p. 65—66; *idem*, IzvestijaVarna, 9 (24), 1973, p. 127; cf. Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 131.

[63] Amestecul lui Dobrotici în treburile unei regiuni ca aceea a Dristrei nu trebuie să ne surprindă, de vreme ce chiar în acel an, adică în 1369, el se amestecase în treburile interne ale Ţaratului de Vidin devenind, împreună cu Vlaicu Vodă, „garantul" lui Sracimir. Vezi K. Jirecek, *Istorija na bulgarite. Popravki i dobavki ot samia avtor*, Sofia, p. 244—245. Cf. N. Iorga, Convorbiri literare, 34, p. 987; Ştefan Ştefănescu, în DID, III, Bucureşti, 1971, p. 350—351; vezi şi Maria Holban, SMIM, 1, 1956, p. 10, care susţine că în cazul Vidinului nu este vorba de Dobrotici, despotul Caliacrei. Despre prezenţa intereselor lui Vlaicu Vodă la Vidin vezi şi articolul lui N. Constantinescu, RESEE, 8, 1970, 1, p. 15 şi, în special nota 15. Cf. Eugen Stănescu, în *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucarest, 6—12 septembre, 1971, I, Bucureşti, 1974, p. 417.

[64] Despre relaţiile care vor fi existat între Dobrotici şi Vlaicu Vodă, vezi Ştefan Ştefănescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

[65] Vezi Miklosich-Müller, Acta Patriarchatus, I, p. 95, nr. 52.

https://biblioteca-digitala.ro

Actul patriarhal din 24 iulie 1370 constituie dovada hotărîtoare că în acest an Silistra nu se mai afla în stăpînire bulgărească. Afirmaţia noastră se bazează pe constatarea că — în istoria relaţiilor dintre bizantini şi ţaratul de Tîrnovo — biserica constantinopolitană nu şi-a exercitat niciodată autoritatea asupra unei eparhii aflate într-un teritoriu administrat de bulgari.

Prin urmare, în anul 1370, Dristra nu mai era stăpînită de bulgari. Cîndva, în jurul acestei date, trebuie să fi luat fiinţă despotatul Dristrei. Oricum, sigur este că în 6885 (anul în care Mihail, fiul lui Ioan al V-lea Paleologul, îşi pierde viaţa) despotatul de Dristra fiinţa sub conducerea lui Terter.

Întrucît anul omorîrii lui Mihail la Dristra coincide cu anul în care fratele acestuia — Andronic — îl înlătura de pe tron pe Ioan al V-lea Paleologul şi noi ca şi V. Ghiuzelev[66] credem că uciderea lui Mihail este consecinţa tulburărilor din anul 1376 petrecute în capitala imperiului[67].

Aserţiunea se întemeiază pe aprecierea jocului de interese din vremea respectivă. În măsura în care Mihail a rămas credincios lui Ioan al V-lea Paleologul — şi nu există motive să ne îndoim de aceasta — Terter n-avea de ce să-l mai agreeze pe cumnatul său. Este foarte posibil ca despotul Dristrei să fi luat partea lui Andronic al IV-lea, în care caz omorîrea lui Mihail venea să sancţioneze o atitudine limpede faţă de evenimentele care se consumau la Constantinopol în 1376.

Şi pentru că sîntem în zona tuturor posibilităţilor nu este exclus ca Terter să fi rămas în fruntea despotatului de Dristra pînă la 1385 sau 1386, adică pînă în anul în care Dobrotici dispare de pe scena politică. Se prea poate ca în anul 1385 sau 1386 Terter să fi părăsit Dristra ca să preia conducerea despotatului pe care-l guvernase pînă atunci tatăl său. În acest caz, însă, ar trebui să admitem că Ivanco, cel despre care se ştie că a urmat întru domnie lui Dobrotici este una şi aceeaşi persoană cu Terter.

Lăsînd la o parte discuţiile care se vor purta în legătură cu chestiunea dacă Terter este sau nu tot una cu Ivanco noi vom atrage luarea aminte asupra faptului că Terter se mai numea şi Ioan. Aceasta ne-o dovedeşte însăşi legenda de pe monedele de tip I, căci literele I şi ω prescurtează numele de Ioan. Că Terter a avut şi numele de Ioan n-ar trebui să ne surprindă de vreme ce majoritatea conducătorilor de state contemporani lui Alexandru, Vlaicu, Stracimir, Şişman ca şi aproape toţi despoţii sîrbi[68] din secolul al XIV-lea aveau pe lîngă numele lor şi pe cel de Ioan.

La moartea lui Dobrotici despotatul de Dristra pare a fi intrat într-o perioadă tulbure a existenţei sale. Să fi devenit acum obiect de dispută între Dan I, domnul Ţării Româneşti şi ţarul Ioan Şişman? Greu de dat un răspuns în această privinţă. Vom reţine totuşi informaţiile potrivit cărora domnul Ţării Româneşti a murit în niscaiva lupte pe care le-a avut

---

[66] V. Ghiuzelev, *op. cit.*, p. 157. Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 155 socoteşte că Terter vedea în Mihail un concurent pentru interesele sale politice.

[67] Asupra evenimentelor din 1376 de la Constantinopol, vezi Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantine*, Paris, 1969, p. 563.

[68] Djordje Stričević, Starinar, 7—8, 1956—1957, 1958, p. 113 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

cu bulgarii la sud de Dunăre[69]. Dacă ar fi să dăm crezare cronicilor turceşti[70], în 1388, Silistra se afla în mîinile bulgarilor.

Pe de altă parte, este posibil ca încă de la urcarea sa pe tron, în 1386, Mircea cel Bătrîn să-şi fi extins într-un fel oarecare autoritatea asupra acestui despotat. Poate că ştirea confuză din cronicile turceşti[71], privitoare la ocuparea de către oastea Ţării Româneşti, înainte de 1388, a unor cetăţi de la sud de Dunăre să se refere la o asemenea situaţie, şi poate că tocmai o asemenea situaţie să explice apariţia la un moment dat, la Dristra şi Păcuiul lui Soare, a contramărcilor pe monedele cu monograma lui Terter şi acvila bicefală. Contramarca (fig. 1, e-d) de pe reversul monedelor redă imaginea semilunii şi a unei stele întocmai chipului în care semiluna şi steaua apar pe pecetea lui Mircea cel Bătrîn. Pe cealaltă faţă a monedei este gravat bustul unui cavaler în armură, capul fiind acoperit cu un coif[72] (fig. 1, cI şi dI). Pentru moment această reprezentare nu-şi găseşte nici o analogie. În orice caz ea nu este proprie monedelor domnilor români. Aparţine altcuiva. Cui anume?

Pînă a se ajunge la găsirea unui răspuns să reţinem şi ipoteza că începînd din 1386 teritoriul despotatului de Dristra este înglobat în sistemul unui *condominium*, ca să zicem aşa, exercitat de Ţara Românească şi o altă putere politică neidentificată încă[73]. Situaţia în sine va fi durat pînă către 1389 cînd, în sfîrşit, Mircea cel Bătrîn este singurul stăpînitor al Dristrei[74]. S-ar putea ca tocmai prin cucerirea Dristrei de către domnul Ţării Româneşti să se explice dispariţia de pe monedele cu monogramă şi acvilă bicefală a contramărcii reprezentînd bustul cavalerului în armură, rămînînd în schimb reprezentarea semilunii şi a stelei (fig. 1eI).

Dar această problemă ca şi multe altele asemănătoare ies din tiparul comunicării noastre.

Evident, vorbind despre Ţara Dristrei s-ar fi cuvenit poate să ne precizăm poziţia asupra unor chestiuni cum ar fi, de pildă, semnificaţia

---

[69] Izvoarele literare şi bibliografia de rigoare la D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, Bucureşti, 1968 (ed. îngrijită de Aurelian Sacerdoţeanu), p. 660—663.

[70] *Cronici turceşti privind ţările române, I, sec. XV — mijlocul sec. XVII*, Bucureşti, 1966, p. 111. Vom reţine totuşi şi părerea lui D. Onciul, *Curs de Istoria românilor* (litografiat); Perioada lui Mircea, Bucureşti, 1904, p. 121, (ap. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 209 ,nota 13), potrivit căreia Dobrogea şi Silistra au fost cucerite încă de Dan I. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 209, socotea că la 1388 „Silistra era a lui Sişman ţarul de la Tîrnovo". Evident, părerea lui P.P. Panaitescu pleacă de la interpretarea izvoarelor turceşti privind campania otomană din 1388, interpretarea făcută fără a se ţine seama însă de caracterul confuz şi contradictoriu al acestor izvoare. Din păcate, încă nu există un studiu critic al izvoarelor turceşti, asupra evenimentelor legate de campaniile turceşti la sfîrşitul veacului al XIV-lea — începutul veacului al XV-lea.

[71] Mehmed Neşri, *Djhannuma Tarihi-i al-i Osaman I*, 70, (II—III) după *Cronici turceşti*, p. 111.

[72] Şi nu cu un „coc al părului" cum presupune Todor Gherasimov, IzvestijaSofia, 28, 1965, p. 29. Vom adăuga aci că interpretarea dată de numismatul bulgar (*op. cit.*, p. 25—30) contramărcilor nu mai poate fi acceptată de vreme ce monedele în cauză datează nu de la sfîrşitul secolului al XIII-lea — cum se credea — ci de la sfîrşitul veacului următor.

[73]. Să fie acesta statul lui Sigismund? În privinţa intereselor lui Sigismund în Dobrogea acestor vremuri, vezi unele idei interesante la Răzvan Theodorescu, *op. cit.* p. 203—204.

[74] Vezi în această privinţă opiniile lui Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 197, privind corelaţia dintre data zidirii mînăstirii Cozia şi ocuparea Dobrogei. Cf. de asemenea şi studiul lui Lăzărescu, SCIA, 1, 1962, p. 107—137.

https://biblioteca-digitala.ro

motivului vulturului bicefal de pe *chausses*-ele lui Mircea cel Bătrîn sau relaţia dintre motivul vulturului bicefal, de o parte, şi titlul de despot al lui Mircea, de altă parte, dar cum aceste probleme şi-au găsit un contur limpede încă de acum opt ani, într-o lucrare tipărită în SCIA, efortul nostru ar fi fost inutil[75].

Poate că era necesar să zăbovim şi asupra caracterului contradictoriu al ştirilor turceşti privitoare la ocuparea Dristrei de către otomani sau asupra locului despotatului de Dristra în peisajul politic al regiunii Dunării de Jos. Nefăcînd-o, am înţeles să dăm tributul cuvenit limitei putinţelor noastre. Nădăjduim însă că într-o bună zi alţi cercetători, mai competenţi, şi, oricum, mai dăruiţi, îşi vor apleca atenţia asupra unor astfel de chestiuni.

În ce ne priveşte, am căutat ca dincolo de presupunerile şi ipotezele din partea finală a comunicării să scoatem la lumina zilei dovezile ferme ale existenţei Ţării Dristrei la sfîrşitul veacului al XIV-lea[76] şi, în felul acesta, să explicăm de ce în titulatura lui Mircea cel Bătrîn Dristra apare ca unitate deosebită de restul teritoriului dobrogean[77].

UNE FORMATION ÉTATIQUE DU BAS-DANUBE Á LA FIN DU XIVe SIÈCLE IGNORÉE JUSQU'À PRÉSENT

(RÉSUMÉ)

Les fouilles archéologiques de l'îlot danubien de Păcuiul lui Soare, située à 20 km en aval de l'antique Durostorum (Dristra, Silistra), ont mis au jour quantité de pièces de monnaies, à l'avers marqué du monogramme et le revers de l'aigle bicéphale (fig. 1b). Cette catégorie de monnaies était déjà connue au commencement de notre siècle par le numismate bulgare N. Mušmov, grâce à quelques exemplaires trouvés à Silistra. Selon l'interprétation qu'il donna au monogramme , Mušmov les attribuait au tsar Georges Terter Ier (1279—1292) — attribution unanimement acceptée. Cependant, parmi les monnaies de bronze relevées à Păcuiul lui Soare, un certain nombre portent gravé sur l'avers le mot ΔΕCΠΟΤΟΥ, alors que sur le revers apparaissent les lettres Ιω/Τ (fig. 1a). Les exemplaires de cette catégorie trouvés à Silistra ont été attribués par T. Gherasimov au despote de Cavarna, prénommé Ivanco (vers 1386—1388).

Pour notre part, nous ne saurons rallier l'attribution de N. Mušmov, car le soi-disant monogramme de Terter Ier nous aparaît douteux pour les suivantes raisons : comme le montre la pièce d'argent (fig. 2) trouvée à Păcuiul lui Soare, ces monnaies portaient une légende en grec ; d'autre part, l'aigle ne commence à figurer dans l'héraldique balkanique que vers le milieu du XIVe siècle, fait qui ne peut justifier sa présence sur une monnaie de la fin du XIIIe siècle — notamment dans cette région ; enfin, on constate l'absence de ces monnaies à Tyrnovo, où résidait pourtant

[75] Vezi nota 17.

[76] De notat că Barbu T. Cîmpina, *Scrieri istorice*, I, Bucureşti, 1973, p. 326 şi nota 162, vorbeşte despre o *autonomie* a cetăţii Dîrstorului care „era şi în *practică*, o unitate deosebită".

[77] Asupra părţilor din titulatura lui Mircea, referitoare la Dobrogea şi Dristra, vezi Anca Ghiaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, în culegerea *Studii sud—est europene*, Bucureşti, 1974, p. 45—48.

https://biblioteca-digitala.ro

Georges Terter Ier, alors qu'elles se montrent à Păcuiul lui Soare dans un contexte archéologique de la seconde moitié du XIVe siècle.

Mais, si cette catégorie de monnaies n'appartient pas à Terter Ier. à qui faut-il l'attribuer ? Avant de répondre à cette question, il convient de noter qu'elles ont été trouvées de préférence dans la zone Silistra — Păcuiul lui Soare (fig. 3). Telles étant les choses, on peut supposer qu'elles ont été frappées par quelque formation politique existant dans ladite zone durant la seconde moitié du XIVe siècle.

Compte tenu de ce que ces monnaies ont été frappées par un certain Terter, nous sommes enclin de croire qu'il s'agit du fils de Dobrotici, le même qui tua Michel Paléologue à Dristra en 1376. Autrement dit, nous pensons qu'un despotat devait exister dans la huitième décade du XIVe siècle dans le territoire Dristra-Păcuiul lui Soare, gouverné par le fils de Dobrotici, prénommé Terter. Ses armoiries comportaient l'aigle bicéphale, motif que l'on retrouve sur la poterie de Păcuiul lui Soare (fig. 4). Selon nous, les monnaies frappées du monogramme $^{I\omega}_{T}$ devaient appartenir au même Terter, et, dans ce cas, la légende dont elles sont gravées doit être lue comme suit : [Νόμισμα τοῦ] δεσπότου 'Ιῶ Τ[ερτέρι] et non suivant la lecture proposée par Gherasimov : [Νόμισμα τοῦ] δεσπότου 'Ιω-[αννοῦ τοῦ] Τ[ομπροτίζα]

Rien ne s'oppose à ce que Terter fût une seule et même personne avec Ivanco. Il aurait gouverné, dans ce cas-là, le despotat de Dristra seulement jusqu'à la mort de Dobrotici, en 1385, quand il s'installe à Cavarna. Il est tout aussi possible que le départ de Terter de Dristra ait coïncidé avec l'instauration dans ce despotat d'un condominium exercé par la Valachie d'une part et quelque autre puissance politique de la région non encore identifiée. C'est en ce sens que plaideraient les contre-marques des monnaies de Terter (fig. 1, e-d). Ce qui reste pour certain c'est qu'en 1389 Mircea l'Ancien, prince régnant de Valachie, était le maître unique de Dristra.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. a) monnaie portant la légende δεσπότης b) monnaie avec le monogramme de Terter ; c—e) monnaies frappées d'une contre-marque.
Fig. 2. Monnaie d'argent avec le nom de Terter.
Fig. 3. Diffusion des monnaies de Terter.
Fig. 4. Représentation de l'aigle bicéphale sur le fond d'un vase de Păcuiul lui Soare.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII NUMISMATICE LA LOCALIZAREA CHILIEI BIZANTINE*

DE

OCTAVIAN ILIESCU

În ultima vreme, ne-am ocupat în mai multe rînduri de Chilia medievală, de identitatea și rolul acestui port dunărean în cadrul vieții economice a întregului spațiu sud-est european ca și de organizarea sa sub administrație genoveză sau de aspecte urbanistice locale[1]. Toate aceste preocupări au fost determinate, una succedînd în mod firesc alteia, de analiza amănunțită — dar nu și exhaustivă — a unui izvor istoric de primă mînă : actele redactate la Chilia, în 1360—1361, de către notarul genovez Antonio di Ponzò[2].

De data aceasta, cîteva descoperiri monetare recente din zona aceluiași port dunărean ne permit să punem în discuție, cu sorți de reușită, după părerea noastră, în afară de orice îndoială, o problemă însemnată de geografie istorică medievală și anume, localizarea vechii Chilii bizantine.

După cum se știe, Chilia Veche (jud. Tulcea), în actuala sa așezare, a luat ființă abia spre mijlocul secolului trecut, fie către 1830, cum susținea Iorga, după informații culese la fața locului[3], fie, după alt izvor, ceva mai tîrziu și anume, după războiul Crimeei[4]. Este sigur că la 1768, cînd negustorul german N.E. Kleemann călătorea în deltă, nu era nici o așezare omenească în zona în care fusese cîndva vechea cetate insulară Chilia[5] ; prin urmare, la acea dată, actualul sat Chilia Veche încă nu exista. Să mai notăm că în scopul localizării Chiliei Vechi medievale, un colectiv din

---

* Comunicare prezentată la Institutul de studii sud—est europene la ședința din 9 iunie 1977.

[1] Octavian Iliescu, NEH, 3, 1965, p. 105—116 ; idem, Studii, 25, 1972, p. 435—462 ; (la bibliografia amintită în acest studiu, a se adăuga la p. 437 după n. 24, trimiterea : A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1937, p. 97, 115) ; idem, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 285—291, precum și alte contribuții, unele încă inedite.

[2] Acte editate de Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—1361)*. (Istituto di Paleografia e Storia medievale. Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 12), Genova, 1971, XL + 223 (—228) p. + IV pl. ; v. și Octavian Iliescu, RESEE, 15, 1977, p. 113—129.

[3] N. Iorga, BCMI, 22, 1929, p. 188 ; anterior același autor, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București, 1899 (1900), p. 255, susținuse că, la 1812, erau turci în castelul genovez de la Chilia Veche, „devenit un amestec sărăcăcios de case de pescari" ; afirmația de mai sus este însă lipsită de orice temei.

[4] C.I. Brătianu, George Ioan Lahovary, Grigore G. Tocilescu, în *Marele dicționar geografic al României*, II, București, 1899, p. 368, s.v. Chilia Veche.

[5] Nikolaus Ernst Kleemann, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilia-nova... in den Jahren 1768—1771*, Leipzig, 1773, p. 32 nota (autorul crede că această Chilie din insulă se numea în antichitate Lykostomo, ceea ce este inexact ; cf. O. Iliescu, Studii, 25, 1972, p. 435—462.

SCIVA, tomul 29, nr. 2, aprilie—iunie, 1978, p. 203—213

https://biblioteca-digitala.ro

cadrul Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România a întreprins în anul 1974 cercetări arheologice în împrejurimile satului actual Chilia Veche, fără însă a obține vreun rezultat concludent[6]. A rămas deci deschisă problema fixării pe teren a locului exact unde se înălța odinioară vechea cetate bizantină a Chiliei[7], care avea să cunoască ulterior o soartă atît de schimbătoare.

De curînd, mai precis în 1973, au intrat în colecția Muzeului Deltei Dunării din Tulcea un număr de cinci monede bizantine, descoperite independent, dar în aceeași zonă, la punctul denumit „Gîrla Tatanir", pe malul drept al brațului Tătaru, la circa 3—4 km sud-vest de actuala așezare Chilia Veche[8] (fig. 1). Aceste monede se repartizează astfel[9]:

1. Follis anonim emis la Constantinopol, clasa B, databil din domnia lui Roman al III-lea (1028—1034)[10]; av. bustul lui Iisus Cristos binecuvîntînd și ținînd la piept cartea Evangheliilor, în nimb pătrate, pe coperta Evangheliilor ornament din cinci puncte, ca la jocul de domino, legendă ștearsă; rv. cruce pe trei trepte, în cîmp legenda IC/XC//bAS/ILЄ//bAS/IL pe trei rînduri.

AE., 30 mm, 9,64 g, ↓, uzat; inv. 10 449(fig. 2/1). Morrisson[11], 41/Cp/AE/67; Grierson, *DOWC* III/2[12], nr. B 1 etc., datate cca 1030/1035.

2. Follis anonim emis la Constantinopol, clasa D, databil din domnia lui Constantin al IX-lea (1042—1066)[13]; av. Iisus Cristos șezînd pe tron cu spătar, binecuvîntînd și ținînd la piept cartea Evangheliilor, legenda în cîmp../XC; rv. legenda

— + —
ICXC
bASILЄ
bASIL
— ∪ —

AE., 27 mm, 7,74 g, ↓, uzat; inv. 10 414 (fig. 2/2). Morrisson, 41/Cp/AE/109; Grierson, *DOWC* III/2, nr. D. 1 etc., datate cca 1050—cca 1060.

---

[6] Colectivul format din cercetătorii Ștefan Olteanu și Lucian Chițescu, cărora le mulțumim și pe această cale pentru informațiile ce ne-au împărtășit, a întreprins o serie de sondaje pe grindul Chilia, la est și sud de actualul sat Chilia Veche pînă la Cișla. Materialul recoltat cu acest prilej nu este semnificativ pentru scopul propus.

[7] Despre vechimea Chiliei bizantine, v. mai ales N. Iorga, *op. cit.*, p. 32—34; N. Bănescu, BZ, 28, 1928, p. 68—72; 32, 1932, p. 334—335; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1967, p. 205—213; Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 439—441.

[8] Deținem aceste informații de la colegii Gavrilă Simion, directorul Muzeului Deltei Dunării din Tulcea, și Ernest Oberländer Tîrnoveanu, muzeograf la același muzeu, care ne-au pus la dispoziție monedele pentru studiu și publicare; le mulțumim cu toată căldura și pe această cale.

[9] Monedele fiind de tipuri cunoscute, ne vom limita la o descriere foarte sumară.

[10] Ne folosim de clasificarea și cronologia propusă de Margaret Thompson, *The Athenian Agora* 2. *Coins from the Roman through the Venetian Period*, Princeton, 1954, p. 109—115.

[11] Cécile Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, II, Paris, 1970.

[12] Philip Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, edited by Alfred R. Bellinger and Philip Grierson, III, part II, Washington D.C., 1973.

[13] Vezi supra n. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

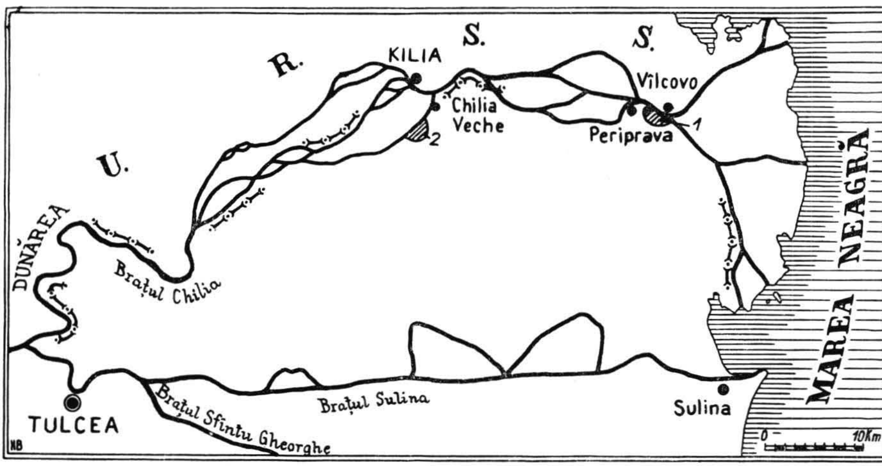

Fig. 1. — Harta parţială a deltei Dunării ; zona nr. 1, localizarea probabilă a cetăţii Licostomo ; zona nr. 2, localizarea probabilă a cetăţii bizantine Chilia.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. — Monede bizantine găsite pe locul probabil al cetății Chilia; 1 follis anonim, datat din domnia lui Roman al III-lea (1028 — 1034); 2. follis anonim, datat din domnia lui Constantin al IX-lea (1042—1055) (mărime 2 :1)

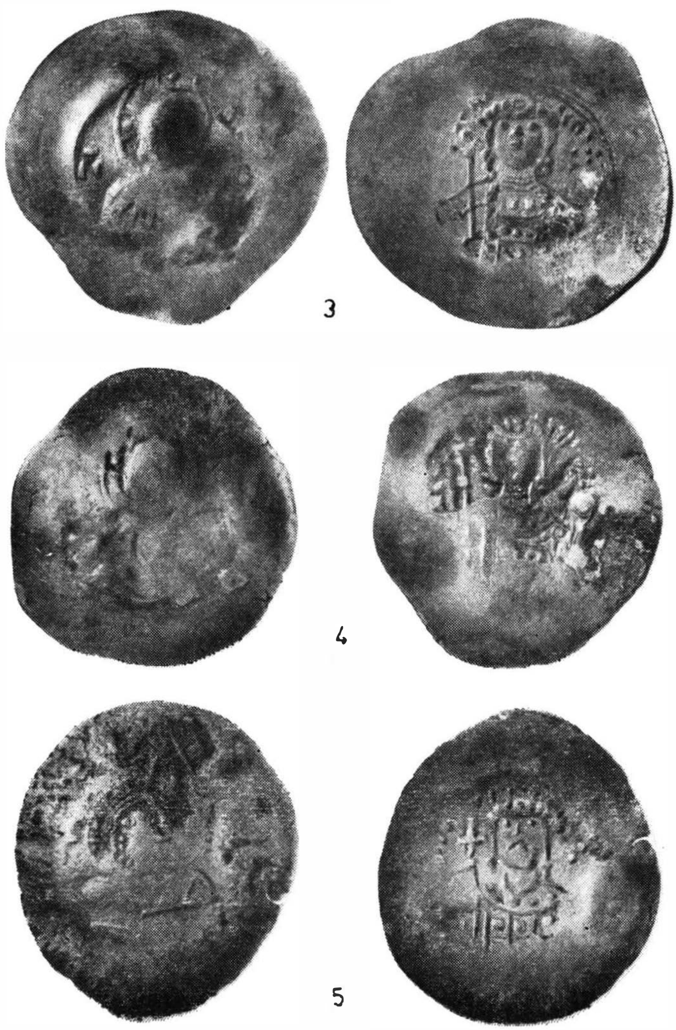

Fig. 3. — *Trachea* de bilon, găsite pe locul probabil al cetății Chilia; 3 emisiune de la Ioan al II-lea Comnenul (1118—1143); 4—5 emisiuni de la Manuel I Comnenul (1143—1180) (mărime 2 :1).

https://biblioteca-digitala.ro

3. Trachy de bilon, emis la Constantinopol de Ioan al II-lea (1118—1143); av. bustul lui Iisus Cristos, binecuvîntînd şi ţinînd la piept cartea Evangheliilor, legenda ştearsă; rv. bustul lui Ioan al II-lea, ţinînd în dr. sceptru cruciger, în st. glob cruciger, *maniakion*[14] ornat cu cinci perle, legenda, conservată parţial: .ΩΠΤΙ...

BIL. 30 mm, 2,56 g, ↘, uzat; inv. 10 947 (fig. 3/3). Morrisson, tip 2, 60/Cp/B/04; Hendy [15], emisiunea a II-a, varianta B.

4. Trachy de bilon, emis la Constantinopol de Manuel I (1143—1180), av. bustul lui Iisus Cristos, fără barbă, binecuvîntînd şi ţinînd în mîna st. un *volumen*, legenda IC/XC; rv. bustul lui Manuel I, fără barbă, ţinînd în dr. *labarum*, în st. globul cruciger, gulerul hlamidei *(maniakion)* ornat cu trei perle, legenda, parţial conservată: ... ΗΛ ΔЄСΠ.

BIL., 31 mm, 3,39 g, ↓, uzat; inv. 10 948 (fig. 3/4). Morrisson, tip 1, varianta a; Hendy, emisiunea I, varianta A.

5. Trachy de bilon similar, emis la Constantinopol de Manuel I, av. legenda ştearsă, rv. *maniakion* ornat cu patru perle, legenda: MANΥΗΛ ΔΕСΠ.

BIL. 29 mm, 3,51 g, ↘ uzat; inv. 10 946 (fig. 3/5). Morrisson, tip 1, varianta b; Hendy, emisiunea I, varianta B.

Potrivit informaţiilor obţinute pînă în prezent, zona în care s-au descoperit cele cinci monede descrise mai sus oferă numeroase vestigii arheologice — îndeosebi fragmente ceramice — datînd din evul mediu, fără alte precizări. Nu s-a făcut, pînă în clipa redactării acestei note, o cercetare arheologică, fie chiar şi un simplu sondaj, la faţa locului. Ca atare, identificarea amplasării pe teren a Chiliei bizantine rămîne a fi verificată ulterior.

De pe acum însă, importanţa descoperirii celor cinci monede bizantine la Chilia Veche merită a fi subliniată fără rezerve. Aşa cum s-a arătat mai sus, ele se eşalonează începînd din domnia lui Roman al III-lea (1028—1034) şi a lui Constantin al IX-lea (1042—1055), pentru a continua cu ultima emisiune de trachy a lui Ioan al II-lea (1118—1143) şi a sfîrşi cu prima emisiune de acelaşi nominal a lui Manuel I (1143—1180). Avem prin urmare două grupe cronologice distincte: mijlocul secolului al XI-lea — două monede — şi mijlocul secolului al XII-lea — trei monede. Aceste descoperiri, completate, repetăm, cu prezenţa în zonă a unor fragmente ceramice, împing, în cazul în care se va obţine confirmarea arheologică adecvată, existenţa Chiliei bizantine pînă în secolele XI-XII. Ridicarea ei a fost desigur o consecinţă firească a reinstalării stăpînirii bizantine la gurile Dunării, începînd din domnia lui Ioan I Tzimiskes[16].

Se ştie că izvoarele literare bizantine din secolele XII-XIII, care menţionează o aşezare cu numele Χηλή, interpretate de N. Iorga ca referindu-se la Chilia insulară de la Dunăre[17], au fost considerate ulterior de

[14] Pentru elementele de costum bizantin din această epocă, vezi Michael F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261*. Dumbarton Oaks Studies XII, Washington D.C., 1969, p. 65—69, cu completările semnalate de Cécile Morrisson în recenzia publicată în Numismatic Chronicle[7], 11, 1971, p. 365.

[15] Michael F. Hendy, *op. cit.*, la împăratul emitent.

[16] Ion Barnea, în DID, III, Bucureşti, 1971, p. 71 şi urm.

[17] N. Iorga, *op. cit.*, p. 32—34.

https://biblioteca-digitala.ro

N. Bănescu ca neavînd nici o legătură cu această cetate, Chele fiind în realitate o localitate din Bithynia[18]. Se pare totuşi că interpretarea susamintitelor izvoare este încă în discuţie[19]. Oricare ar fi rezultatele cercetărilor viitoare în această direcţie, descoperirile monetare prezentate astăzi au meritul de a arunca o lumină nouă nu numai asupra localizării, ci şi asupra stabilirii vechimii Chiliei bizantine.

Nu ştim pentru moment ce s-a întîmplat la Chilia după domnia lui Manuel I Comnenul. Primul izvor literar care o menţionează cu toată certitudinea este lista posesiunilor patriarhiei de Constantinopol, redactată în timpul lui Andronic al II-lea Paleologul, pe la 1318—1324[20]. În această listă, sînt menţionate, alături de alte localităţi din Dobrogea, şi următoarele: „ τὰ Κελλία ἤτοι τὸ Λυκοστόμιον" [21]. Alăturarea celor două toponime, legate prin vocabula ἤτοι, tradus de regulă prin *sau*, *adică*[22], ar putea fi interpretată ca un argument în favoarea identităţii Chilia = Licostomo, deci ca o dublă denumire pentru aceeaşi aşezare, aşa cum dealtfel s-a crezut multă vreme[23]. Ar mai exista şi o altă explicaţie, în sensul că redactorul acestei liste nu ştia exact unde se găsea castelul patriarhiei de Constantinopol, la Chilia sau la Licostomo, localităţi pe care le cunoştea totuşi ca fiind foarte apropiate una de alta. S-a mai propus pentru ἤτοι şi un sens copulativ, cu o nuanţă care îl obliga pe autorul aceleiaşi liste să nu întrebuinţeze conjuncţia obişnuită καὶ[24]. Oricare ar fi interpretarea ce se acordă sensului lui ἤτοι din lista citată, am arătat că potrivit mărturiei indirecte a notarului genovez Antonio di Ponzò, Chilia şi Licostomo erau două localităţi distincte[25], fapt atestat şi de unele

---

[18] N. Bănescu, *op. cit.*, supra n. 7.

[19] Petre Diaconu, *Les Coumans au Bas Danube* (sub tipar). În schimb, *Chilea* despre care se face menţiune într-un act notarial redactat la Genova în 1288, în legătură cu vînzarea unei cantităţi de mătase — *tantam setam de Chilea* — este cu siguranţă acea Chele din Bithynia şi nu Chilia de la gurile Dunării, cum s-a presupus de curînd de către P. Racine, RESEE, 8, 1970, p. 406—408, 416. Din ansamblul actelor analizate de autorul citat, rezultă că mătasea comercializată la Genova provenea din Asia Mică, de la Smirna, din Georgia, regiunea Mării Caspice, din Azerbaigian sau din Orientul îndepărtat (*ibidem*, p. 406). Chilia dunăreană nu era situată într-o zonă producătoare de mătase şi nici pe drumurile care aduceau această marfă din Orient pentru pieţele din Occidentul Europei; o dovadă în acest sens o constituie faptul că în actele notarului Antonio di Ponzò, redactate la Chilia într-un răstimp de mai multe luni, mătasea nu este amintită niciodată. Pe de altă parte, Chilia noastră este menţionată în documentele genoveze sub forma *Chili* şi nu *Chilea*.

[20] Lista posesiunilor patriarhiei de Constantinopol, publicată de Fr. Miklosich — Jos. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, I, Viena, 1860, p. 95, nr. LII; documentul este datat circa 1320 în DIR Veacul XIII, XIV şi XV. B. Ţara Românească (1247—1500), Bucureşti, 1953, p. 11, nr. 5. Nu este sigur, după părerea noastră, că localitatea Kīla pe care o menţionează un izvor persan din 1310/1311 ca fiind cucerită de tătarii lui Kadan în 1242, împreună cu Tîrnovo, este una şi aceeaşi cu Chilia dunăreană, aşa cum s-a susţinut recent; v. în acest sens Aurel Decei, RRH, 12, 1973, p. 120—121. În cazul în care identificarea propusă de Decei s-ar confirma, acest izvor persan ar fi cea mai veche menţiune scrisă privitoare la Chilia.

[21] Fr. Miklosich — Jos. Müller, *op. cit.*, p. 95.

[22] În acest sens C. Alexandre, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1895; A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1963; Henry George Liddell — Robert Scott, *A Greek-English Lexicon* compiled by Henry Stuart Jones, Oxford, 1961, peste tot s.v.

[23] Cf. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 437—438.

[24] Am evocat această interpretare cu alt prilej (*ibidem*, p. 440), citînd pe Theofan Popa, StAlb, 1, 1964, nr. 2, p. 126.

[25] Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 441.

https://biblioteca-digitala.ro

documente cartografice din secolele XV-XVI[26]. Localizarea celui de-al doilea toponim — Licostomo — la Periprava de astăzi, propusă cu acelaşi prilej, a fost ulterior confirmată în urma unei cercetări arheologice la faţa locului[27].

Un element însemnat oferit de lista posesiunilor patriarhiei de Constantinopol de la 1324 este însă forma sub care e redat numele cetăţii insulare şi anume τὰ Κελλία, deci un nominativ plural neutru de la sing. ὁ Κελλίον,[28] la rîndul lui, diminutiv de la ἡ κέλλα, lat. *cella*, cămară, magazie, hambar, cameră mică, chilioară, celulă de fagure[29]. Κελλίον, cu sensul de cămăruţă, a devenit în limba română chilie[30]. Pe acest temei, s-a propus pentru toponimul Chilia înţelesul de chilie mănăstirească[31]. Dar numele *Chiliile* despre care se face menţiune în lista posesiunilor patriarhiei de Constantinopol din 1318—1324 înseamnă, după părerea noastră, cu totul altceva, ţinînd seama de realităţile locale. Κελλίον, era rostit în graiul popular fără terminaţia de neutru[32], ceea ce a dus la forma *Chili* din actele notarului genovez Antonio di Ponzò[33], mai înseamnă, după cum am văzut, şi încăpere în care se depozitează mărfuri[34]. În actele aceluiaşi notar, sînt amintite asemenea depozite de mărfuri, pentru vin sau grîne, sub termenul de *magasenum*, *magassenum*[35]. Avînd în vedere faptul că Lykostomion bizantin era un *castrum*, un castel întărit pe o mică insulă în mijlocul Dunării, la gura braţului Chilia[36], era necesar să fiinţeze în apropiere o bază de aprovizionare, care s-a dezvoltat ulterior într-un port

---

[26] Harta anonimă de la München, publicată de Georg Martin Thomas, *Der Periplus des Pontus Euxinus nach münchener Handschriften, Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 10, 1864, planşa (v. fig. 4). Editorul datează manuscrisul acestei hărţi din anul 1534 (*ibidem*, p. 227). În realitate însă, este vorba de o copie tîrzie a unei hărţi nautice a Mării Negre, redactate între 1402 şi 1453. *Terminus a quo* se deduce din următoarea menţiune, ce figurează în Anatolia, în dreptul Ankarei : *hic Bayezeles a Tamburlane captus et victus est*, prin urmare, o aluzie clară la celebra bătălie de la Ankara din 1402, în urma căreia Baiazid Ilderim a fost luat prizonier de Timur Lenk. Pe de altă parte, lipseşte orice însemnare privitoare la căderea Constantinopolului la 1453 în mîinile lui Mahomed al II-lea, eveniment de o maximă importanţă pentru navigaţia în Marea Neagră şi în Marea de Marmara şi care ar fi fost cu siguranţă consemnat pe hartă, dacă autorul ei ar fi redactat-o ulterior (v. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 448—449, cu următoarea rectificare : pe hartă, numele Chiliei este redat sub forma *Chieli* şi nu *el Chieli*, cum din eroare s-a strecurat în textul citat). Un alt document cartografic care menţionează Chilia şi Licostomo ca două localităţi distincte este harta lui Giorgio Calapoda din 1552, unde se înregistrează *Licostomi* şi *el Chieli* (Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 449, 451, cu bibliografia aferentă).

[27] Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 453.

[28] Sub această formă, deci la singular, întîlnim toponimul Chilia la Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în româneşte de V. Grecu, Editura Academiei, Bucureşti, 1958, p. 324, s.v. Chilia.

[29] Henry George Liddell — Robert Scott, *op. cit.*, s.v. ; D. Dimitrakos, **Μέγα λεξικόν** τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, V, Atena, 1939, s.v.

[30] Prin intermediul slavului *kelija* ; v. *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975, s.v. chilie.

[31] În acest sens Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p. 233, s.v. *Chilia* (citind, după Tiktin, sensul : celulă, locuinţă a unui călugăr, a unei călugăriţe).

[32] D. Dimitrakos, *op. cit.*, s.v.

[33] Geo Pistarino, *op. cit.*, passim.

[34] Sens principal al substantivului latinesc *cella*, de la care derivă grecescul **Κελλίον**.

[35] Geo Pistarino, *op. cit.*, doc. nr. 47—48, p. 81—82 ; nr. 94, p. 171.

[36] Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 445.

https://biblioteca-digitala.ro

cu trafic comercial foarte intens. Această bază și port comercial, cu numeroase antrepozite de mărfuri, — ceea ce explică pluralul Κελλία — era Chilia, la numai 20 km în amonte de Lykostomion. Așezarea avea deci inițial un caracter civil, fiind apărată de flota de la Lykostomion, al cărei protospatar și arhonte apare într-o mențiune încă din a doua jumătate a secolului al IX-lea[37]. Situată pe o insulă, formată din două ramificații ale brațului Chilia — una din ele purtînd în actele notarului genovez denumirea de *sumaria sive flumen Chili*[38]—, Chilia beneficia de un număr de canale secundare, mai mari sau mai mici, desemnate în aceleași acte cu termenul de *sporzoria*, plur. *sporzorie*[39], locuri prielnice unde erau trase navele pentru a fi încărcate cu mărfuri sau pentru a fi adăpostite în timpul iernii.

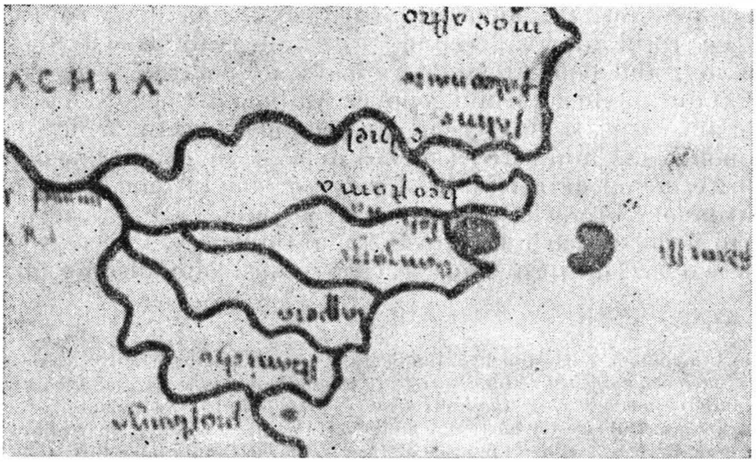

Fig. 4. — Fragment al unei hărți nautice anonime a Mării Negre (după G.M. Thomas, *Der Periplus des Pontus Euxinus nach münchener Handschriften*).

Ce s-a întîmplat ulterior cu Chilia bizantină? Decăderea puterii militare a imperiului, ca urmare a politicii greșite a lui Andronic al II-lea de restrîngere a cheltuielilor necesare întreținerii flotei[40] și a celor două războaie civile — primul între Andronic al III-lea și bunicul său omonim

---

[37] Dedicația unui manuscris al Lexicului lui Photius, patriarh al Constantinopolului (858—867, 877—886), adresată unui fost elev al său, Toma, protospatar și arhonte de Lykostomion, a fost semnalată de Hélène Ahrweiler, *Byzance et la Mer. La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII*e*—XV*e *siècle*. Presses Universitaires de France, Paris, 1966, p. 57 și n. 2; 89 și n.1; 101. Cf. Petre Ș. Năsturel, recenzia acestei lucrări în RESEE, 4, 1966, p. 649—650; Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 439. Ulterior, cercetătoarea bulgară Vasilka Tăpkova-Zaimova, Studia Balcanica, Recherches de géographie historique, 1970, p. 82—83, a pus la îndoială referirea titlului lui Toma la Lykostomion din delta Dunării, citînd alte localități cu același nume din Thessalia, Epir și Acarnania. Ținînd însă seama de faptul că exact în această vreme, mai precis în anii 866—867, sub domnia asociată a împăraților Mihail al III-lea și Vasile I, se redeschide atelierul monetar bizantin de la Cherson, Lykostomion al cărui protospatar și arhonte era Toma nu putea fi decît cel de la gurile Dunării. Într-adevăr, pentru a menține legăturile cu orașul nord-pontic, bizantinii aveau neapărată nevoie de un punct de sprijin în această zonă. Vezi și Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 460.

[38] Geo Pistarino, *op. cit.*, doc. nr. 92, 96.

[39] *Ibidem*, doc. nr. 8, 17, 18, 20, 22, 55 etc.

[40] Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, trad. française de J. Gouillard, Payot, Paris, 1956, p. 505; Hélène Ahrweiler, *op. cit.*, p. 376—381.

https://biblioteca-digitala.ro

(1321—1328), al doilea între Ioan al VI-lea Cantacuzino şi Ioan al V-lea Paleologul (1341—1352)[41]—, a avut drept rezultat firesc abandonarea poziţiilor militare şi comerciale de la gurile Dunării. În aceste condiţii, Vicina, Chilia şi Licostomo au trecut de la bizantini sub administraţie genoveză, probabil după 1349, cînd, în urma unui conflict cu Ioan al VI-lea Cantacuzino, genovezii zdrobesc ceea ce mai rămăsese din vechea flotă imperială bizantină[42]; această schimbare s-a făcut sigur înainte de 1358, cînd Ludovic I de Anjou eliberează cunoscutul său privilegiu pentru negustorii braşoveni, deschizîndu-le drumul pînă la Brăila[43]. În 1359, genovezii, stăpîni la Licostomo, împiedicau pe veneţieni să mai încarce grîne la gurile Dunării[44]. Iar în 1361 constatăm existenţa consulilor genovezi la Vicina şi la Chilia[45], ceea ce denotă o administraţie bine organizată.

A doua problemă importantă din istoria cetăţii dunărene este aceea a stabilirii datei la care Chilia a intrat sub stăpînirea Ţării Româneşti. Datele propuse în istoriografia noastră aparţin, în toate ipotezele formulate pînă astăzi, domniei lui Mircea cel Bătrîn, fiind cuprinse între 1388—1390[46] şi 1402—1404[47]. Pe baza unui document genovez recent publicat, considerăm că această dată e mult anterioară, aparţinînd domniei lui Vlaicu Vodă. Documentul la care ne referim este un act încheiat la Licostomo de notarul Domenico da Carignano, la 14 septembrie 1373, şi menţionează pentru anul 1372 existenţa unui consul genovez la Licostomo, Pietro Embrono[48]. Tot la Licostomo e semnalat în 1373 alături de consul — care era atunci Paolo *de Podio* — şi un guvernator militar —*gubernator insulle Licostomi* —, cu numele de Luciano *de Nigro*[49]. Întrucît ar fi greu de admis ca la o distanţă de numai 20 km, cîte era pe firul Dunării între Chilia şi Licostomo, să fie în acelaşi timp doi consuli genovezi în funcţie, cîte unul în fiecare din cele două aşezări, e logic să presupunem că este vorba în realitate de un singur consul, care a fost transferat, în 1372 sau la o dată anterioară, de la Chilia la Licostomo. Transferul acestui magistrat nu a putut fi determinat decît de un singur fapt: abandonarea Chiliei de către administraţia genoveză, care s-a retras sub protecţia flotei militare şi a guvernatorului militar la Licostomo, ultimul punct de sprijin al activităţii genoveze la gurile Dunării. Şi cum, pe de altă parte, s-a arătat de curînd că Dobrotici, despotul de la Caliacra, nu şi-a extins niciodată stăpînirea asupra cetăţilor dunărene[50], aşa cum s-a susţinut într-o vreme de unii istorici români[51],

[41] Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 520—555.

[42] *Ibidem*, p. 550; Hélène Ahrweiler, *op. cit.*, p. 385 şi izvoarele citate acolo.

[43] Publicat de Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, nr. 736, p. 152—153; cu privire la interpretarea clauzelor acestui privilegiu, cf. Maria Holban, Studii, 15, 1962, p. 338—344.

[44] G.M. Thomas, *Diplomatarium veneto-levantinum*, II, Veneţia, 1889, p. 57.

[45] Geo Pistarino, *op. cit.*, doc. nr. 2, 21, 31, 40, 45.

[46] Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 456.

[47] 1404: P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 298; 1402: *Istoria Romăniei*, II, Bucureşti, 1962, p. 378; după 15 august 1403: Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene...*, p. 212; cf. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 455—456.

[48] Silvana Raiteri, în vol. Giovanna Balbi — Silvana Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)* Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 14, Genova, 1973, p. 200, doc. nr. 3.

[49] *Ibidem*, doc. nr. 2, 1, p. 198; 4, p. 202; 5, p. 202; 6, p. 203; 7, p. 205—206; 8, p. 207; 9, p. 209 (toate din intervalul 10—20 sept. 1373).

[50] Octavian Iliescu, Pontica, 4, 1971, p. 371—376.

[51] Începînd cu N. Iorga, *Comunicări mărunte*, Convorbiri literare, 35, 1901, p. 576; cf. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 372, n. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

această schimbare politică nu a putut avea loc la Chilia decît în favoarea Țării Românești. Faptul s-a petrecut probabil încă înainte de 20 ianuarie 1368, data eliberării privilegiului comercial acordat de către Vlaicu Vodă negustorilor brașoveni[52]. Licostomo va mai fi însă menținut sub administrația genoveză, ca un ultim bastion la gurile Dunării, pînă la o dată ce poate fi fixată între 1392, cînd se amintește un genovez „*scriba litterarum grecarum*" de aici[53], și 1403, cînd socotelile de la Caffa menționează plata unei sume de 5 015 perperi și 15 carate, în contul „castrului" Licostomo[54], iar cele de la Pera amintesc numele lui Nicolò di Fieschi, fost consul la Licostomo[55]. Este foarte probabil ca Mircea cel Bătrîn să-și fi extins stăpînirea de la Chilia la Licostomo între 1392—1394, în vederea pregătirii rezistenței împotriva înaintării forțelor otomane[56].

Nu vom examina aici cu de-amănuntul vicisitudinile politice de la gurile Dunării, în secolul al XV-lea, cînd Chilia devine un obiectiv strategic de prim ordin pe plan internațional[57]. Vom menționa însă faptul că, odată cu extinderea stăpînirii Țării Românești și a Moldovei către limitele lor firești spre răsărit — litoralul Mării Negre —, pe malul stîng al brațului Chilia, în fața Chiliei insulare, s-a dezvoltat o așezare căreia i s-a dat același nume, actuala Chilia Nouă, așa cum, în aval, a apărut al doilea Licostomo, actualul Vîlcov, în fața castelului omonim din insulă.

Pentru a asigura apărarea Dunării maritime și, implicit, a Moldovei impotiva pericolului otoman, Ștefan cel Mare încearcă în 1462[58] și va reuși în 1465[59] să cucerească de la Țara Românească vechea cetate insulară a Chiliei. Apoi, în 1479, într-un timp record — de la 22 iunie la 16 iulie[60] —, zidi pe malul stîng al Dunării cetatea de la Chilia Nouă denumită Bialogrod în documente cartografice începînd din secolul al XVI-lea[61]. Chiar dacă s-a recurs la un mare număr de forțe umane — potrivit cronicii, nu mai puțin de opt sute de meșteri și 17 000 de lucrători[62] —, era imposibil să se zidească noua cetate a Chiliei Noi într-un timp atît de scurt, dacă materialul de construcție necesar nu ar fi fost la îndemînă. După părerea noastră, acest material a fost obținut prin demolarea Chiliei insulare și a castelului Licostomo, cetăți care nu mai aveau nici un rost pentru Moldova. Astfel, cînd, în 1484, flota turcească a cucerit Cetatea Albă și Chilia, obiectivul de la gurile Dunării era de data aceasta Chilia Nouă, cetatea și orașul de pe malul stîng al brațului Chilia[63]. După cucerire, Baiazid al II-lea a

---

[52] Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, *op. cit.*, doc. nr. 908, p. 306—307.

[53] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899, p. 51.

[54] Idem, Revue de l'Orient latin, 4, 1896, p. 84 (nu e publicat în volumul citat în nota precedentă).

[55] Idem, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, 1, București, 1897, p. 6.

[56] Octavian Iliescu, Studii, 25, 1972, p. 456.

[57] Cf. Șerban Papacostea, RRH, 15, 1976, p. 421—436.

[58] Laonic Chalcocondil, *op. cit.*, p. 284, r. 16, 18.

[59] P.P. Panaitescu, Romanoslavica, 3, 1958, p. 111—112.

[60] O. Górka, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, 1937, p. 127, 149.

[61] Analiza acestor izvoare cartografice la Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 451.

[62] O. Górka, *op. cit.*, p. 127—149.

[63] Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 445.

https://biblioteca-digitala.ro

obligat pe locuitori să refacă zidurile vechiului castel Licostomo din mijlocul Dunării[64].

În rezumat, se pot stabili astăzi următoarele puncte de reper istorice şi cronologice :

1. După revenirea stăpînirii bizantine la gurile Dunării, în a doua jumătate a secolului al X-lea, pornind de la Lykostomion, castel întărit pe o insulă la intrarea în mare a braţului Chilia, deţinut de flota imperială[65], se reface salba de cetăţi dunărene lăsate în părăsire mai bine de patru veacuri. Într-o insulă de pe acelaşi braţ, nu departe de Lykostomion, se construieşte o bază de aprovizionare întărită, cu antrepozite şi cheiuri pentru încărcat şi adăpostit navele : Chilia sau Chiliile din izvoarele literare de mai tîrziu.

2. Această aşezare era situată probabil la cca 3—4 km sud-vest de Chilia Veche actuală, acolo unde s-au semnalat descoperirile de monede bizantine din secolele XI-XII, prezentate în aceste note.

3. Odată cu decăderea puterii navale a Imperiului Bizantin şi abandonarea poziţiilor de la gurile Dunării, Chilia şi Lykostomion trec sub administraţie genoveză între 1349 şi 1358. La 1361, actele notarului Antonio di Ponzò semnalează existenţa unor consuli genovezi la Chilia şi la Vicina, oraş care avusese, probabil ceva mai înainte, aceeaşi soartă.

4. De la genovezi, cetăţile dunărene au trecut rînd pe rînd sub stăpînirea Ţării Româneşti, Vicina şi Chilia probabil înainte de 1368, sigur înainte de 1372 ; Licostomo între 1392 şi 1403, probabil în 1392—1394.

5. De la sfîrşitul secolului al XIV-lea, ia fiinţă pe malul stîng al braţului Chilia aşezarea purtînd acelaşi nume : Chilia Nouă de azi.

6. După o serie de vicisitudini, Chilia insulară e cucerită în anul 1465 de către Ştefan cel Mare, care o dărîmă în 1479, împreună cu Licostomo, pentru a construi, cu materialul rezultat, cetatea sa de la Chilia Nouă.

7. La 1484, turcii cuceresc această cetate, Chilia Nouă, nu cea veche, din insulă, care îşi încetase existenţa din 1479.

8. Deşi ar părea paradoxal, Chilia Veche de astăzi este mai nouă decît Chilia Nouă de peste Dunăre, fiind întemeiată abia în secolul al XIX-lea. A biruit însă tradiţia şi această modestă aşezare şi-a reluat vechiul nume, în amintirea cetăţii insulare, care s-a bucurat, vreme de peste un veac, de o mare înflorire economică şi o deosebită importanţă strategică.

Încheiem aceste însemnări, aşteptînd cuvîntul viitoarelor cercetări arheologice, pe care le nădăjduim cît mai rodnice.

CONTRIBUTIONS DE NUMISMATIQUE À LA LOCALISATION DE KILIA BYZANTINE

(RÉSUMÉ)

Depuis plus d'un siècle, les études de géographie historique entreprises par de nombreux chercheurs ont successivement tenté à préciser l'emplacement des villes portuaires florissant au moyen âge dans la ré-

---

[64] Cronica venețianului Francesco Longo la N. Iorga, *Acte şi fragmente...*, *op. cit.*, p. 85.
[65] V. supra n. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

gion des Bouches du Danube, à savoir Vicina, Kilia et Licostomo, sans toutefois réussir à dépasser l'état de simples hypothèses. En effet, on attend encore de nos jours la confirmation que la recherche archéologique, par des fouilles pratiquées sur place, serait seule capable d'offrir à telle ou telle autre localisation, proposées jusqu'à présent.

La découverte récente de cinq monnaies byzantines datées des XIe—XIIe siècles, faite non loin de l'actuel village de Chilia Veche (dép. de Tulcea), permettrait, à l'avis de l'auteur, de localiser l'ancienne cité byzantine de Kilia qui prêta son nom au bras septentrional du Danube. La zone où l'on a découvert, par hasard et séparément, les monnaies en question se trouve à environ 3—4 km au sud-ouest de Chilia Veche, sur la rive droite du bras Tătaru, à l'endroit désigné par les gens du pays sous le nom de «Gîrla Tatanir» (voir la carte, fig. 1, zone 2). Les pièces découvertes dans cette zone représentent les émissions suivantes :

1. Follis anonyme de bronze, classe B, daté du règne de Romain III (1028—1034) (fig. 2, n° 1) ;

2. Follis anonyme de bronze, classe D, daté du règne de Constantin IX (1042—1055) (fig. 2, n° 2) ;

3. Trachy de billon, frappé par Jean II Comnène (1118—1143), dernière émission de ce règne (fig. 3, n° 3) ;

4—5. Trachy de billon, frappé par Manuel Ier Comnène (1143—1180), première émission de son règne ; deux exemplaires (fig. 3, n°s 4—5).

Couvrant la période qui va de la première moitié du XIe siècle jusqu'au milieu du XIIe siècle, ces monnaies nous fournissent les plus anciens témoignages de l'existence de l'ancienne cité byzantine de Kilia, tout en lui marquant l'emplacement que les fouilles archéologiques devront confirmer à l'avenir.

Du point de vue de l'étymologie, le nom *Kilia* aurait désigné au début, selon l'opinion de l'auteur, les entrepôts — τὰ κελλία — qui servaient comme base d'approvisionnement à la flotte byzantine siégeant dès la fin du du IXe siècle à Lykostomion (alias Licostomo). On doit par conséquent abandonner l'hypothèse qui expliquait ce nom par une allusion à des établissements monastiques dont l'existence serait difficilement concevable dans cette zone du delta danubien.

Finalement, l'auteur évoque l'histoire de Kilia au XIVe siècle, dans le but d'établir la chronologie des changements politiques qui y sont intervenus. Il estime que la cité de Kilia, de même que Vicina et Licostomo, passa sous l'administration génoise au cours de la deuxième guerre civile de Byzance, plus exectement en 1349, après la défaite de la flotte de Jean VI Cantacuzène infligée par une escadre navale génoise. En 1360—1361, on constate l'existence des consuls génois à Kilia et à Vicina, ce qui preuve que le pouvoir de l'empire byzantin était à cette date définitivement écarté des Bouches du Danube. Et du fait qu'en 1373, un acte notarié génois instrumenté à Licostomo atteste l'existence ici-même, dès l'année précédente, d'un consul génois, l'auteur déduit qu'à partir de cette date, peut-être même avant 1368, Vicina et Kilia étaient déjà tombées sous l'autorité du voïvode Vlaïcou de Valachie, à la suite de l'expansion économique et politique de cette principauté roumaine vers le littoral de la mer Noire. Les Génois restèrent encore à Licostomo, dernier rempart de leur présence

https://biblioteca-digitala.ro

active aux Bouches du Danube, jusqu'à la fin du XIVe siècle ; en 1392—1394, Licostomo, lui aussi, passa sous le pouvoir de la Valachie, au temps du voïvode Mircea l'Ancien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1.— Carte partielle du delta du Danube ; zone n° 1, emplacement probable de la cité de Licostomo ; zone n° 2, emplacement probable de la cité byzantine de Kilia.

Fig. 2 —Monnaies byzantines découvertes sur l'emplacement probable de la cité de Kilia ; 1, follis anonyme daté du règne de Romain III (1028—1034) ; 2. follis anonyme daté du règne de Constantin IX (1042—1055) (grandeur 2 :1).

Fig. 3.— Trachea de billon découvertes sur l'emplacement probable de la cité de Kilia ; 3. émission de Jean II Comnène (1118—1143) ; 4—5, émissions de Manuel Ier Comnène (1143—1180) (grandeur 2 : 1).

Fig. 4.— Fragment d'une carte nautique anonyme de la mer Noire (d'après G.M. Thomas. ***Der Periplus des Pontus Euxinus nach münchener Handschriften*****).**

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MODIFICĂRI ÎN TABELUL SINCRONISMELOR PRIVIND ENEOLITICUL TÎRZIU

DE

PETRE ROMAN

O serie de fapte documentare, noi sau foarte recente, cum sînt:

1. prezenţa elementelor de tip Cernavoda I în aşezări care aparţin Sălcuţei clasice sau unor grupe înrudite şi contemporane cu ea;

2. absenţa topoarelor de tip Jászladány din aşezările Gumelniţa (care cunosc tipul Vidra) şi existenţa lor în cele Sălcuţa;

3. apariţia complexelor de tip Brăteşti;

4. descoperirea unui cimitir, cu forme incipiente Bodrogkeresztúr, care suprapune o aşezare Sălcuţa, constituie suficient material de reflecţie asupra veridicităţii[1] schemelor, mai mult sau mai puţin tradiţionale, de cronologie relativă.

1a. Încă mai demult, D. Berciu a sesizat folosirea scoicilor pisate pentru confecţionarea unor vase din nivelurile IIb şi III de la Sălcuţa[2]. O situaţie asemănătoare am înregistrat pe materialul de la Ostrovu Corbului, punctul „Botu Piscului"[3].

1b. Cîteva fragmente ceramice de la Vădastra[4] nu au, din păcate, nici încadrarea cronologică nici pe cea culturală asigurate[5]. Prezenţa lor acolo ne indică însă existenţa spre est, în imediata apropiere, a unei culturi de origine nord-pontică.

---

[1] Unele dintre punctele noastre de vedere sînt cuprinse şi analizate în detaliu de către Ann Dodd-Opriţescu, în *Primele elemente stepice din eneoliticul românesc*, teză de doctorat la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi.

[2] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 280, 305.

[3] Petre Roman, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 40, pe forme din fig. 6/14, 15 ce pot fi comparate cu D. Berciu, *op. cit.*, fig. 86/9 (din strat Sălcuţa I) şi fig. 94/9 (din strat Sălcuţa II a).

[4] V. Christescu, Dacia, 3—4, 1927—1932, fig. 50/3, 8; 51/12; 53/9; Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, Dacia, N.S., 12, 1968, fig. 2/2, 3; 4/6, 11—13; Sebastian Morintz şi Petre I. Roman, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 74.

[5] I. Nestor şi E. Zaharia (*op. cit.*, p. 25) atribuie fragmentele ceramice de la Vădastra fenomenului Cucuteni C pătruns în aria Sălcuţa; în etapa Corlăteni (*ibidem*, p. 34, nota 60) pînă la Piscul Cornişorului (prin nota 30 trimiţînd la D. Berciu, *op. cit.*, fig. 151/1), iar în etapa Traian pînă la Vădastra. La p. 34, aceiaşi autori afirmă că descoperirile de la Vădastra sînt ulterioare Sălcuţei III, plasîndu-se la orizontul cronologic Sălcuţa IV. Fragmentul ceramic de la Piscul Cornişorului aparţine totuşi (cum afirmă şi D. Berciu, *op. cit.*, p. 128) culturii Coţofeni; ornamentul este realizat însă cu şnurul răsucit şi nu înfăşurat (aprecierea D. Berciu, *op. cit.*, p. 128, fiind de această dată greşită). Seb. Morintz şi P. Roman (*op. cit.*, p. 74) atribuie descoperirile de la Vădastra culturii Cernavoda I: unele unei perioade timpurii, altele etapei finale, paralelă cu Usatovo. Ornamentul cu „găuri-butoni" obturaţi, în tehnica „au repoussé", apare pe ceramica C din faza Cucuteni A—B, în nivelurile vechi ale aşezării de la Cernavoda şi la Folteşti (vezi I. Nestor şi E. Zaharia, *op. cit.*, nota 62). După părerea noastră, valoarea „cronologică" a acestui ornament este diminuată de faptul că el putea să fie reintrodus pe teritoriul României, în perioade diferite, de grupe nord-pontice care i-au asigurat continuitatea (pentru Usatovo, vezi G. Rosenberg, *Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit*, Copenhaga, 1931, fig. 40; 59—63).

https://biblioteca-digitala.ro

1c. Foarte clare elemente de tip Cernavoda I sînt prezente între materialele aparţinînd grupei Šuplevec-Bakarno Gumno, numită anterior şi Crnobuki[6], din sudul Macedoniei. Este vorba de o ceramică ornamentată cu impresiuni de şnur „înfăşurat"[7], în maniera Cernavoda I, la care putem ataşa o parte a plasticii antropomorfe[8] şi sceptrul zis de la Suvodol, de fapt de la Šuplevec[9]. Indiferent dacă împărtăşim sau nu punctul de vedere emis de Ann Dodd-Opriţescu — după care am avea de-a face cu o adevărată întrepătrundere între două etnii (Cernavodă I şi Bubanj), cu asimilarea elementelor Cernavoda I de către cele Bubanj[10]— sau admitem prezenţa în Pelagonia a unor comunităţi Cernavoda I, „debarasate" în bună măsură de cultura lor materială originară (din care au păstrat totuşi un minimum) şi „îmbrăcate" cu o „haină balcanică" de împrumut, un fapt rămîne evident şi anume : contemporaneitatea elementelor Cernavoda I cu cele de caracter Sălcuţa clasică ; grupul Šuplevec-Bakarno Gumno fiind paralelizat cu Sălcuţa II-III (ceramica cu şnur răsucit apărînd în complexe sincronizate cu Sălcuţa IIc-III)[11]. Chiar dacă o analiză mai aprofundată sau noi fapte documentare vor modifica în detaliu sincronismele actuale dintre grupul Šuplevec-Bakarno Gumno şi Sălcuţa, un lucru este de pe

---

[6] M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, BerRGK, 39, 1958, p. 118—120, pl. 25/1—5.

[7] O astfel de ceramică apare in aşezări ale grupului Šuplevec-Bakarno Gumno (M. Garašanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski, *Les civilisations préhistoriques de la Macédoine*, Štip, 1971, p. 27—28 : pentru definirea şi semnificaţia grupului ; pentru ornamentul şnurat : p. 77 şi nr. 167/d ; M. Garašanin, D. Simoska, Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep, 2, 1976, p. 9 şi urm. : pentru ceramica şnurată de la Šuplevec, p. 30—31 şi pl. II/7 ; VII/24, 25 ; VIII/28a : IX/30 ; X/32, 33 ; D. Simoska, B. Kitanovski, J. Todorović, Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep, 2, 1976, p. 43 şi urm. : pentru ceramica şnurată de la Crnobuki, care apare numai în stratul I, vezi p. 71, fig. 8 şi pl. III/1, 4—7).

[8] Cultura Cernavoda I cunoaşte idolii plaţi, în poziţie şezîndă (Seb. Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, fig. 2/1—3) sau „preluări" gumelniţene *(ibidem*, fig. 5/5), uneori cu o perforare verticală a capului *(ibidem*, fig. 7/3). Acest din urmă exemplar este interesant prin asemănarea pe care şi-o află într-o descoperire din nivelul IIb de la Sălcuţa (D. Berciu, *op. cit.*, pl. 152/1). Adăugind similitudinile dintre singurul vas-askos cunoscut pentru cultura Cernavoda I (Seb. Morintz şi P. Roman, *op.cit.*, fig. 15/1= 17/9) şi cele sălcuţene sub formă de „burduf" (D. Berciu, *op. cit.*, fig. 15/1 ,2) căpătăm alte elemente de sincronizare între cele două culturi. Apropierile existente între plastica Cernavoda I şi aceea din grupul Šuplevec-Bakarno Gumno nu se referă la tipul cu „cap mobil", frecvent în cultura Cernavoda III, ci la reprezentările antropomorfe şezînde (M. Garašanin, *op. cit.*, pl. 25/1 ; D. Simoska, B. Kitanovski, J. Todorović, *op. cit.*, pl. I/1—5), cu partea superioară curbată. Foarte apropiată de exemplarele de la Cernavoda este o descoperire de la Usta na Drim („neolitic recent" : M. Garašanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski, *op. cit.*, p. 74, nr. 129 ; de comparat cu Sebastian Morintz şi Petre Roman, *op. cit.*, fig. 2/1—2). Cit priveşte plastica „cu cap mobil", atît de caracteristică pentru complexele din Macedonia (M. Garašanin, *op. cit.*, pl. 52/2 ; M. Garašanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski, *op. cit.*, p. 76, 78 şi nr. 151, 168—170 ; D. Simoska, B. Kitanovski, J. Todorović, *op. cit.*, pl. I/7), ea a putut fi preluată în urma primelor contacte dintre triburile Cernavoda I cu cele gumelniţene şi conservată in complexe de caracter Šuplevec-Bakarno Gumno şi Rachmani (un exemplar pictat cu roşu provine de la Asea : E.J. Holmberg, *The Swedisch Excavations at Asea in Arcadia*, Göteborg, 1944, pl. II/j) pînă in perioada Cernavoda III cind este din nou transmisă regiunilor dunărene. Pentru problematica acestei plastici, vezi Vl. Dumitrescu, SCIV, 11, 1960, 2, p. 245—260, cu bibliografia mai veche şi Petre I. Roman şi Ioan Neméti, *Cultura Baden in România*, Bucureşti, 1978, nota 6.

[9] M. Garašanin, GlasnikSarajevo, p. 15—16 ; M. Garašanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski, *op. cit.*, p. 28, 78 şi nr. 172 ; M. Garašanin, D. Simoska, *op. cit.*, p. 31 ; D. Berciu, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 397 şi urm.

[10] Ann Dodd-Opriţescu, *op. cit.*, p. 98—100.

[11] M. Garašanin, D. Simoska, *op. cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

acum sigur : orizontul cronologic, reprezentat de aşezările din sudul Macedoniei, atribuite grupului Šuplevec-Bakarno Gumno, este anterior celui ilustrat prin stratul inferior de la Hissar[12] şi deci, cu atît mai mult, Sălcuţei IV. Totodată, el este mai nou decît cea mai mare parte din evoluţia grupei Bubanj Hum Ia[13]. Din aceasta rezultă şi un sincronism clar între evoluţiile culturilor Cernavoda I şi Sălcuţa clasică[14]. Că acest sincronism este valabil şi pentru perioada Sălcuţa IV, o dovedesc unele descoperiri de la Gornja Tuzla[15].

2. Aşezările gumelniţene îşi încheie existenţa cu topoare de tip Vidra[16] în timp ce la Reşca, într-o aşezare Sălcuţa s-a descoperit un topor de tip Jászladány, varianta Tîrnăviţa[17]. Din această constatare rezultă un fapt surprinzător : cel puţin o parte a etapelor „clasice" ale culturii Sălcuţa este mai nouă decît cultura Gumelniţa. Sincronismul dintre cultura Cernavoda I şi etapele Sălcuţa II-IV, invocat şi argumentat la punctul 1, confirmă constatările de la punctul 2 şi este confirmat în acelaşi timp de acestea din urmă ; căci, în momentul apariţiei culturii Cernavoda I la Dunărea inferioară, aşezările gumelniţene din acele locuri îşi încetează existenţa şi anume într-un moment desemnat A_2—B_1, datat cu importuri

---

[12] Pentru Hissar, vezi J. Todorović, ArchJug, 4, 1962, p. 25—29 ; Petre I. Roman, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 123, nota *x* ; idem, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, p. 59 şi fig. 9 ; Petre I. Roman şi Ioan Németi, *op. cit.*, nota 11.

[13] Hiatus-ul existent între Bubanj Ia şi Ib a fost semnalat, sub forma Bubanj Ix, de către J. Lichardus, J. Vládar, SlovArch, 12, 1964, 1, p. 144—145 ; noi l-am detaliat, concretizat şi reprezentat grafic *(Cultura Coţofeni*, p. 56 şi fig. 9) iar M. Garašanin îi recunoaşte implicit, atunci cînd este obligat să plaseze grupul Šuplevec-Bakarno Gumno la graniţa între Bubanj-Hum Ia şi Ib (M. Garašanin, D. Simoska, *op. cit.*, p. 29). Spaţiul este însă cu mult mai mare căci el trebuie să cuprindă, în afară de grupa Šuplevec-Bakarno Gumno şi orizonturile corespunzătoare stratului inferior de la Hissar (Sălcuţa IV), Cernavoda III timpurie şi Coţofeni I, parţial II.

[14] Punînd în legătură apariţia grupei Bubanj-Hum cu dislocarea triburilor gumelniţene şi sălcuţene de către cele Cernavoda I, Seb. Morintz şi P. Roman (Dacia, N.S., 13, 1969, p. 62 şi nota 6) indică implicit un sincronism între Sălcuţa şi Cernavoda I. M. Garašanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski *(op. cit.*, p. 27—28) adoptă acest punct de vedere, extinzîndu-l la grupul Šuplevec-Bakarno Gumno şi la unele elemente ale grupului Rachmani.

Sincronismul Cernavoda I-Sălcuţa clasică va fi reprezentat grafic în *Cultura Coţofeni*, fig. 9. Un punct de vedere asemănător adoptă şi M. Garašanin şi D. Simoska *(op. cit.*, p. 30) care, paralelizînd Bubanj-Hum Ia cu tranziţia de la Sălcuţa IIa şi IIb socot asigurat sincronismul între Šuplevec-Bakarno Gumno, pe de o parte şi Cernavoda I, Cucuteni A—B şi B, pe de alta.

[15] Petre Roman, JahresschriftHalle, 58, 1974, p. 171, care atribuie descoperirile din sudul Bitoliei perioadei Cernavoda I tîrzie, în timp ce Ann Dodd-Opriţescu, *(op. cit.*, p. 99), avînd în vedere analogiile pe care ceramica ornamentată cu şnurul de la Šuplevec şi Crnobuki le are în aceea de tip C de la Fedeleşeni şi Drăguşeni, crede că „această fuziune s-a produs foarte curînd după sosirea comunităţilor Cernavoda la Dunărea de Jos".

[16] A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, PBF, 9, 1975, p. 22—23 ; pentru sincronisme, vezi şi p. 3. Toporul de la Ciolăneştii-din-Deal, descoperit într-o depunere aparţinînd tranziţiei de la Gumelniţa A_2 la B_1 *(ibidem*, p. 24), a fost încadrat în tipul Codor *(ibidem*, p. 23—24). Afirmaţia lui Vl. Dumitrescu (Apulum, 12, 1974, p. 36) cu privire la „toporul de cupru cu braţele în cruce din faza Gumelniţa A_2 a unei aşezări din Muntenia" (tot acolo vezi şi nota 24) ne apare de aceea ca surprinzătoare, cu atît mai mult cu cît din această confuzie rezultă şi „dovezi" de sincronizare între culturile Bodrogkeresztúr şi Gumelniţa A_2 *(ibidem*, p. 36). O analiză detaliată a problemei găsim la Ann Dodd-Opriţescu, *op. cit.*, p. 6—7, notele 9—10.

[17] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 38. Toporul aparţine perioadei în care s-a construit un val de apărare pentru aşezarea Sălcuţa III de la Reşca. Varianta Tîrnăviţa ar fi cea mai veche dintre variantele tipului Jászladány *(ibidem*, p. 46).

https://biblioteca-digitala.ro

Cucuteni A_3[18]. Vechiul sincronism (Gumelniţa Ic// Sălcuţa I; Gumelniţa II—IV// Sălcuţa II—IV)[19] ne apare astăzi desuet, căci deosebirile existente între cele două culturi nu se datorează doar fenomenului de regionalizare, ci şi unor diferenţe cronologice. Nu putem preciza astăzi în amănunt etapele în care cele două culturi se dezvoltă în paralel. Nivelul Sălcuţa IIb (D. Berciu) ar trebui, în mod normal (vezi punctul 1a), să fie ulterior culturii Gumelniţa. Observaţia mai veche emisă de Henrieta Vajsova[20] după care cea mai mare parte a straturilor aşezării de la Sălcuţa aparţin fazei finale (IV, în schema sa) a acestei culturi, fază paralelizată cu ultimul nivel al aşezărilor gumelniţene din nord-estul Bulgariei, porneşte de la realitatea că elemente foarte caracteristice ale stratului Sălcuţa I (cum ar fi: ceştile cu două toarte, diminuarea vizibilă a picturii cu grafit) sînt întîlnite doar în etapele gumelniţene tîrzii. Aceasta ar putea să însemne un sincronism între începutul aşezării de la Sălcuţa şi sfîrşitul celor gumelniţene din estul Munteniei[21].

3. Descoperirile de tip Brăteşti, puse în valoare de către Ersilia Tudor[22], par să dea un răspuns cu privire la soarta unor foste comunităţi gumelniţene, izolate de vechile căi de iradiere culturală. Faptul că, prin cultura lor materială, oferă suficient de clare elemente de sincronizare cu Cernavoda I şi Sălcuţa, reprezintă încă o dovadă indirectă privitoare la evoluţia în bună măsură nesincronă a culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa.

Deci, vecinii culturii Cernavoda I sînt: spre vest şi nord-vest, pentru o perioadă de timp cultura Gumelniţa, iar apoi Sălcuţa şi Brăteşti; spre nord, Cucuteni[23].

4. La Ostrovu Corbului, în jurul km fluvial 911 (teren numit de localnici „Botu Cliuciului"), se află o aşezare cu mai multe straturi de cultură a căror grosime depăşeşte 4 m. În trei mari secţiuni (I, XI, XII), la adîncimi cuprinse între 2,85—3,40 m, pe o suprafaţă de aproximativ 120 m^2, s-au descoperit o locuinţă într-o secţiune (SI, între 2,85 şi 3,05 m adîncime) şi două niveluri de construcţie în altă suprafaţă (SII; nivelul mai nou între 2,85—3,05 m, iar cel mai vechi între 3,10 şi 3,40 m adîncime), toate aparţinînd culturii Sălcuţa. Un steril aluvionar, gros de 20—35 cm, separa ruinele incendiate ale locuinţelor Sălcuţa de cel mai vechi nivel de construcţie Coţofeni. Gropile unui cimitir de înhumaţie, cu schelete chir-

[18] Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 55—56; idem, Apulum, 7, 1968, 1, p. 39—41. Prin aceasta, noi nu negăm, ci dimpotrivă afirmăm posibilitatea ca unele dintre comunităţile gumelniţene dislocate să-şi continue un timp viaţa tradiţională, în regiunile colinare ale Munteniei.

[19] D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 88—90, 107.

[20] SlovArch, 14, 1966, 1, p. 41.

[21] O relaţie de cauză-efect: deplasarea spre vest a unor comunităţi gumelniţene, sub presiunea triburilor nord-pontice şi transformarea lor în grupe Sălcuţa, Bubanj-Hum Ia, Krivodol este firesc să fie postulată (vezi mai sus, nota 14). Totodată, excluderea posibilităţii ca fenomenul Sălcuţa să fie în bună parte şi local, parte pentru care trebuie lărgite investigaţiile în manifestări ante Piscul Cornişorului sau în cele „protosălcuţene", ar fi ilogică. Nu cunoaştem, de asemenea, care a fost soarta unor enclave gumelniţene timpurii din sud-estul Olteniei, de felul descoperirilor de la Orlea (Petre Roman, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 149).

[22] SCIVA, 28, 1977, 1, p. 37—53; idem, Dacia, N.S., 22, 1978 (sub tipar).

[23] Pe tărîmul stabilirii tuturor verigilor evolutive ale culturii de tip Brăteşti este încă mult de lucru. O strachină, din seria variantei monteorene, descoperită la Tîrgu Ocna-Podei (C. Matasă, ArhMold, 2—3, 1964, fig. 28/11), arată, prin formă şi motive ornamentale (chiar dacă sînt realizate prin mijloace diferite), frapante analogii printre cele de tip Brăteşti (E. Tudor, SCIVA, 28, 1977, 1, fig. 2; 7/10, 15—17), deci acestea din urmă ar putea avea o mai îndelungată evoluţie.

https://biblioteca-digitala.ro

cite pe o parte, perforează cel puţin mijlocul şi partea inferioară a depunerii aluvionare şi uneori şi nivelul Sălcuţa. Inventarul funerar, constînd din vase, indică pe de o parte forme incipiente Bodrogkeresztúr („oale de lapte", ceşti cu două toarte, străchini, toate neornate), iar pe de alta modul de constituire a principalelor elemente ale olăriei acestei culturi[24]. La partea superioară a depunerii aluvionare, au fost descoperite resturi ceramice răzleţe, cu profile sălcuţene, uneori cu scoică pisată în pastă, precum şi două fragmente ceramice cu ornamente tipice pentru Bodrogkeresztúr, realizate prin împunsături succesive. Aceste resturi sînt datorate unei locuiri de scurtă durată, cu complexe izolate a căror delimitare este o speranţă pentru viitor. Nu este însă exclus ca aşezarea corespunzătoare lor să fi fost deja distrusă de Dunăre. De pe plajă, au fost culese două fragmente ceramice cu toarte aplicate care, dacă stau în legătură cu resturile invocate, ar indica orizontul cronologic Sălcuţa IV sau, mai curînd, Herculane — eneolitic II. Tot de pe plajă provin şi fragmente de vase Tiszapolgár care pot fi contemporane cu locuirea Sălcuţa. Întrucît, prin caracterul său de „complex închis", locuirea Sălcuţa de la Ostrovu Corbului va deveni un punct de referinţă important pentru alte complexe sălcuţene mai puţin bine stratigrafiate, evităm în mod deliberat încadrarea ei în schemele cronologice în vigoare. Aşteptăm de asemenea recoltarea unui material mai bogat pentru a da o caracterizare „etapei Sălcuţa de la Ostrovu Corbului — km 911", căci ea constituie nu numai un jalon pentru periodizarea culturii căreia îi aparţine, ci şi un punct de reper pentru stabilirea raporturilor cronologice directe dintre culturile Sălcuţa, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Herculane-eneolitic II. De pe acum se poate afirma însă că începutul culturii Bodrogkeresztúr are loc la distanţă de sfîrşitul culturii Gumelniţa. Ne putem aştepta aşadar la descoperirea şi conturarea unor noi şi originale forme de manifestare ale culturii Tiszapolgár din interiorul arcului carpatic care să fie sincrone cu unele etape „clasice" sălcuţene, dar posterioare culturii Gumelniţa în ansamblu[25]. Totodată, cînd

---

[24] Analizînd materialul de la Deva-Ciangăi, am remarcat că „procesul de transformare a culturii Tiszapolgár într-o cultură nouă (Bodrogkersztúr) presupune un contact direct, nemijlocit cu aria Sălcuţa" (Dacia, N.S., 15, 1971, p. 96). Nu bănuiam atunci că acest „contact direct" va avea loc chiar pe Dunăre, unde se creează principalele forme care deosebesc cultura Tiszapolgár de Bodrogkerestúr. În schimb, „al doilea element modificator al culturii Tiszapolgár în cultura Bodrogkeresztúr se datorează contactelor strînse ale primei cu ceramica pictată transilvăneană" *(ibidem)*, fenomen atît de vizibil la Reci unde, pe formă Bodrogkeresztúr (Székely Z., SCIV, 15, 1964, 1, fig. 3/1 = fig. 4/4) se aplică un ornament pictat. S-au emis şi păreri (Ann Dodd-Opriţescu, *op. cit.*, p. 95) după care ceramica pictată de la Reci n-ar fi opera cucutenienilor.

[25] O asemenea posibilitate rezultă atît din existenţa unor forme de manifestare de tipul celor de la Deva-Ciangăi (O. Floca, SCIV, 1, 1950, 2, p. 220 şi urm.) şi Reci (Székely Z., *op. cit.*, p. 121 şi urm.) ca şi din recenta descoperire a unui topor de tip Jászladány într-un mormînt atribuit perioadei de trecere de la Tiszapolgár la Bodrogkeresztúr (descoperire P. Patay, în 1977. Informaţie I. Ecsedy). Această ultimă descoperire confirmă punctul nostru de vedere în legătură cu datarea cimitirului de la Decea Mureşului la un nivel Tiszapolgár tîrziu (P. Roman, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 113–114). Din păcate, sîntem obligaţi să reţinem atenţia şi asupra unui fapt mai puţin obişnuit în literatură: deşi autorul unui studiu (publicat în Balcanica, Belgrad, 3, 1972, p. 69–70) cunoştea punctul nostru de vedere şi oral (de la comunicarea ţinută la Institutul de arheologie, la începutul anului 1970) şi scris (vezi Balcanica, nota 8, de la p. 60), el exprimă puncte de vedere aproape identice cu ale noastre, fără să încunoştinţeze cititorul de acest lucru. Descoperirea lui P. Patay confirmă de asemenea afirmaţia noastră, că o serie de fapte „nu se opun atribuirii lor (topoarelor „cu braţe în cruce", P.R.) şi unei etape tîrzii Tiszapolgár" (Dacia, N.S., 15, 1971, p. 114).

https://biblioteca-digitala.ro

luăm în discuție poziția cronologică a culturii Bodrogkeresztúr în eneoliticul românesc, va trebui mai întîi să precizăm limitele acestei noțiuni. În cadrul arealului numit în mod obișnuit Bodrogkeresztúr, constatăm existența mai multor etape cronologice și culturale : *a.* etapa de formare a culturii Bodrogkeresztúr, o etapă de „desprindere" de fondul Tiszapolgár tradițional sau de acela rezultat din expansiunea culturii Tiszapolgár în ținutul culturilor Vinča-Pločnik, Sălcuța, Petrești, Ariușd. Acestei prime etape îi corespund cimitirul de la Ostrovu Corbului și așezările de la Deva-Ciangăi și Reci. Așa cum rezultă din observațiile făcute la Ostrovu Corbului, este un moment cronologic sigur anterior Sălcuței IV și mai nou decît unele etape ale Sălcuței „clasice". După descoperirile de la Reci, acest moment ar fi sincron cu faza Cucuteni A-B. Dar cu care subfaze[26] ? *b.* etapa individualizării, „clasică", pentru care nu avem elemente de sincronizare ; *c.* etapa depersonalizării, cînd fondul Bodrogkeresztúr este înglobat într-un larg proces de uniformizare culturală (care se întinde din Macedonia pînă în estul Slovaciei, de la Dunărea mijlocie pînă la Carpații Orientali și Oltul inferior). Această ultimă etapă nu mai poate fi denumită Bodrogkeresztúr, și trebuie să avem în vedere acest lucru atunci cînd încercăm să sincronizăm manifestările culturale din spațiul extracarpatic cu cele din Transilvania[27].

În concluzie, sincronismul : Cernavoda I — Sălcuța II-IV — Brătești — Bubanj-Hum Ia — Šuplevec — Bakarno Gumno — Hissar, stratul inferior — Rachmani — Bodrogkeresztúr — Herculane II, III — Cucuteni A-B, B ni se pare mai apropiat de adevăr decît cele anterior postulate.

---

[26] Afirmația „că sincronismul dintre culturile Bodrogkeresztúr și Cucuteni va fi început încă înainte de sfîrșitul fazei Cucuteni A—B și anume la sfîrșitul fazei Cucuteni A" (Vl. Dumitrescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 356) nu este sprijinită de faptele aduse în discuție. În legătură cu piesele de cupru de la Ciolănești și Drăgușeni, vezi mai sus notele 16 și 25. În mod normal, textul „Prima dintre aceste două descoperiri arată clar că asemenea piese pot fi și ceva mai vechi decît cultura Bodrogkeresztúr, și deci datînd cel puțin de la sfîrșitul culturii Tiszapolgár. . . . (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 356) ar fi trebuit continuat „așa cum a postulat P. Roman în Dacia, N.S., 15, 1971, p. 114", chiar dacă — cum am mai spus — piesa de la Ciolănești nu este un „topor cu brațe în cruce".

[27] Revenind asupra descoperirilor de la Traian (vezi discuțiile din : Dacia, N.S., 15, 1971, p. 112 ; Apulum 12, 1974, nota 22 de la p. 35—36 ; SCIVA, 27, 1976, 3, p. 356, 357, 360), trebuie să subliniem din nou două aspecte ale problemei : 1) descoperirile fac parte din etapa *c*, deci nu mai pot fi raportate la „cultura Bodrogkeresztúr (rămîne de văzut în ce măsură unele complexe Bodrogkeresztúr B — separate ca atare de I. Bognár-Kutzián, StudZvesti, 17, 1969, p. 31 și urm. ; idem, în *Symposium über Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 1973, p. 32-35—pot fi socotite încă Bodrogkeresztúr tipice sau sînt suficient de alterate pentru a fi atribuite, și cultural și cronologic, etapei *c*). Vasul de la Calu-Piatra Șoimului (Vl. Dumitrscu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, fig. 140 ; idem, SCIVA, 27,1976, 3, p. 356) nu confirmă, prin el însuși, situația de la Traian, și încă „perfect", deoarece are analogii mai fidele la Reci. 2) dacă orizontul Cucuteni A—B_2 trebuie să fie considerat, după descoperirile de la Traian, sincron cu etapa *c*, deci post-Bodrogkeresztúr, ar însemna că etapa *a* și *b* (proto- și Bodrogkeresztúr „clasic") sînt limitate la o perioadă foarte scurtă de timp, în cadrul fazei Cucuteni A—B. În același timp, etapa *c* ar fi de lungă durată, căci complexe de tip Cheile Turzii (deci Herculane II) au bune analogii în complexe Cernavoda I de tip Rîmnicelu (deci Cucuteni B_2). Dacă admitem o relație cronologică între Traian și Vajska (B. Brukner, ArchJug, 11, 1970, p. 1 și urm. ; idem, Istraživanja, Novi Sad, 5, 1976, p. 27 și urm. ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 360) va trebui să suportăm și consecințele ce rezultă din faptul că Vajska se datează în perioada Herculane III, care corespunde sfîrșitului fazei Cucuteni B.

https://biblioteca-digitala.ro

ABÄNDERUNGEN DER CHRONOLOGISCHEN TAFEL DES SPÄT-ÄNEOLITHIKUMS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser beruft sich auf das Vorhandensein der Elemente des Cernavoda I Typus in den Sălcuţa Siedlungen (Anm. 2—5) oder in denjenigen der Šuplevec-Bakarno Gumno Gruppe; auf das Vorhandensein der Äxte des Typus Jászladány in Sălcuţa Siedlungen (Anm. 17) und auf deren Fehlen aus den Siedlungen der Gumelniţa-Kultur sowie auf die Erscheinung der Siedlungen des Brăteşti Typus (Anm. 22) und behauptet, daß zwischen den Sălcuţa- und Gumelniţa -Kulturen ein Zeitunterschied bestanden hat u.zw. in dem Sinne, daß nur der Beginn der Sălcuţa-Kultur (so wie er aus der namengebenden Siedlung bekannt ist) mit dem Ausgang der Gumelniţa-Kultur (Anm. 20) parallel ist. In dieser Weise wird der Synchronismus Cernavoda I — Sălcuţa II-IV — Brăteşti — Bubanj — Hum Ia — Šuplevec — Bakarno Gumno — Hissar, untere Schicht — Rachmani — Bodrogkeresztúr — Herculane II, III — Cucuteni A-B, B postuliert.

Auf Grund der Funde von Ostrovu Corbului-Km 911 wird der Entstehungsvorgang der Bodrogkeresztùr-Kultur (betreffs die Verbindung zwischen der Tiszapolgár-Kultur und Sălcuţa, Petreşti und Ariuşd) sowie ihre chronologische Stellung im Karpaten-Donauraum erneut besprochen.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ELEMENTE TRACO-GETICE ÎN INSCRIPȚIILE GRECEȘTI DIN ROMA

(partea a II-a)

DE

I. I. RUSSU

Nota arheologic-epigrafică cu titlul de mai sus (partea I), apărută în SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35—44, cuprindea asemenea materiale documentare numai din volumul I („fasciculus primus, nr. 1—263", inscripţii de caracter public, politic, religios etc.) al excelentului *corpus* de inscripţii greceşti din Roma, publicat de profesorul L. Moretti. Din acest „volum" erau scoase în relief şi studiate ceva mai atent numai cinci monumente respectiv menţiuni despre traci (geţi) în strălucita capitală a împărăţiei romane ; erau de fapt documente arheologic-epigrafice cu informaţii despre traci, recunoscute ca atare de cercetători mai demult sau recent, cu excepţia unui altorelief (grup statuar, I.G.U.R., I, nr. 205) care în 1976 apărea ca o mică „noutate" romană pentru disciplina istoric-arheologică şi filologic-lingvistică a „tracologiei".

În acelaşi sens tracologic, nota prezentă relevă în continuare ce se mai poate afla tracic în vol. II („fascicula II, partea I-II") al aceluiaşi *corpus* epigrafic greco-roman[1], în care însă „recolta" apare mai modestă : a putut fi identificată abia cîte o piesă „tracică" în fiecare parte, adică două interesante şi valoroase reliefuri ale „cavalerului" ce merită să fie relevate totuşi şi discutate din nou aici, în acelaşi context, tocmai pentru faptul că nu li s-a recunoscut caracterul etnic şi religios-cultural autentic cu semnificaţia lor social-istorică, fiind considerate de ultimul editor (şi se pare de toţi înaintaşii) ca „nedecis", „nedeterminat".

1. — *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, nr. 458 „tabula praedita aetomate in quo inest patera umbilicata, et anaglypho in quo inest eques (id est mortuus) properans ad aram et arborem serpente circumvolutam. Nulla loci nota, cum tabula, edidit R. Fabretti, *Inscriptionum antiquarum — explicatio* (Roma, 1702), p. 161, nr. 29, unde sumpserunt Montfaucon, *Antiquité explorée*..., V, I, p. 72) ; Franz, CIG, 6388 ; Kaibel, IG, XIV, 1523. Periisse videtur.[fig. 1 a-b].

Similem anaglyphum Veneriani habes infra nr. 848" [la noi, nr. 2], la care adaugă un comentariu cu supoziţii şi nedumeriri necesar a fi reproduse integral : „addubitavi an titulus genuinus esset collato titulo Smyrnaeo CIG 3325 a C. Patino, *Comment. in tres inscript.*, Patavii 1685, inter p. 132 et 133, primum edito : Fabretti hunc librum scite cognovit et indidem, ut suspicatus sum, titulum nostrum fingere potuit. At patera umbilicata non est in titulo Smyrnaeo, redit saepissime contra in epitaphiis

---

[1] *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, curavit L. Mo etti, fasciculus secundus, pars prior (264—728), Roma, 1972 ; pars altera (729—1141), Roma, 1 73 ; în total 512 pagini, în 8°.

https://biblioteca-digitala.ro

Asiae Minoris, praesertim civium Laodicenorum (cf. nr. 326. 363): melius ideo titulum genuinum credere et de origine asiana Glyconis et Euhemeri coniecturam proferre". Ingenioase asemenea considerații critice penetrante, dovezi ale unei acribii remarcabile; dar mai întîi observarea relie-

Fig. 1. Roma. Relief cu cavalerul trac, de caracter funerar, dedicat de Glykon pruncului său decedat Euhemeros; a) desen după I.G.U.R., nr. 458; b) transcrierea și lectura textului.

fului cu „cavalerul" Euhemerus, chiar în schițarea schematică realizată la începutul veacului al XVIII-lea de virtuozul anticar și arheolog R. Fabretti: în centrul scenei călărețul în ținută rigidă, mantia plutind în vînt, înaintează la pas spre dreapta ținînd în mîna stîngă dîrlogii, în față are un altar, pe care în chip de con spiralic se ridică flacăra sacră, la margine copacul cu șarpele încolăcindu-se și capul întors cu privirea spre erou; adică tocmai patru din elementele centrale, caracteristice ale scenei tracice: erou călare, altar, copac, șarpe; deasupra, în plus, *aetoma* în care *patera umbilicata*. Compararea cu relieful „din Smyrna" (care încă are inscripție, dar sus, înapoia călărețului, fig. 2; CIG, 3 325; Patino, *Comment.* citate) e posibilă, necesară și concludentă; dar înainte de a le releva noi, chiar L.M. a observat marile discrepanțe dintre cele două piese: *a*) cel din Roma (fig. 1 și *b*) cel din Smyrna (fig. 2). Evident, asemănări și elemente comune, chiar identice, sînt firești, necesare la asemenea scene și icoane cu largă răspîndire în sute de exemplare și cîteva duzini de tipuri; dar în ultimă instanță, este un motiv plastic și cultural-religios caracteristic și eminamente tracic, „călărețul" la vînătoare sau într-un cadru de ritual mistic, simbolic.

2. — I.G.U.R., nr. 848 „tabula ex marmore reperta muro adfixa in columbario secundo (saec. II ineunte) in via Taranto, extra portam S. Johannis. In anaglypho puer equo insidens, chlamyde indutus, sinistra habenas, destra hastas duas gerens properat ad arborem foliis carentem quam serpens circumvolvit (significatio anaglyphi aperta; cfr. nr. 458 [supra, nr. 1]. 470 [care e simplu călăraș, nu „cavaler trac"]). Edidit M. Pallottino, BC, 62 (1934), p. 57 sqq. [fig. 3 a-b].

https://biblioteca-digitala.ro

Theòs hḗros mortuus Romae dicitur etiam in nr 697...".

Semnificaţia cultural-religioasă şi social-etnică a reliefului, prin elementele esenţiale din figuraţie, nu poate fi echivocă şi nici „deschisă", adică încă nedecisă, căci călăreţul, copacul şi reptila încolăcită pe el aparţin evident ciclului simbolistic şi religios al cavalerului trac. Piesa romană cu inscripţie greacă este o compoziţie originală şi cu deosebire interesantă, de importanţă excepţională: unui prunc prea iubit părinţilor şi decedat spre marea lor durere i se pune, după un vis (rău, de coşmar, sau poate

Fig. 2. Smyrna. Relief al cavalerului trac, prezentînd cîteva analogii cu piesa precedentă.

frumos, evocator de bune amintiri), monumentul de „erou-cavaler" personificînd pe însuşi copilul decedat mult înainte de vreme şi care este simbolizat ca un fel de „înger" în elementele lor ancestrale de cult, „cavalerul trac" adus din Tracia, cultivat şi păstrat în cîteva generaţii ale familiei de către Eurotas (cu nume grecesc) şi Veneria (nume roman), din care este format prin derivare numele pruncului lor adorat Venerianus.

Bilanţul „traco-getic" al examinării critice sub acest raport a superbului *corpus* epigrafic greco-roman al lui L. Moretti este foarte modest, abia şapte piese care au conţinut tracic ori fac o menţiune directă despre traci în capitala împărăţiei romane, faţă de care textele epigrafice latine puse de ei în Roma sînt de ordinul sutelor (cf. SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35, nota 2), fiind în continuă sporire. Explicaţia pentru atare disproporţie stă mai întîi în faptul că (deşi mulţi dintre cei veniţi din provincia Thrake scriau greceşte şi s-au integrat în lumea elenistică) marile mase ale traco-geţilor din Moesia şi Dacia, ca şi din sud-estul Peninsulei Balcanice, aparţineau cercului de limbă şi cultură latină-romanică, au sfîrşit prin a se romaniza nu numai la Roma, Italia şi în imperiu, dar în cea mai mare parte chiar în patria lor vastă carpato-balcanică şi danubiană.

*

S-au relevat dintru-nceput, după cuviinţă (SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35), marile calităţi ale *corpus*-ului epigrafic grecesc al Romei antice de L. Moretti, ca un excelent instrument de lucru, un preţios auxiliar pentru cercetători prin însuşirile lui excepţionale sub toate aspectele: larga documentare, erudiţia masivă, doctrina precisă, criteriile şi judecăţile unui maestru al epigrafiei greco-romane şi al istoriei antice în ansamblu. Este adunat în această operă ştiinţifică un material documentar abundent, risipit prin colecţii muzeale, pe la cetăţeni şi instituţii, ori cunoscut numai din arhive şi publicaţii (o imensă bibliografie) din Roma, Italia şi alte ţări, de unde au fost colectate informaţiile, grupate sistematic, organizate critic, de o minte ageră, cu o putere de muncă impresionantă—totul prezentat

https://biblioteca-digitala.ro

unitar, omogen, în vestmîntul unei limbi latine clare, precise, elegante, ce se citeşte cu deosebită uşurinţă şi plăcere, precum proza romană antică de cea mai bună calitate stilistică. Materialul documentar din I.G.U.R. se referă nu numai la urbea Romei (la instituţiile şi locuitorii ei, la topografia şi întreaga urbanistică şi populaţia celei mai mari metropole

Fig. 3. Roma. Relief al cavalerului trac cu pruncul eroizat Venerianos; a) desen, b) transcrierea cu lectura textului epigrafic.

a lumii antice mediteraneene), ci la întreaga împărăţie romană şi chiar la teritorii din afară, de unde au venit, de peste tot, la Roma (în uriaşul conglomerat social-etnic şi cultural cosmopolit) elemente etnice şi de cultură, practici şi culte religioase, sclavi şi negustori, reprezentanţi ai statelor, cetăţilor şi etniilor cu care conducerea politică-militară a imperiului ajungea în contact, produse materiale etc. În atare condiţii şi spre a deosebi toate elementele eterogene ce apar în epigrafele greceşti sau bilingve greco-romane în uriaşul amalgam social care a fost Roma antică, autorul *corpus*-ului I.G.U.R. a trebuit să desfăşoare eforturi considerabile care nu i-au permis peste tot, pe parcursul celor 750 pagini, să controleze absolut toate amănuntele şi referinţele, din care unele indicaţii bibliografice prezintă mici deficienţe ce se cer a fi rectificate şi ameliorate. Precizările înşirate mai jos nu afectează cîtuşi de puţin valoarea fundamentală a operei epigrafice morettiene. În succesiunea *numerelor* de ordine ale pieselor din I.G.U.R., cîteva rectificări şi unele *addenda* :

294 prezenţa unui *praenomen* la femei este mai frecventă în orientul romano-elenistic decît în lumea romană; din Dacia se pot cita două exemple la Tibiscum, IDR, III/1, nr. 141, 159 *P. Aelia Ingenua*; *315*;

337 pentru numele greco-macedonean *Kor(r)agos* se poate menţiona şi studiul nostru *Macedonica*, în ED, VIII, 1938, p. 194—195 (vreo 20 ex.);

https://biblioteca-digitala.ro

364 *Aphein* „nomen inter Asianos valde usitatum" este însă specific dacă nu exclusiv la frigieni și bithyni în Asia Mică;

367, 423, 728 (cu litere latine), *762* formula *TAYTA* pe epitafuri, la sfîrșit, „în concluzie", v. și nota din Studii clasice, 2, 1960, p. 361—364 *HAEC SVNT*, unde la p. 363 adăugam: „precum s-a recunoscut mai demult, formule ca *haec sunt*, *tantum* etc., ca și conținutul lor filozofic nu erau decît reflexe ori transpuneri directe ale unei concepții antice grecești asupra vieții și morții, o concluzie frecventă în lumea elenistică: *TAYTA*, întîlnit izolat uneori și în inscripțiile latine (CIL, XII, 4 127), cu bibliografie și exemplificări mai ample despre „*tauta* ecliptic";

367 „tratatul" clasic de onomastică latină: W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, e bine citat la nr. *735, 737*;

381 remarcabil *sigma geminat* în antroponime *(Asstr-)*, *425, 780 (Assklep-)*, fenomen care nu lipsește nici în epigrafia latină; din Dacia vom menționa numai toponimul *Ranisstorum* (epitaful din Philippi, AnnÉp, 1969/70, 583), care nu este decît un compus daco-getic *Ranistorum*;

383, 534, 732, 921, 931 celebrul catalog al lui W. Amelung se cheamă *Die Sculpturen des Vaticanischen Museums*;

460 CIL, VI, 9 829 = IG, XIV, 1 525 apare suspectă ca text, cu toate că e dăltuită în piatră; ea putea fi confecționată și scrisă pe piatră de arhitectul-falsarius P. Ligorio;

612 numele *Kolarbasis* este asianic (carian, lycian, pamphyl. ?);

648 forma numelui *Euemer* (inscr. greacă), „... vel potius ut ipse crediderim ex latina lingua sumptum ubi ei *Euhemerus* et *Euhemer* (CIL, VI, 200, VII, 3; 17 329; 20 579 36; 186 etc.) reperiuntur", ca formă neabreviată, deci la declinarea a III-a latină, apare și în Dacia „Euhemer pro salute Antonini fili sui" pe un relief votiv la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, 12, 1974, p. 588; din Roma se mai poate menționa un M. Aemilius Agathemer, nr. *310*;

763 Schwarzmeerküste;

836 G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (Budapesta, 1965);

927 text grecesc cu „nomen gentile *Sammucius* (în forma fem. *Sammucia Marcia)* mihi inauditum; difficile comparandum cum nominibus Celticis *Sam-*, *Samm-* (cf. D. Ellis Evans, *Gaulish personal names*, Oxford, 1967, p. 252 sq.) quod nomen Celticum apud graece loquentes graves praebet difficultates"; ar putea fi totuși citat din Dacia, la Alburnus-Roșia Montană un nume apropiat, de forma *SAMIICVS*, CIL, III, 7 828 (lectură nu deplin sigură), care în acest mediu „montanistic" daco-roman pare a fi mai curînd illyric decît celto-pannonic.

De relevat, în sfîrșit, două lipsuri ale *corpus*-ului epigrafic morettian: conținînd numai inscripții lapidare (marmură, piatră), a omis materiale tegulare, ștampile, grafitti etc. în limba greacă, despre care nu face vreo mențiune, nu anunță dacă ele sînt prevăzute pentru viitor în vreun „fascicul", dacă există și cam cîte ar fi; nu are o listă de abrevieri bibliografice, care ar putea să pară inutilă pentru foarte mulți specialiști ai epigrafiei greco-romane; dar celor care nu prea sînt stăpîni pe un întreg sistem vast de „sigle", nu le era de prisos un tabel explicativ pentru semnificația unor litere. Adoptarea unui sistem de abrevieri era profitabil nu numai pentru precizie și claritate, dar și pentru economia spațiului grafic și omogenitatea citatelor, evitînd repetarea de titluri ale cărților în forme variate generatoare de echivocuri (ca nr. *510*, *573*, *675* cartea turcului Firatli; *387*, *531*, *563* a finlandezului Kajanto; *527*, *655* *corpus*-ul grecesc al lui G. Mihailov din Bulgaria etc.).

https://biblioteca-digitala.ro

La indicele general, foarte bine organizat, cu precizie şi migală, în opt capitole, numai la I. *Nomina et cognomina* ar fi de semnalat un mic neajuns : la *cognomina* lipseşte precizarea că ele aparţin (uneori) la nume *gentilicia*, nu sînt singure (după sistemul grecesc ori „barbar"), ca de ex. la *Agathyrsos (596)* indicarea că este un *Iulios —* ; la *Artabasdes (602) Iulios — ; Bouris (134) Aurelios — ; Merobaudes (128) Flavios —*.

Un excelent şi precis indicator de corespondenţe cu publicaţiile anterioare încheie acest magistral *corpus* ce rămîne un model pentru felul de prezentare a epigrafelor antice, descrierea şi bibliografia, comentariul epigrafic-filologic, arheologic-istoric şi social-economic, încadrarea materialului ilustrativ în pagină aproape de textul respectiv sau chiar integrat în acesta (nu după vechiul sistem — practicat încă de unii — cu planşe separate, „la urmă", mai greu de găsit şi de consultat, deci mult mai puţin practice pentru un instrument de lucru care nu este un album distractiv).

Utilitatea şi frumuseţea operei epigrafice morettiene constau nu numai în valoarea intrinsecă a materialului documentar elenic al Romei şi în exegeza lui magistrală, dar şi — cum s-a spus şi poate fi repetat — în acea splendidă limbă latină ce constituie peste tot o lectură agreabilă, folositoare, calităţi pentru care cultivatorii antichităţii greco-romane rămîn recunoscători eminentului erudit şi umanist roman.

ÉLÉMENTS THRACO-GÉTIQUES DANS LES INSCRIPTIONS GRECQUES DE ROME

(Deuxième partie)

(RÉSUMÉ)

Dans cette suite (et en même temps fin) de l'article avec le même titre (SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35—44), on examine deux autres pièces glyptiques-épigraphiques de caractère thrace du magnifique *corpus* des « Inscriptiones Graecae Urbis Romae » de L. Moretti, fasc. II, pars prior, Rome, 1972, pars altera, 1973.

1.— Relief du cavalier thrace : I.G.U.R., N° 458 (= CIG, 6 388 = IG, XIV, 1 532 ; fig. 1, d'après le dessin de R. Fabretti, 1702), que l'éditeur romain de 1972 avait d'abord rapproché à une pièce quelque peu différente provenant de Smyrne (fig. 2), CIG, 3 325, dont elle serait une simple imitation ou bien même un faux ; mais la simple comparaison des deux icônes du cavalier (thrace) a montré à L.M. la différence essentielle et lui a suggéré la conclusion bien naturelle qu'il s'agit de deux reliefs : l'un de Rome (fig. 1), découvert par Fabretti, l'autre provenant de Smyrne (fig. 2) ; situation de fait qu'on peut vérifier par un simple examen sommaire des deux dessins des XVIIe et XVIIIe siècles.

https://biblioteca-digitala.ro

2. — *Relief* d'un très jeune *cavalier thrace* en marbre : l'enfant Venerianos, appelé « Theos Heros » (donc un mort héroisé, représenté en guise de cavalier thrace) : I.G.U.R., N° 848.

En relevant, à la fin, quelques détails discordants et de petites lacunes dans la bibliographie du *corpus* épigraphique gréco-romain morettien, on souligne à nouveau la valeur et l'utilité exceptionnelle de cet ouvrage de vaste érudition et de doctrine humaniste.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Rome. Relief du cavalier thrace, à caractère funéraire, dédié par Glykon à son enfant défunt Euhemeros ; a) dessin d'après I.G.U.R. N° 458 ; b) transcription et lecture du texte.

Fig. 2. Smyrne. Relief du cavalier thrace présentant quelques analogies avec le relief précédent.

Fig. 3. Rome. Relief du cavalier thrace d'un enfant héroisé Venerianos ; a) dessin de la scène, b) transcription et lecture du texte funéraire.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CÎTEVA OBSERVAȚII PRIVIND PROCESUL DE ROMANIZARE
(În legătură cu cartea lui Marcel Bénabou)

DE

NICOLAE GUDEA

Romanizarea, acest proces istoric care a lăsat urme atît de adînci și permanente în istorie, în cea europeană îndeosebi, suscită în ultima vreme în chip deosebit atenția istoriografiei. Lărgirea sferei cercetărilor privind epoca romană, amploarea crescută a documentației, schimbările de concepții duc la definirea tot mai precisă a termenului, dar în același timp ridică o serie de întrebări privind natura procesului și interpretarea lui. Paralel cu grupul constant și tenace al istoricilor care subliniază rolul civilizator al Imperiului roman și recunosc viabilitatea romanizării, s-a dezvoltat mai ales în ultimii ani o literatură istorică ce caută să nege realizările Imperiului roman și posibilitatea romanizării[1]. Această din urmă istoriografie a readus în circulație, la un nivel deosebit de interpretare, termenul de rezistență[2]. La Congresul internațional de la Madrid (1974) dedicat în special problemelor asimilării și rezistenței față de civilizația greacă și romană, savantul Robert Etienne a atras atenția asupra divizării în acest mod a istoriografiei privind Imperiul roman, arătînd în același timp cît de periculoase sînt pentru știința istorică exagerările în ambele direcții[3].

Pe linia istoriografiei care susține rezistența la romanizare se situează și cartea lui Marcel Bénabou (citat în cele ce urmează M.B.) : *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, 622 p. + 5 hărți. În legătură cu ea ne vom permite să facem cîteva observații care vor viza mai ales concepția și metoda de lucru a autorului. În prealabil vrem să subliniem cîteva păreri în legătură cu procesul de romanizare în imperiu.

Dat fiind adevărul aserțiunii că de multe ori textul unui autor poate fi interpretat altfel decît a vrut el însuși, vom utiliza pe larg citate din lucrarea lui M.B. pentru a evita interpretări nedorite.

---

[1] La cel de-al VI-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină (München, 1972) s-au delimitat (denumit chiar) aceste două curente opuse. Istoriografia ce a susținut și susține rolul progresist, civilizator al Imperiului roman a fost calificată drept „colonială" (H.G. Pflaum, în *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München, 1972, (1973), p. 66 ; vezi și discuțiile de la p. 68—72, de unde reies și părerile opuse). Prin opoziție cu această istoriografie este cea numită „naționalistă", ce exaltă termenul de rezistență. Spre această părere pare a înclina și H.G. Pflaum, iar elevul său M. Benabou este total de partea el.

[2] Spunem că termenul rezistență a fost readus în circulație pentru că a fost folosit cu mult înainte (cf. C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, VI, Paris, 1920, p. 110—115), pentru a exprima „naționalismul" celtic, dar fără a încerca să minimalizeze realizările romanilor în Gallia.

[3] R. Étienne, în *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*. București, 1976, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă de la început (p. 15) M.B. declară : „le but de ce travail est de tenter d'examiner l'histoire de l'Afrique à l'époque romaine dans une perspective nouvelle : en étudiant les modalités de la résistance à la romanisation, l'on essaye de jeter quelques lumières sur la face obscure, cachée, de cette histoire, de lui restituer en somme et sa spécificité et son unité". Țelul propus este mai mult decît onorabil. Autorul însă îl cam uită pe parcursul cărții după cum vom vedea, iar din „fața obscură", mult și cu orice preț căutată, nu se „luminează" aproape nimic. Îndrăznim să afirmăm chiar că M.B. „întunecă" ceea ce au „luminat" deja alții ! Orientarea cărții în această nouă direcție ne surprinde. Nu mai departe de anul 1974 (Madrid) M.B. afirma : „En cette période marquée par le phénomène général de la décolonisation, la „mode" voudrait que l'on prenne le parti d'exalter à tout prix la résistance des indigènes à la romanisation et pour ce faire, que l'on dénigre l'action romaine en insistant délibérément sur ses aspects négatifs et ses carences. Est-il besoin de dire qu'un tel parti-pris d'exaltation ou de dénigrement en fonction de la „mode" s'il a put tenter quelques-uns, n'en est pas moins pueril ?"[4]. Cred că M.B. însuși trebuia să accentueze și să rețină această afirmație, pentru că propria-i lucrare apărută în anul 1976 cuprinde idei pe care el însuși le definise drept puerile.

Mai întîi trei constatări de ordin metodologic. Ca și alți autori care privesc favorabil sau nu romanizarea, M.B. nu definește procesul de romanizare. Încă din anul 1974 acest proces era pentru M.B. ceva „ambiguu", nedefinit, pentru că el denumește dintr-odată și procesul și rezultatul său. „Dealtfel și într-un caz și în altul termenul este foarte adesea folosit fără să fi fost definit în prealabil, iar utilizarea lui în sensuri diferite este ceea ce a angajat neînțelegeri și polemici"[5]. Ne-am fi așteptat deci ca în cartea-i proprie autorul să-și definească părerea asupra termenului, ceea ce nu s-a întîmplat însă. El formulează confuz cîteva fraze despre romanizare fără însă a-i preciza limitele de timp, de spațiu, de profunzime socială, fără a-i numi elementele, factorii sau modul de desfășurare[6]. În aceste condiții însuși înțelesul termenului de rezistență poate fi cu greu delimitat și încadrat în raport cu romanizarea. Trebuie remarcat totuși că autorul reușește uneori să surprindă și să delimiteze corect anumite laturi sau aspecte ale procesului.

În al doilea rînd trebuie subliniat că M.B. nu pare convins de valoarea rezistenței. Practic, toată argumentarea pe care o clădește cu deosebită grijă în jurul rezistenței implică existența unui proces intens de romanizare. Dealtfel această contradicție există chiar în titlul lucrării sale : nu poate exista și nu poate apare rezistența dacă nu există procesul la care să i se opună. Numai că autorul eludează (voit sau nu) elementele principale și determinante ale vieții romane (economia, armata de pildă), și caută domeniile rezistenței în suprastructură. Acest fapt dă un caracter de ambiguitate lucrării.

În al treilea rînd, o carte cu o asemenea tendință se cerea ilustrată adecvat. Fiecare capitol al așa-zisei rezistențe trebuia prezentat pe o hartă

[4] M. Bénabou, în *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, București, 1976, p. 367.
[5] *Ibidem*, p. 369.
[6] M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, p. 25—30.

https://biblioteca-digitala.ro

proprie, în raport cu capitolul respectiv al vieţii romane. Or, hărţile folosite de autor sînt puţine, învechite (media este de două decenii), nici măcar proprii, departe deci de a reflecta nivelul cercetărilor privind Africa romană în anul 1976!

O constatare se mai impune în ceea ce priveşte concepţia şi organizarea cărţii. După părerea aproape unanimă a istoricilor, romanizarea a vizat toate compartimentele vieţii romane. Deci, dacă a existat o rezistenţă, ea trebuie căutată în fiecare dintre ele într-o ordine care depinde de concepţia istorică a autorului. M.B. nu face acest lucru. El caută domeniile rezistenţei numai în compartimentele laterale, ca viaţa socială şi spirituală, iar izvoarele folosite sînt exclusiv inscripţiile. Este un mod de lucru asupra căruia trebuie reflectat.

Istoriografia românească a susţinut şi susţine valoarea romanizării. Motivele sînt lesne de înţeles. Pentru istoria românilor negarea romanizării este mult mai veche, aparţine unor autori străini şi s-a bazat tocmai pe nerecunoaşterea statornicici stăpînirii romane în Dacia şi valorii civilizatoare a statului roman[7]. Departe de a fi considerată ca formă de rezistenţă, prezenţa autohtonilor, în oricare domeniu ar fi fost ea, a fost interpretată de istoriografie ca formă de continuitate, de integrare în viaţa romană. Acesta este dealtfel modul general de a vedea lucrurile.

Romanizarea nu reprezintă un proces singular sau izolat, fără cadru sau fără analogii. Astăzi romanizarea trebuie studiată şi tratată în cadrul procesului de aculturaţie. Aculturaţia este un proces care vizează toate transformările ce pot avea loc şi au loc între grupuri sociale sau civilizaţii diferite puse în contact direct şi continuu (E. Willems, *Acculturation*, în *Dictionnaire de sociologie*, Paris, 1961). În ansamblul aculturaţiei ca proces, dar şi ca rezultat al unui contact bi- sau plurivalent între tipuri diferite de cultură (civilizaţie), romanizarea reprezintă forma de contact prin schimb direct (direct change) bazată pe dominaţie politică şi militară. „Direct change" prezintă aspecte complexe cu mai multe posibilităţi de dezvoltare: a. asimilarea — prin care un tip de cultură este înlocuit cu altul; b. fuziunea sau sincretismul — prin acomodare parţială cu modelul sau modelele impuse; c. reacţia — sau respingerea parţială sau totală a modelelor. Aculturaţia prezintă o serie de faze succesive care pot fi recunoscute şi se aplică şi la romanizare (R. Pastide, *Acculturation*, în *Encyclopaedia universalis*, I, Paris, 1971; M. de Coster, *Acculturation*, în *Diogène* (Revue trimestrielle publiée sous les auspices du Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines), 73, 1971; M. Herskovits, *Dynamic Culture*, New York, 1967).

Romanizarea deci reprezintă un proces istoric prin care o populaţie neromană trăind o anumită perioadă de timp în cadrul statului roman, în condiţiile vieţii economice, social-politice şi culturale caracteristice lui, îşi însuşeşte total formele de viaţă materială, socială şi cultura spirituală romană[8]. Procesul nu a fost uniform ca desfăşurare şi nici monoton ca

[7] Negarea posibilităţii romanizării Daciei s-a concretizat la R. Roessler, *Romanische Studien*, Leipzig, 1871 şi a fost detaliată de A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940; principiile acestei poziţii au fost recent reluate de L. Balla, în Acta classica Universitatis scientiarum Debrecenensis, 10–11, 1974–1975, p. 139.

[8] Această formulare se poate „traduce" în mai multe feluri şi este principalul mod în care se exprimă majoritatea istoricilor care s-au ocupat de problema romanizării. Cf. B. Haverfield, *The Romanisation of Britain*, Oxford, 1923, p. 1–13.

https://biblioteca-digitala.ro

ritm şi intensitate pe toată întinderea Imperiului roman. De aceea nici rezultatele nu au putut fi aceleaşi peste tot. Ele au stat în strînsă legătură cu condiţiile economice, geografice, cu civilizaţia şi chiar cu aspectul etnic (rasial) al popoarelor cucerite. Condiţia cea mai însemnată, strict necesară existenţei procesului, a fost impunerea şi însuşirea vieţii materiale (formele vieţii economice şi cultura materială). Aceasta a impus paralel şi succesiv apoi asimilarea formelor de viaţă socială, politică şi spirituală. Procesul de romanizare atinge punctul culminant numai cînd se finalizează preluarea limbii. Atingerea acestui punct nu înseamnă că procesul s-a încheiat: odată ajuns în acest punct se dezvoltă şi se întreţine prin propria-i dinamică. Evoluţia mai sus menţionată nu înseamnă că romanizarea poate fi caracterizată ca fiind „în primul rînd un fenomen lingvistic". Aceasta este o eroare de înţelegere sau de formulare, dacă nu chiar de conţinut.

Aprecierea intensităţii romanizării unui teritoriu sau altul se poate face numai în legătură strînsă cu stadiul cercetării epocii romane a teritoriului dat, orice comparaţii între provincii aflate în diferite asemenea stadii poartă un procent avansat de relativitate. Acestora li se adaugă faptul că din multe teritorii sigur romanizate în antichitate, urmele romanităţii au dispărut astăzi, fapt ce deschide cîmp larg unor speculaţii privind realitatea şi intensitatea romanizării.

1. Romanizarea prezintă în general o evoluţie. După o etapă preliminară de contacte între civilizaţia romană şi „civilizaţia" unui popor oarecare se declanşează procesul propriu-zis odată cu contactul direct prin ocuparea teritoriului respectiv; teoretic procesul se încheie odată cu dispariţia statului roman. Urmează apoi etapa în care romanitatea există şi se dezvoltă pe baze proprii. În interiorul său procesul prezintă o serie de etape, ce nu au fost încă bine delimitate şi definite.

Pentru desfăşurarea procesului a fost necesară îndeplinirea unor condiţii: ocuparea teritoriului şi organizarea lui în forme romane, stăpînirea lui un anumit timp, asigurarea păcii interne şi externe, existenţa unei populaţii care să sufere acţiunea procesului. Aceste condiţii au fost obligatorii. Au existat însă şi condiţii mai puţin obligatorii. În cursul procesului asupra teritoriului şi populaţiei acţionează o serie de factori care determină atît începutul cît şi desfăşurarea şi finalul procesului. În ordinea importanţei aceşti factori sînt: administraţia, armata, coloniştii, veteranii, oraşul, religia şi dreptul. Rolul şi ordinea valorică a factorilor diferă după provincii. Acţiunea factorilor nu se petrece simultan de la început. De la un moment dat însă acţionează simultan. Unii dintre factori au acţiunea obligatorie, cu caracter opresiv chiar (administraţia, armata, dreptul); alţi factori acţionează liber (coloniştii, veteranii, religia). Paralel cu acţiunea factorilor definiţi, se poate vorbi de o romanizare inconştientă, pe nesimţite, datorată nevoilor mărunte ale vieţii şi tendinţei inerente a omului spre progres material şi social. În toate teritoriile unde a fost stăpînire romană procesul s-a declanşat şi s-a desfăşurat impunînd elementele vieţii romane: viaţa materială, spirituală şi social-politică. Viaţa materială şi social-politică au prin structura lor un caracter universal şi unificator. Dat fiind faptul că (cu excepţia Greciei şi a Orientului elenistic), la data cuceririi, toate celelalte provincii se aflau la un nivel de civilizaţie primitiv în raport cu Roma, civilizaţia acesteia a cîştigat incontestabil în forme absolut

https://biblioteca-digitala.ro

romane. În schimb, în domeniul mai conservator al vieţii spirituale se petrece o simbioză interesantă „romanii" preluînd şi asimilînd tot ceea ce popoarele ocupate ţineau să păstreze.

2. Romanizarea are limite de timp. Există o perioadă de pregătire prealabilă ce se datează înaintea cuceririi propriu-zise, perioadă în care se fac împrumuturi mai ales de cultură materială. Aproape toate popoarele (cucerite) au avut relaţii cu Roma înainte de cucerire. Împrumuturile pe care le primesc în această fază pot fi denumite cu termenul *influenţă romană*, termen care rămîne valabil pentru influenţele primite de popoarele rămase permanent în afara graniţelor imperiului sau pentru anumite zone ale Orientului elenistic.

Procesul propriu-zis se declanşează abia cînd teritoriul este ocupat şi organizat în cadrul statului roman. El durează atîta timp cît există statul roman sau cît stăpîneşte un teritoriu dat. Numai pentru această perioadă se poate „calcula" acţiunea factorilor mai sus amintiţi. Odată cu dispariţia statului (într-o formă sau alta) dispar şi factorii ca şi condiţiile de romanizare.

Supravieţuirea romanităţii se petrece în anumite condiţii. Acolo unde aceste condiţii lipsesc, romanitatea (cel puţin în ceea ce priveşte populaţia) a dispărut lăsînd doar urmele ei.

3. Romanizarea trebuie limitată în spaţiu. Ea se poate referi mai ales la teritoriul statului roman, dar se poate extinde uneori şi la teritorii şi populaţii din afara lui, care erau în strînsă legătură economică şi politică cu el. Au fost chiar părţi din imperiu care datorită unor situaţii anume, aparte, recunoscute chiar de romani, nu s-au romanizat niciodată, după cum altele, învecinate, s-au romanizat.

4. Romanizarea nu este un proces unilateral şi nu se efectuează într-un singur sens. Aceasta înseamnă că romanii nu au dat numai ei singuri totul pentru crearea civilizaţiei numite „romane". Ca orice transformare calitativă, ca orice trecere de la o calitate la alta, romanizarea nu înseamnă nimicirea sau dispariţia totală a civilizaţiei de contact. Populaţia care este supusă procesului de romanizare preia în chip prelucrat elementele romanizării şi aduce un aport propriu, activ, la formarea romanităţii ei. Acest aport activ şi preluarea diferenţiată, în funcţie de civilizaţia-i proprie, stau la baza specificului regional, zonal, al civilizaţiei romane.

5. Romanizarea nu s-a desfăşurat autonom sau la întîmplare. Ea a fost obiectul unei politici de stat, fapt care poate fi dovedit cu izvoare ce indică măsuri oficiale de încurajare.

6. Civilizaţia romană a ajuns la un moment dat o sinteză la care au contribuit în general toate popoarele cucerite şi fiecare din ele mai accentuat pentru zona pe care o locuia. Ea nu mai este nici italică, nici gallo-romană, nici reto-romană etc.... a devenit *romană*. Prezenţa toponimelor, a onomasticii şi a religiilor autohtone este departe de a putea fi interpretată ca rezistenţă. Ele reprezintă contribuţia pe care o dau autohtonii la alcătuirea civilizaţiei romane. „Romanii", ei înşişi tributari într-o mare măsură elenismului, au primit şi au luat de la fiecare popor ceea ce corespundea şi se integra spiritului universalităţii romane *(Roma communis patria)*.

Întorcîndu-ne la cartea lui M.B., trebuie să mărturisim că, dacă autorul nu defineşte romanizarea, în schimb se sileşte să alcătuiască ceea ce

https://biblioteca-digitala.ro

numeşte el rezistenţă (p. 17—20); aceasta apare ca un „fenomen" cu trei domenii: militar, politic şi spiritual.

Cartea este divizată în două părţi mari: 1. Problema militară pînă la Diocletianus (p. 21—254); 2. Rezistenţa culturală (p. 255—568). În cadrul acestor două diviziuni se succed patru subpărţi: I. Preambulul, la rezistenţă (p. 23—67); II. Rezistenţa militară (p. 67 — 254); III. Rezistenţa religioasă (p. 259—380); Carenţele romanizării (p. 381—578), urmate de concluzii. Lucrarea este însoţită de un indice onomastic, geografic, religios, index rerum şi tablouri recapitulative.

De la început M.B. îşi defineşte concepţia (p. 29): romanizarea este un „processus plus complexe combinant où alternent des entreprises diverses et visant non à transformer à tout prix un territoire, mais à permetre à Rome et à ceux qui se placent dans son orbite d'en tirer le meilleur parti possible". Caracteristica ei în Africa este (p. 31): „d'une part la prudente recherche d'un equilibre bénéfique à la puissance romaine, d'autre part le dynamisme interne qui bouscule cette prudence, rompt cet equilibre tout en se contenant dans certaines limites". Nu am plecat în această discuţie cu ideea preconcepută că nordul Africii a fost romanizat. Există mai multe sinteze despre Africa romană care susţin acest lucru, dar nu este obligatoriu să fie aşa; există lucrări ce pun sub semnul întrebării posibilitatea romanizării în nordul Africii. Noi ne referim aici exclusiv la modul şi metoda de lucru ale autorului, la concepţiile lui, la rezultatele acestei metode cu care nimeni nu poate fi de acord.

Subpartea a II-a constituie o însumare, o înşirare de acţiuni militare, în ordinea lor cronologică, duse pentru ocuparea Africii, pentru organizarea provinciilor, pentru construirea limesului, răscoale ale populaţiei, brigandaje, atacuri la graniţe, răscoale ale trupelor romane. Orice eveniment care a contribuit sau a putut contribui la perturbarea „păcii romane" este ridicat la rang de rezistenţă (aici militară). Se caută cu orice preţ documentaţie şi se cam exagerează totul pentru a arăta gravitatea fiecărei mişcări în parte. În anumite momente textul apare chiar pueril. La finalul subpărţii (p. 241—251) autorul este nevoit însă să recunoască că mişcările au fost discontinue, de mică anvergură, că n-au tulburat prea mult stăpînirea romană. Şi totuşi, afirmă M.B., acestea au împiedicat desfăşurarea vieţii romane. Mărturisim că, în afară de această tendinţă vizibilă de a diminua rolul păcii şi ordinii romane, nimic din acest capitol nu este nici nou, nici original. M.B. creează în mod cu totul artificial un naţionalism african antic, belicos, care nu a fost deloc specific epocii. „Quel historien de l'antiquité oserait parler de résistance organisée, consciente pour bouter le Romain hors des frontières naturelles ou artificielles?" spunea R. Étienne[9]. Iată că M.B. a încercat. Dar fără a ne hazarda, putem afirma că în ciuda spaţiului mare acordat, demonstraţia lui este puţin convingătoare.

La subpartea a III-a M.B. începe prin a recunoaşte că religia oficială romană a fost lipsită de ortodoxism şi prin această politică a realizat penetraţii mutuale cu alte religii. Acest fapt spune el (p. 261): „rend difficile une étude précise de la résistance africaine en matière de religion", dar mai departe (p. 262) revine afirmînd: „Nous considérons comme relevant

[9] R. Étienne, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

d'une forme de résistance à la romanisation tout ce qui... s'écarte par quelque trait de la religion romaine officialle et se ratache d'une façon directe ou indirecte à des traits connus de la religion africaine". Deşi caută să găsească cu orice preţ o religie libică sau punică, M.B. nu ajunge decît să stabilească că e vorba doar de rituri şi credinţe primitive. Cînd vorbeşte de indigenii africani din timpul romanilor, îi găseşte numai pe calea inscripţiilor latine. Felul în care raţionează M.B. este de-a dreptul interesant: despre Dii Mauri (p. 309—330) afirmă că au fost o creaţie artificială romană pentru raţiuni politice. Poate. Dar este greu de crezut că maurii de la Micia (Dacia Superior = Apulensis) ridicau templu şi dedicau inscripţii acestor zei din raţiuni politice! Vorbind despre zeităţile romane, M.B. constată africanizarea lor şi specificul căpătat prin aceasta. Dar în toată demonstraţia nu se pomeneşte nimic despre *interpretatio romana*[10] sau despre sincretismul religios (cf. J. Toutain, *Les cults païens dans l'Empire romain*, Paris, 1921, p. 227 sq), fenomen recunoscut peste care M.B. trece extrem de uşor. Dacă formula care se aplică fenomenului de *interpretatio romana*: „proces prin care divinităţile şi vechile credinţe au fost asimilate de divinităţile pantheonului roman" ar fi fost cunoscută de autor, lămurirea africanizării ar fi fost mai simplă şi mai scurtă (!).

La subpartea a IV-a, în cadrul carenţelor romanizării, M.B. cuprinde şi analizează mai multe probleme: oraşul, populaţia, urbanizarea, triburile, limba şi onomastica. Discutînd aspectul arheologic al determinării densităţii populaţiei, felul în care se exprimă este cel puţin surprinzător: (p. 392) „une construction romaine (fortin, ferme, travaux divers...) loin d'être le signe d'une présence romaine, peut n'être q'une tête de pont, atestant l'existence d'un propriétaire romain ou le pasage d'un technicien romain en un lieu où l'ancienne population n'a pas subi de transformations notables." Iată un mod curios de a gîndi, mod care sincer vorbind este într-adevăr inedit şi reflectă exact intenţiile şi concepţia autorului. Criteriul arheologic de determinare a densităţii populaţiei fiind deci nul (pentru că lipsesc cercetările !) M.B. îl aplică criteriului onomastic. Nici acesta nu-l mulţumeşte însă pentru că dă evident rezultate opuse dorinţelor sale. De aceea trece uşor peste el afirmînd (p. 394): „Il est donc prudent de ne trop pas attendre de la seule étude onomastique et ce d'autant plus que, même pour la partie de la population connue grâce aux inscriptions, nous ne disposons d'aucun recueil commode et complet, la documentation étant extraordinairement dispersée, quand elle n'est pas tout simplement inédite ou inaccessible". M.B. recunoaşte rolul oraşului şi al urbanizării pentru romanizare (p. 395): „sous cet aspect l'œuvre romaine aparaît comme particulièrement réussie". Dar şi urbanizarea are carenţele ei: romanii au înfiinţat prea puţine oraşe, preluînd de fapt o moştenire urbană de prin secolul al V-lea î.e.n. (!), iar de la Hadrianus nu se mai fondează colonii prin *deductio*. Prima afirmaţie este o exagerare. În ce priveşte a doua, este un fapt cunoscut că după Hadrianus colonizarea prin *deductio* nu se mai practică nicăieri în imperiu. De aceea nu trebuie înţeles greşit. Concluziile lui M.B. sînt de natură să uimească prin originalitate (p. 425): „Combinant le plus souvent

---

[10] G. Wissowa, Archiv für Religionswissenschaft, 19, 1916—1919, p. 1—49; cf. Caesar, *De bello Gallico*, VI, 17; Tacitus, *Germania*, 43.

https://biblioteca-digitala.ro

d'illusoires honneurs avec de trop réelles servitudes, favorisant la promotion d'une minorité urbaine au détriment de la masse de la population, procédant enfin avec un lenteur trop ostensible pour n'être pas calculée, Rome semble avoir en vue non de transformer la société africaine mais bien d'accentuer ses divisions internes". Față de o astfel de concluzie dorim doar să subliniem că din cele aproximativ 600 de orașe ale Imperiului roman, aproape 200 au fost în Africa, din care peste 100 municipii și colonii; numai în Africa cunoaștem așezări rurale agricole (ferme) pline de inscripții, iar în secolul al IV-lea avem aici peste 500 episcopate. Mai mult decît atît nu se poate răspunde acum. M.B. nu sesizează romanizarea în cadrul rural decît (p. 469) „indirectement et incomplétement" pentru că aici nu apelează la arheologie. Dealtfel această lipsă este o caracteristică a lucrării. Numeroasele săpături și cercetări efectuate în castrele, așezările fortificate și așezările civile din Africa din ultimii 10 ani nu sînt amintite.

În ce privește limba, M.B. pornește de la aserțiunea că Imperiul roman s-a caracterizat prin multilingvism. Aceasta înseamnă pentru autor că alături de latină au supraviețuit și alte limbi. Multilingvismul este rezultat al unei politici culturale liberale. Încercînd să stabilească raportul dintre latină și „limbile" libică și punică (despre care vorbește pe larg), M.B. stabilește cîteva zone lingvistice (p. 489): unde a învins latina; unde latina nu a pătruns suficient pentru a modifica starea de lucruri inițială; unde latina nu a putut pătrunde din cauza structurilor instituționale *(civitas, castellum, vicus)* ! Concluzia lui este: „l'Afrique romaine n'ayant pas connu de mutation lingvistique totale". Nu știm ce vrea să înțeleagă M.B. prin „mutation lingvistique totale". Așa ceva credem că nu a existat nicăieri în imperiu. Peste tot latina a căpătat infuzii străine (celtice, germanice, thrace, illyre, dace, pannonice) dînd naștere limbilor neolatine. Asimilarea cuvintelor „barbare" a fost constatată încă de scriitorii latini din secolele III-IV ! Concluzia lui M.B. este în contradicție cu constatările lingviștilor (cf. C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977, p. 134—136); vorbind de romanizarea Africii de Nord se emit cîteva constatări pe baza analizei limbilor berbere (!), constatări pe care M.B. nu pare a le fi cunoscut.

Capitolul de onomastică trebuia să completeze afirmația că în Africa de Nord nu s-a petrecut o mutație lingvistică totală. Sînt analizate succesiv monumentele funerare, toponimia și onomastica. M.B. ajunge la concluzia că monumentele africane pot fi distinse de cele romane prin lipsa de inscripții și un anumit tipic de construcție. Vorbind despre toponime (p. 497) spune: „les toponymes romains ne se trouvent pas nécéssairement dans les régions les plus romanisées. Les toponymes d'origine lybique et punique, préexistant à la romanisation, ont subsisté tout naturalement dans nombre de cités vouées à une rapide et intense romanisation". Aceasta este rezistență. Mai mult: „bien loin d'être l'indice d'une romanisation ancienne, un toponyme latin est le signe d'une création administrative récente, quand il n'est pas tout simplement un point de repère cartographique créé pour des besoins militaires ou administratifs".

Vorbind despre onomastica propriu-zisă, M.B. nu face o analiză a ei. El afirmă că un nume are valoare pe trei nivele: origine etnică, statut juridic și integrare culturală. Poziția lui este clar definită (p. 499): „Nous ne cherchons pas en effet à „demasquer" à tout prix l'indigène qui „se

https://biblioteca-digitala.ro

cache" sous le nom romain. Quelle que soit son origine ethnique un citoyen romain qui a accompli pleinement son intégration culturelle ne peut évidement être considéré que comme un exemple parfait de romanisation et ne peut à ce titre nous intéresser. C'est donc une attitude culturelle que nous cherchons à travers l'onomastique, c'est-à-dire le degré d'acceptation ou de refus de la romanisation de tel ou tel groupe d'individus". Fiecare oraş mai mare este analizat după principiul enunţat mai sus. Prezenţa onomasticii punice, chiar şi în formă latină, este rezistenţă. Pentru M.B. nu are importanţă de pildă că Annobal Tapapius Rufus este cetăţean roman, că individul trăieşte, gîndeşte şi vorbeşte latineşte. Numele lui are ceva punic, deci s-a manifestat rezistenţa. Pe baza acestor criterii sînt analizate toate oraşele. Pentru el numai funcţionarii poartă nume latineşti, numai „burghezia" se romanizează. Chiar dacă uneori este silit la concesii (p. 547) : „mais s'il est parfois difficile de distinguer les Romains des romanisés cette difficulté s'évanouit à mesure que l'on rapproche des classes pauvres et le substrat indigène devient de plus en plus apparent". În continuare arată că datorită rezistenţei nu s-a reuşit niciodată să fie îndepărtate numele indigene sau spiritul onomasticii indigene. Ca şi cînd cineva ar fi dorit acest lucru : sau poate M.B. cunoaşte cazuri concrete de presiune pentru modificarea onomasticii. Poate că cunoaşterea textului lui Strabo referitor la britanni i-ar fi schimbat concepţia.

Concluziile cărţii (p. 579—589) reflectă din plin tendinţa ei. Pacea romană aproape nu a existat în Africa. Ca atare romanizarea a înaintat greu şi a fost repede distrusă: „L'épisode romain d'histoire africaine est un gigantesque jeu de dupes. Malgré la majestueuse façade dont témoignent les ruines, la romanisation n'aurait été qu'un illusoire et léger vernis derrière lequel aurait subsisté intact et prêt à reprendre le dessus l'maltérable fond indigène". Cei care au văzut altfel lucrurile sînt puşi la punct şi criticaţi.

Dacă măcar în principiu concepţia lui M.B. ar fi acceptată şi aplicată la oricare din provinciile romane, naşterea şi existenţa popoarelor şi limbilor neolatine ar fi un miracol neexplicabil. Dar din fericire nici concepţia şi cu atît mai mult metodele nu conferă încredere, nici certitudini. De aceea cităm aici în final observaţiile lui R. Étienne[11] : „le mot résistance est à banir du language de l'historien des provinces romaines sous l'Empire. Parlons désormais de survivance et modulons ces survivances par périodes et par régions". Chiar dacă şi această părere este exagerată (în sensul opus) se pare că ea a găsit adepţi mai mulţi şi are ecou la toţi marii specialişti ai istoriei romane provinciale. Romanizarea a fost o coexistenţă în care schimburile reciproce, de la nivele diferite de civilizaţie, s-au datorat mobilităţii sociale. Antichitatea clasică nu a cunoscut „naţionalismul" (H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York, 1963, 63 sq). Modul de viaţă al popoarelor cucerite a fost rudimentar în comparaţie cu civilizaţia romană şi de aceea cantitatea de valori preluate a fost în favoarea Romei. Desigur sîntem într-un anumit punct al documentării, cristalizarea termenilor, definirea lor poate fi şi va fi îmbunătăţită. Această situaţie cerea o prudenţă pe care mai sus citata frază a lui R. Etienne pare a o exprima din plin.

---

[11] R. Étienne, *op. cit.*, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro

SOME NOTES CONCERNING THE PROCESS OF ROMANIZATION

(A review of M. Bénabou's book)

(ABSTRACT)

Marcel Bénabou's book "La Résistance africaine à la Romanisation" Paris, 1976, adds to the series of works that refuse to recognise the very process of Romanization in Africa. This book offered N. Gudea the opportunity to expose some of his opinions concerning the general process of Romanization. Sketching briefly the historical development and structure of this process, N. Gudea shows the methods by means of which Romanization ought to be studied and gives the definition of Romanization showing the content of the term, the limits of the process in time and geographical space. He asseses the factors of the process according to their value and describes the evolution and the phases of the process, pointing out the official and organised character of the Romanization.

After these theoretical considerations N. Gudea discusses M. Bénabou's book. He considers Bénabou's historical conception and methods of investigation inacceptable. Benabou has not given a clear definition of Romanization, and as a consequence he has not succeded in explaining the meaning of the term "resistance" to Romanization. For M. Bénabou opposition to Romanization was felt in military, political and cultural fields. Any event disturbing Africa's Roman peace (war, revolt, attacks on the *limes)* is defined as military resistance, likewise the survival of autochthonous toponimy and anthroponimy, or of some local gods. The universally accepted phenomena of social and cultural assimilation, the clothing of local gods with the attributes and personality of Roman gods, *interpretatio romana*, are unknown to Marcel Bénabou. The general feature of the book is the negation of any achievment of the Roman rule in Africa, all of them seem superficial and undurable in his oppinion. N. Gudea considers M. Bénabou's book as tendentious, his arguments superficial and insufficient. Very often his text contains sentences lacking in scientific character.

If M. Bénabou's historical conception is to be accepted and his methods applied to any of the provinces of the Roman Empire, the process of Romanization would be inexistent, unexplainable and the origin of the neolatin peoples would be a miracle. N. Gudea suggests (strongly) the limitation of the term "resistance" or even its abandonment. Similary suggestions were made by R. Étienne in 1974 at the International Congress of Madrid, dedicated to problems of assimilation and resistance to the Greco-Roman civilisation in the ancient world.

https://biblioteca-digitala.ro

CIMITIRUL DE INCINERAȚIE DIN EPOCA BRONZULUI DE LA DEVA

DE

IOAN ANDRIȚOIU

În extremitatea estică a municipiului Deva[1], cu prilejul lucrărilor de nivelare a terenului pentru construirea unui obiectiv industrial, au fost descoperite două urne fragmentare conținînd oase calcinate. Fragmentele de vase, pe baza analizei compoziției pastei, a formei recipientelor, a modului de realizare a arderii etc., făceau posibilă emiterea ipotezei existenței unui cimitir de incinerație aparținînd epocii bronzului (cultura Wietenberg). Descoperirea fortuită impunea efectuarea unei săpături de salvare[2]. Cercetările întreprinse, în condițiile proprii unui șantier de construcție în lucru, au fost stînjenite de existența unei mari aglomerări de pămînt deplasat pentru nivelare, la cărui înlăturare, pentru desfășurarea normală a lucrărilor, depășea cu mult posibilitățile noastre. Au fost cercetate patru suprafețe (A, B, C, D), urmărindu-se delimitarea întinderii cimitirului (fig. 1). În suprafețele C și D nu s-au descoperit urme arheologice. Bazați pe aceste considerente, putem aprecia că cimitirul de la Deva, asemenea altor necropole aparținînd culturii Wietenberg[3], a avut o mică extindere.

În suprafețele cercetate au fost descoperite 17 morminte de incinerație. Numărul total al mormintelor aparținînd acestui cimitir, luînd în considerare și posibilele afectări ale necropolei în timpul lucrărilor de construcție, credem că nu putea depăși cu mult cifra de 20.

În cele ce urmează vom descrie fiecare mormînt în parte[4]. Se cuvin a fi subliniate de la început condițiile precare în care s-a păstrat cimitirul. Întrucît se găseau plasate la mică adîncime, unele morminte au fost dis-

---

[1] La locul numit „Dîmbul Popii" a fost descoperită și parțial cercetată în 1974 o întinsă așezare aparținînd Hallstattului timpuriu. Aceasta a fost suprapusă de resturile unei construcții romane (cf. I. Andrițoiu, Sargetia, 9—12, 1974—1975, p. 396—397). În incinta depozitului BJATM.

[2] Cercetarea efectuată în perioada 27 august — 8 septembrie 1976 de un colectiv compus din Ioan Andrițoiu, Corneliu Avram și Mihai Rotea.

[3] Caracteristic pentru cultura Wietenberg este numărul mic de inmormîntări care se găsesc grupate. Pînă in prezent, cel mai mare cimitir de tip Wietenberg este cel de la Sibișeni (43 morminte), urmat de cel de la Bistrița (38 morminte), Deva (17 morminte), Dumbrăvița (16 morminte), Ocna Sibiului (14 morminte) etc. Celelalte descoperiri funerare, probabil și datorită apariției lor accidentale, se reduc la semnalarea a 1—2 morminte izolate.

[4] La nici un mormînt gropile nu s-au putut delimita deoarece au fost practicate în solul vegetal antic, fapt ce a împiedecat efectuarea unei observații stratigrafice.

https://biblioteca-digitala.ro

truse în bună parte, fie de lucrările agricole, fie de acțiunea mediului acid din sol și a apei de infiltrație. Așa se face că și atunci cînd mormintele au fost găsite nederanjate, vasele nu au putut fi decît rareori întregite.

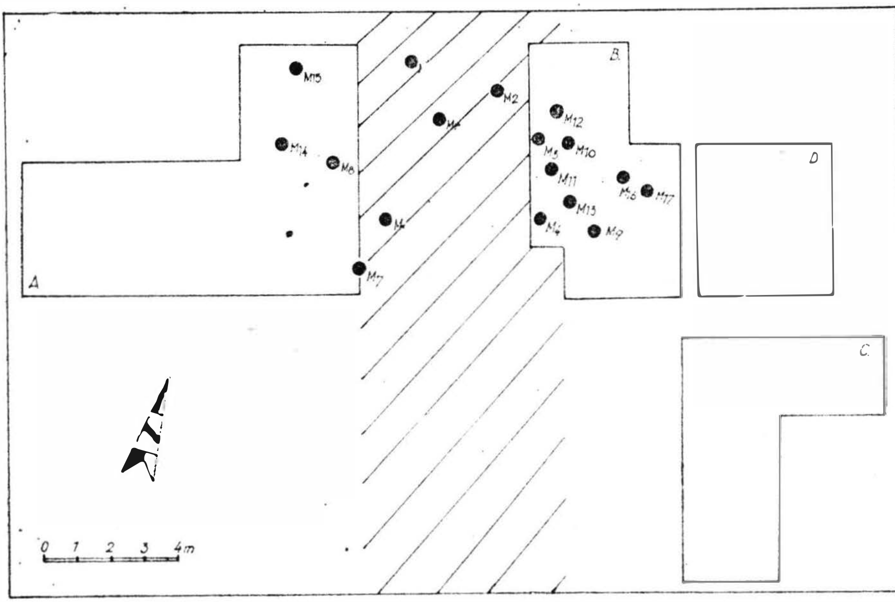

Fig. 1. Deva. Planul cimitirului de incinerație.

M.1. Distrus parțial. Din urna descoperită la —0,51 m se păstrează doar fundul plat (diametrul 0,14m) și părți din pereții modelați dintr-o pastă grosieră cu pietricele și nisip de culoare brun-cenușie. În urnă, alături de oase calcinate, se aflau cîteva fragmente ceramice aparținînd unei căni (?), de culoare neagră-cenușie neglijent lucrată, ornamentată cu caneluri delimitate de linii incizate ce formau, probabil, un motiv spiralic (fig. 2/1, 4).

M.2. Distrus parțial se păstrează doar partea inferioară a unei urne ce conține oase calcinate. Urna, aflată la adîncimea de 0,60 m, este confecționată din pastă cu pietricele și nisip, de culoare neagră-cenușie, acoperită cu slip lustruit la exterior. Dimensiuni : diametrul fundului 0,129 m.

M.3. Distrus parțial, se păstrează doar fundul urnei, aflat la 0,52 m adîncime, cu o porțiune mică din pereți, de culoare cărămizie-maronie cu nuanțe cenușii, lustruită în exterior. Dimensiuni : diametrul fundului 0,103 m.

M.4. S-a putut recupera numai fundul urnei aflată la —0,53 m, de culoare neagră, cu profil ușor convex. Pe fundul urnei se păstrau resturi de oase umane arse. Dimensiuni : diametrul fundului 0.117 m.

M.5. Mormîntul a fost descoperit la —0,53 m, purtînd urmele unui evident deranjament ulterior. Din urna funerară s-a putut recupera doar un fragment din partea inferioară, de culoare cărămizie-roșiatică, cu nuanțe cenușii în exterior și negru în interior. Dimensiuni : diametrul fundului 0.12 m.

M.6. S-a descoperit deranjat la —0,60 m. Partea superioară a urnei a fost distrusă de arăturile adînci. Porțiunea păstrată, partea inferioară a unui vas de mărime mijlocie, este de culoare cărămizie-roșiatică în exterior și slip lustruit, iar în interior, negru.

M.7. Mormînt care conținea o urnă și un vas adiacent, a fost descoperit la —0,57 m. Vasele au putut fi recuperate doar parțial datorită deranjamentelor ulterioare. Urna în care au

https://biblioteca-digitala.ro

fost depuse resturile provenite de la incinerare are o culoare brun-gălbuie, cu nisip și pietricele folosite ca degresant, cu fundul plat și pereții arcuiți.

În urnă se afla o cană (?), din care nu s-au păstrat decît cîteva fragmente din pastă fină de culoare brun-maronie. Vasul avea corpul bombat și buza ușor profilată (fig. 2/2, 3).

M.8. Se afla la —0,45 m, parțial distrus în timpul lucrărilor agricole. Din inventar s-au păstrat fragmente ale urnei care conținea resturile incinerării și fragmente ale unei farfurii.

Urna, confecționată din pastă grosieră de culoare brun-negricioasă, avea fundul plat, pereții bombați și gîtul zvelt, la bază tronconic. Drept ornament, pe umăr avea un rînd de alveole dispuse la intervale regulate (fig. 3/8).

Farfuria cu buza teșită care avea rol de capac, este de culoare roșie, cu slip lustruit. Aparține ceramicii fine și este ornamentată cu benzi și triunghiuri umplute cu impresiuni făcute cu rotița dințată (fig. 3/6 a și b).

M.9. Aflat nederanjat la —0,58 m. Mormîntul era compus dintr-un vas-urnă în care, alături de fragmente de oase calcinate, se aflau ca vase adiacente o strachină, o cană și o ceașcă (fig. 4/1).

Vasul-urnă, spart de presiunea solului, căruia îi lipsește doar buza, avea pereții căzuți lateral. Fundul vasului era plat, pereții pronunțat bombați, iar gîtul profilat era la bază ușor tronconic. Pasta, cu nisip și pietricele în compoziție, are culoarea maronie-cărămizie, cu pete cenușii. Pe umăr urna este ornamentată cu un șir de caneluri oblice alăturate. Dimensiuni: Î (actuală) 0,224 m; diametrul fundului 0,128 m, diametrul maxim 0,287 m (fig. 2/4).

Cana, păstrară fragmentar, din pastă fină de culoare roșiatică-maronie, are fundul plat, corpul aproximativ bitronconic, buza dreaptă. De la nivelul buzei pornește spre umărul vasului, ornamentat cu un șir orizontal de incizii scurte sub care sînt dispuse caneluri oblice, o toartă arcuită, plată în secțiune. Dimensiuni: Î 0,128 m, diametrul fundului 0,063 m, diametrul gîtului 0,134 m (fig. 2/5). Din ceașcă nu s-a putut recupera decît un fragment din partea superioară. Ea avea o singură toartă care pornea din buză, aceasta din urmă ornamentată fiind de un șir de incizii scurte oblice (fig. 3/6).

Strachina, păstrată fragmentar, avea rol de capac. Este modelată din pastă fină de culoare cenușie-negricioasă, acoperită cu un slip avînd fundul plat, pereții arcuiți și buza ușor evazată (fig. 2/2).

M. 10. Conținea un vas-urnă și o strachină-capac, slab conservată. Din urna descoperită la —0,52 m se păstrează doar cîteva fragmente ceramice din pastă relativ bună, de culoare cenușie-negricioasă în exterior și brun-cărămizie în interior. Din cele două torți nu s-a păstrat decît una fragmentară. Umărul vasului era ornamentat cu o bandă orizontală realizată din linii duble umplute de zig-zaguri, din care pornesc altele verticale, plasate pe umărul și, probabil, pe gîtul vasului (fig. 2/9). Sub fundul plat al urnei, în groapa sepulcrală, două fragmente de chirpic. Strachina, păstrată fragmentar, este de culoare cenușiu-negricioasă cu slip lustruit în exterior. Aparține ceramicii fine și este ornamentată pe corp cu o bandă orizontală incizată umplută cu grupuri de cîte 4 linii incizate dispuse în căprior. Deasupra acestui motiv ornamental, ca și sub buza dreaptă a strachinei, cîte un rînd de incizii oblice (fig. 2/6).

M. 11. Mormîntul, aflat la —0,55 m, s-a păstrat nederanjat, cuprinzînd fragmente a două vase sparte datorită presiunii solului. Urna, din care s-a recuperat doar o parte, are pasta de bună calitate, de culoare brun-negricioasă, degresată cu nisip și pietricele, acoperită cu slip superficial pe partea exterioară. Vasul avea pereții bombați, gîtul scurt, la buză ușor tronconic, fundul plat și buza probabil evazată. Demarcarea între gîtul și corpul vasului este făcută de un șir orizontal de incizii oblice. Pe corpul vasului, în zona diametrului maxim, două proeminențe mici de formă conică sînt dispuse simetric (fig. 2/8). În urnă se aflau fragmente de oase umane calcinate. Dimensiuni: Î. aprox. 0,30 m, diametrul fundului 0,103 m, diametrul max. 0.291 m.

Vasul adiacent este o ceașcă din pastă poroasă, cu mult nisip în compoziție, de culoare brun cărămizie din care s-a putut recupera numai un fragment din partea superioară. Ceașca avea corpul bombat, gîtul scurt și buza ușor răsfrîntă. Drept ornament pe umăr era dispus un șir de incizii oblice (fig. 2/7).

M. 12. Aflat la —0,55 m deranjat. Se păstrează partea inferioară a unei urne de culoare brun-cenușie, modelată din pastă relativ fină, degresată, cu nisip, și slip lustruit la exterior. Dimensiuni: diametrul fundului —0,092 m.

M. 13. Mormîntul, descoperit deranjat, păstrează fragmentele a trei vase, nici unul din ele neputînd fi întregit.

Vasul-urnă are fundul plat, pereții bombați, modelați din pastă relativ fină, acoperiți în exterior cu un strat de slip ușor lustruit de culoare cenușie-negricioasă. În interior, pereții aveau culoarea brun-roșcată (fig. 2/7).

https://biblioteca-digitala.ro

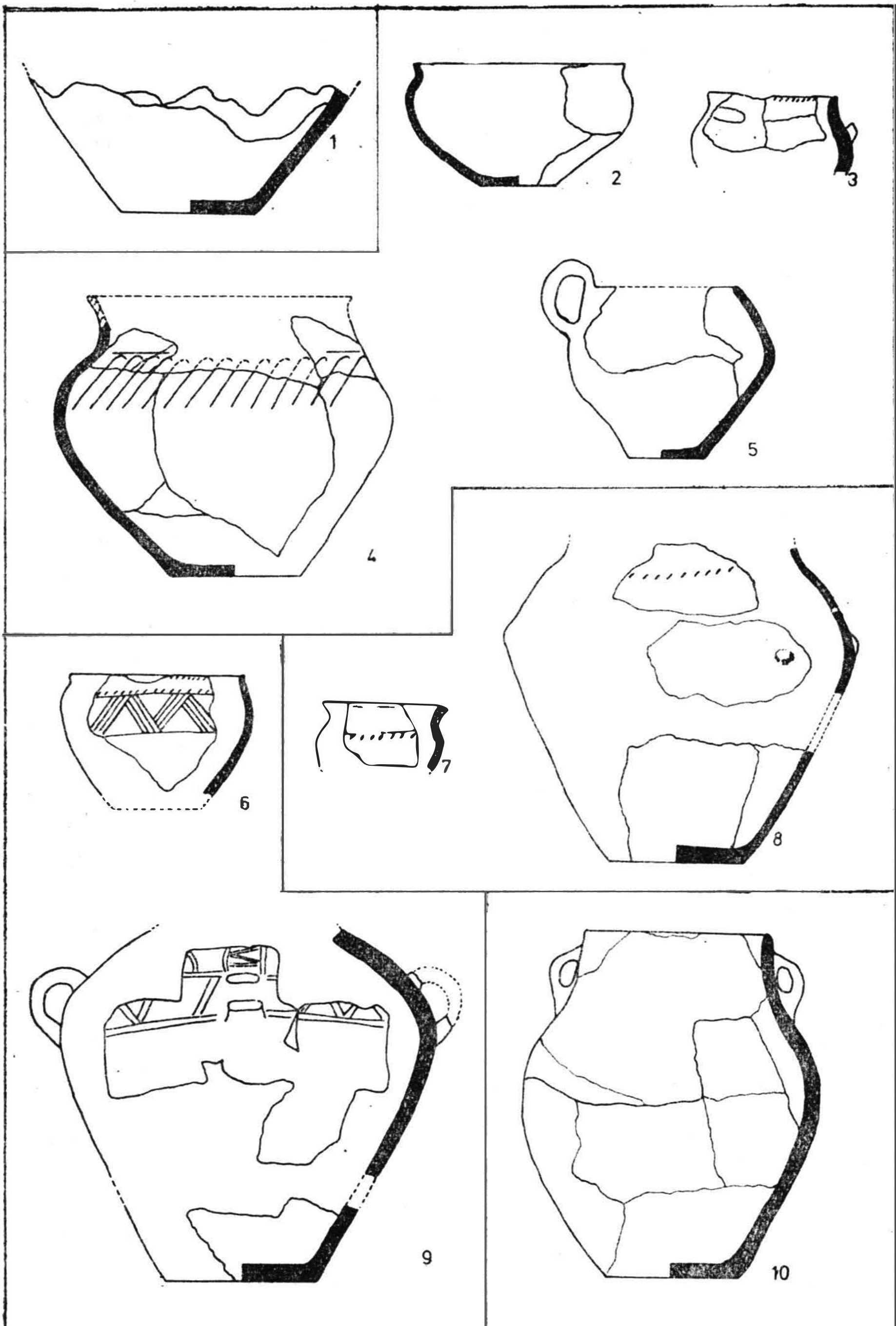

Fig. 2. Deva. Inventarul funerar al mormintelor; M 2—1; M 9—2—5; M 10—6,9; M 11—7—8; M 15—10.

https://biblioteca-digitala.ro

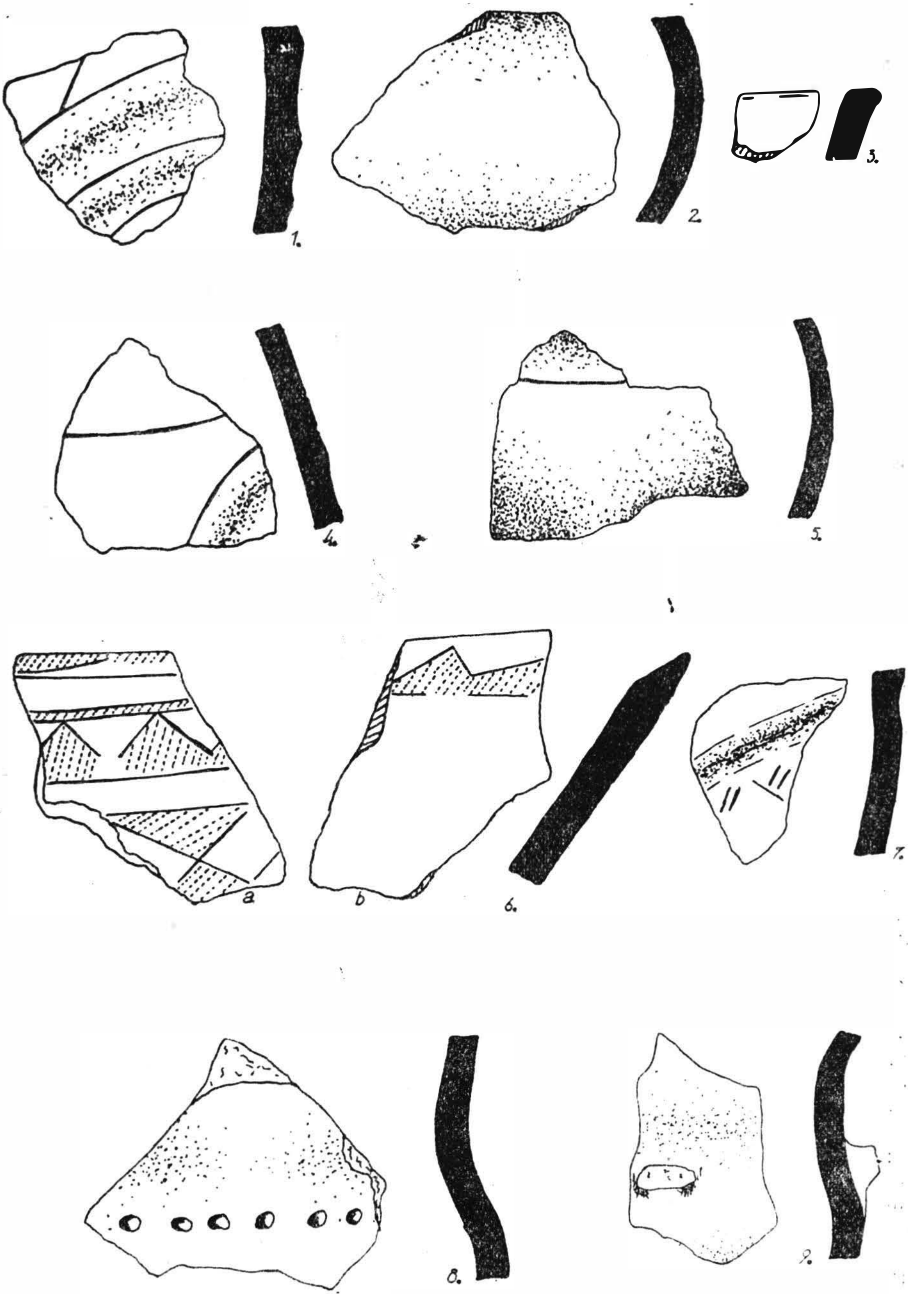

Fig. 3. Deva. Fragmente ceramice descoperite în mormînt; M 1—1,4; M 7—2,3; M 8—5, 6, 8; M 13—7,9.

https://biblioteca-digitala.ro

Vasul al doilea este o ceaşcă din pastă fină de culoare brun-cenuşie cu toarta supraînălţată, din care se păstrează doar o bucată. Un fragment din peretele unui recipient, a cărui formă nu poate fi precizată, este ornamentat cu caneluri şi incizii (fig. 2/9).

M.14. Mormîntul compus din urnă şi un vas adiacent a fost descoperit la —0,58 m. Ambele au putut fi recuperate doar parţial datorită deranjamentelor ulterioare.

Urna, păstrată fragmentar, este confecţionată din pastă de culoare maronie-roşiatică, avînd ca degresant nisip şi pietricele.

Vasul adiacent, o strachină, din care s-a recuperat doar un fragment, are pereţii de culoare cenuşie-negricioasă, uşor bombaţi, ornamentaţi cu o incizie orizontală, faţă de care sînt dispuse simetric şi oblic alveole alungite.

M. 15. Mormîntul a apărut nederanjat la —0,60 m. Se compune dintr-un vas-urnă, spart de presiunea pămîntului. Conţinea resturile incinerării şi o bucată de chirpic.

Urna, păstrată fragmentar, de culoare cenuşie-negricioasă, este lucrată din pastă grosieră, avînd în compoziţie nisip şi pietricele. În exterior este acoperită cu un strat de slip. Vasul are fundul plat, pereţii, arcuiţi, buza dreaptă, cu două torţi dispuse lateral şi simetric pe gît (fig. 2/10). Dimensiuni ; Î 0,282 m, diametrul fundului 0,102 m, diametrul gîtului 0,147 m.

M. 16. Descoperit nederanjat la —0,58 m, mormîntul conţine urna în care erau depuse cenuşa şi oasele calcinate, un vas mic cu capac, o strachină-capac şi o piesă de podoabă din os (fig. 4/7).

Vasul-urnă, spart de presiunea solului, din care lipsesc buza şi o parte din gît, este de culoare maronie-cărămizie cu nuanţe cenuşii şi slip lustruit. Are fundul plat, pereţii bombaţi, gîtul scurt, iar buza, probabil, evazată. Pe diametrul maxim, al vasului sînt plasate simetric două proeminenţe alungite (fig. 5/1). Dimensiuni : Î(actuală) 0,22 m ; diametrul fundului 0,115m ; diametrul max. 0,31 m.

Vasul adiacent, scund, are fundul plat, corpul relativ bitronconic şi buza dreaptă, iar sub buză două perforaţii transversale şi simetrice. Este modelat din pastă fină de culoare cărămizie-roşiatică, bine arsă, acoperită cu un slip lustruit, pe alocuri căzut. Vasul prezintă pete de culoare deschisă şi urme de ardere secundară. Pe umăr are o bandă orizontală incizată, delimitată sus de un şir de incizii oblice, iar jos, de o a doua linie incizată. În interiorul benzii, grupuri de cîte 4 linii oblice, opuse. Sub bandă, în zona diametrului maxim al vasului un şir de caneluri oblice apropiate şi două mici proeminenţe conice, dispuse lateral şi simetric (fig. 5/2). Dimensiuni : Î 0,058 m, diametrul fundului 0,034 m, diametrul gîtului 0,041 m. Capacul vasului adiacent este confecţionat din aceeaşi pastă. Fundul uşor concav, cu marginile profilate, are două perforaţii simetrice, care corespund celor de pe vas. Peretele capacului este drept ; ca ornament pe fundul acestuia sînt două cercuri concentrice, iar zona dintre cercul exterior şi margine este acoperită cu incizii oblice (fig. 5/2a). Dimensiuni ; Î 0,019 m, diametrul fundului 0,07 m, diametrul gîtului 0,065 m.

M. 17. Reprezintă mormîntul cel mai bine conservat din cimitir. Urna funerară aflată la —0,56 m păstra în interior alături de resturile incinerării şi trei vase adiacente întregi sau fragmentare. Urna este confecţionată dintr-o pastă degresată cu nisip şi pietricele, de culoare brun-cenuşie, cu pete maronii-roşietice şi slip. Vasul are buza uşor profilată, gîtul scurt, corpul bombat şi fundul drept. Ca ornament, pe buza vasului un şir de incizii verticale. Pe gîtul vasului sînt plasate patru torţiţe dispuse simetric (fig. 5/3). Dimensiuni : Î 0,286 m, diametrul fundului 0,12 m, diametrul gîtului 0,155 m.

Strachina folosită drept capac, spartă, avea fundul căzut în interiorul urnei, iar părţi din vas se aflau în jurul acesteia. Este modelată din pastă fină, de culoare brun-cenuşie şi acoperită cu un strat de slip şlefuit ; are fundul plat şi pereţii arcuiţi. Sub buza dreaptă se află o linie incizată orizontală, iar pe corp, într-o bandă incizată, un ornament, în zig-zag compus din trei linii paralele (fig. 5/4). Dimensiuni :Î 0,10 m, diametrul fundului 0,07 m, diametrul gîtului 0,16 m.

Vasul de mici dimensiuni cu corp bombat are fundul plat şi buză dreaptă, modelat din pastă de culoare roşiatică cu pete maronii. Pe gît sînt plasate patru torţiţe simetrice. Între acestea, într-un spaţiu alungit delimitat de o linie orizontală şi alta arcuită, un ornament incizat compus din X-uri (fig. 5/7). Dimensiuni Î 0,088 m, diametrul fundului 0,042 m, diametrul gîtului 0,066 m.

Ceaşca păstrată fragmentar, de culoare cărămizie-maronie, are corpul bombat şi o toartă lată. Pe corp este ornamentată cu o bandă incizată, avînd în interior un motiv în zig-zag (fig. 5/5).

În urnă se afla încă o toartă provenind de la o altă ceaşcă rotundă în secţiune (fig. 5/6). Din urnă provine o cantitate mare de oase umane, calcinate, distingîndu-se fragmente de oase lungi ale membrelor, coaste, diafize, pe baza cărora atribuim mormîntul unui adult.

https://biblioteca-digitala.ro

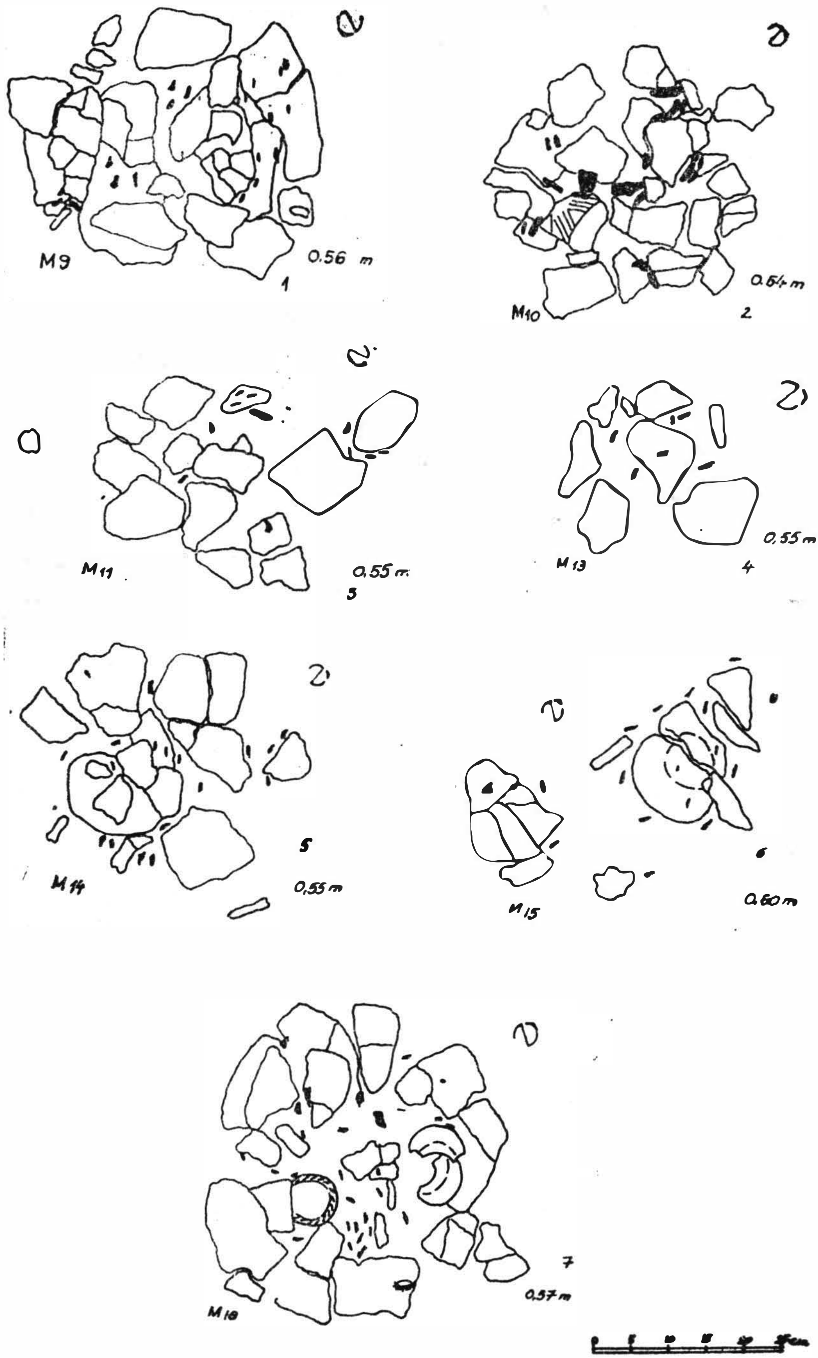

Fig. 4. Deva. Planul mormintelor; M 9, M 10, M 11, M 15, M 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Cimitirul de la Deva se încadrează în categoria necropolelor de mică întindere, cuprinzînd doar 17 morminte[5]. Gropile aveau o mică adîncime, variind între 0,50 şi 0,60 m. Majoritatea mormintelor a suferit deranjări ulterioare. Excepţie face doar mormîntul 17, care s-a păstrat intact. Cenuşa rugului şi oasele incomplet arse, rămase în urma incinerării, au fost depuse în vasul-urnă. Mormintele bine păstrate (M.9 ; 16 ; 17) sînt alcătuite dintr-un recipient mai mare ce servea drept urnă, acoperit cu un vas de obicei o strachină, servind drept capac, la care se adăugau 2—3 vase adiacente. Într-o singură urnă (M. 16) s-a descoperit, ca obiect de podoabă, o mică mărgea de os.

Din dispunerea celor 17 morminte se poate constata că ele nu au fost depuse într-o anumită ordine sau pe grupuri[6]. Se poate observa totuşi o uşoară concentrare a lor în partea estică a suprafeţei cercetate. Distanţa dintre morminte variază între 0,80 m şi 2 m, fără a exista o suprapunere sau întretăiere a mormintelor (fig. 1).

Marea majoritate a vaselor îşi găseşte analogii, care merg pînă la identitate, atît în ceea ce priveşte formele, cît şi decorul, într-o serie de aşezări sau necropole aparţinînd culturii Wietenberg. Aşezarea căreia aceasta îi aparţine pare a fi plasată, după cum o indică descoperirea întîmplătoare a unor fragmente ceramice, la 250—300 m vest, pe locul numit „Dîmbul Popii". Dispunerea cimitirelor în imediata apropiere a aşezărilor este un fapt des întîlnit în cadrul culturilor epocii bronzului[7].

Ceramica aparţine celor două categorii: ceramica rudimentară, modelată din pastă cu impurităţi, folosind ca degresant nisip şi pietricele. Arderea acestei categorii ceramice este în general bună, iar culoarea ciobурilor în secţiune este uneori diferită. Suprafeţele exterioare ale vaselor sînt acoperite cu un strat de slip. Ceramica fină este bine arsă, de culoare închisă, brun-negricioasă sau roşie, cu nuanţe spre roşu-gălbui sau cărămiziu-maroniu. Slipul este de bună calitate, lustruit. Ca degresant a fost utilizat nisipul.

Recipientele care se pot reconstitui aparţin, în general, repertoriului culturii Wietenberg. Comparîndu-le cu tipurile ceramice deja cunoscute[8], reies o serie de corespondenţe care asigură o încadrare precisă a ceramicii din această necropolă, confirmînd totodată şi evoluţia tipologică internă a culturii căreia îi aparţine. Formele vaselor utilizate ca recipiente funerare sînt relativ puţine; vase mari cu corpul bombat, gîtul scurt şi buza uşor evazată (fig. 2/1, 4, 8 ; 5/1), uneori prevăzute cu torţi (fig. 2/9 ; 5/3), vase în formă de amforă (fig. 5/10). Ele constituie variante ale unor forme

[5] Vezi nota 3.

[6] Cum e cazul în cimitirul de la Ocna Sibiului (cf. G.D. Teutsch, Korbl, I, 1878, p. 94 ; K. Horedt, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 127—128).

[7] Situaţii asemănătoare sînt întîlnite la Bistriţa, Sibişeni, Aiton etc. Mai mult încă, unele morminte, cum sînt cele de la Apahida Iernut, Bernadea, Derşida, Obreja au fost descoperite chiar în cuprinsul aşezărilor.

[8] Pentru acest aspect, cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 115—127, fig. 12 ; I.H. Crişan, Materiale, 9, 1970, p. 137—160, fig. 12 ; N. Chidioşan, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 171, fig. 12 ; T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 513, pl. IX.

https://biblioteca-digitala.ro

frecvent întîlnite în cadrul culturii Wietenberg[9]. Drept capace pentru acoperirea urnelor funerare au fost utilizate străchini cu corp profilat (fig. 2/2, 6)[10] sau cu pereţii curbi (fig. 5/4)[11], şi într-un singur caz (M. 8), o farfurie[12].

În categoria vaselor adiacente pot fi incluse cănile (fig. 2/5, 7), ceştile cu toartă în secţiune (fig. 3/9 ; 2/3 ; 5/5) sau ovală (fig. 5/6) şi vase mici

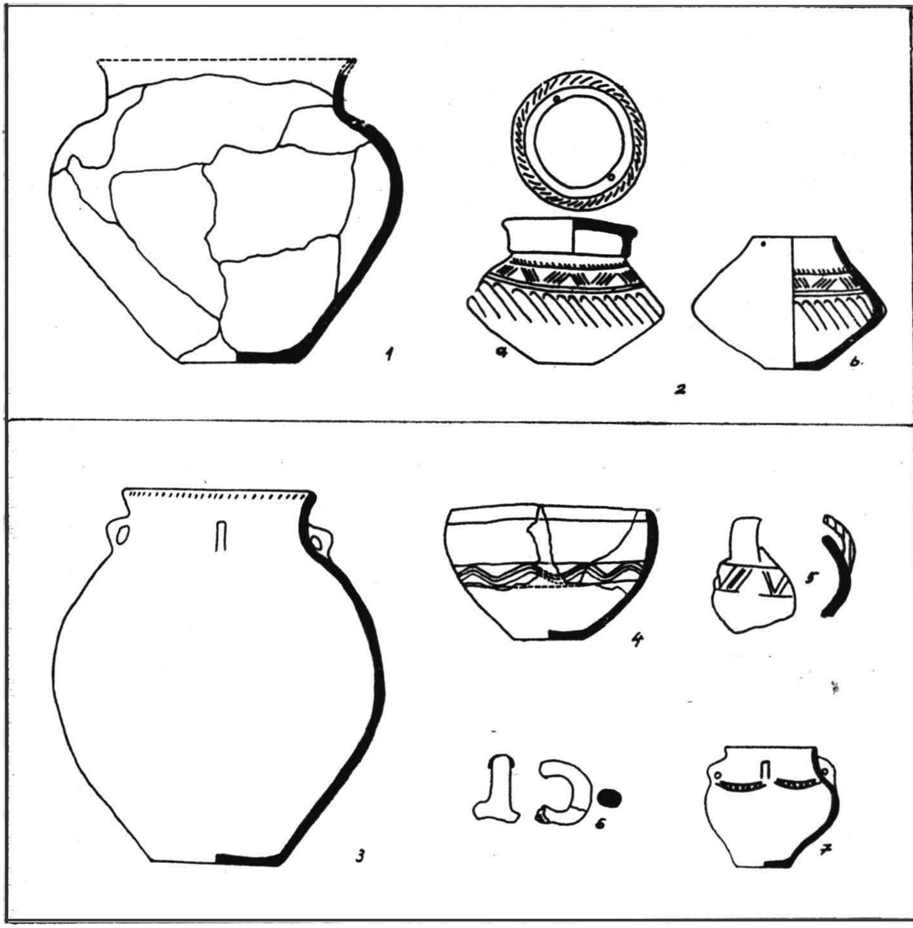

Fig. 5. Deva. Inventarul funerar al mormintelor ; M 16—1,2 a, b ; M 17—3—7.

[9] K. Horedt, *op. cit.*, fig. 12/A, 1, 2, 7 ; I.H. Crişan, *op. cit.*, p. 155, fig. 12/A, 2, 5 ; N. Vlassa, ActaMN, 2, 1963, p. 33, fig. 10/2 ; T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 494, 509, pl. V, 1 ; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, File de istorie, 4, 1976, p. 72, fig. 1/4. Forme asemănătoare de vase sînt cunoscute şi în zonele culturale vecine ca spaţiu şi timp : culturile Tel, Gîrla Mare, Suciu de Sus, Otomani, cultura mormintelor tumulare (cf. *ibidem*, p. 61, cu bibliografia asupra problemei).

[10] K. Horedt, *op. cit.*, p. 123, fig. 10/7, 8 ; fig. 12, b/1, 4, 5 ; I.H. Crişan, *op. cit.*, fig. 10/2A, 3A, 4 ; fig. 11/1A, 3, 5A ; fig. 12/3—5 ; T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 507—513, pl. III, 1—3, 5, 7, 12 ; 8, 3 ; 9, B 1—2, 9/1—4 ; Gh. Lazarovici, Z. Milea, ActaMN, 13, 1976, pl. VII/1 ; VIII/5 ; IX/1 ; XII/7, 9, 10 ; XVIII/6, 24, 25, 37, 33, 40, 49.

[11] *Ibidem*, pl. XI/7, 9, 13 ; XII/2, 5, 6 ; XII/5 ; XVIII/23—30, 41—43, 50, 51.

[12] K. Horedt, *op. cit.*, p. 125 ; T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 494, pl. VI/2, IX/F/1.

https://biblioteca-digitala.ro

prevăzute cu 4 torți (fig. 5/7). O apariție singulară o constituie vasul bitronconic cu capace (fig. 5/2 a, b)[13].

Elementele de ornamentare sînt: linia incizată simplă, crestături, alveole, caneluri, impresiuni succesive și proeminențe. Ornamentele realizate sînt proprii culturii pe care o tratăm[14]. Cea mai frecvent întîlnită este banda simplă sau dublu incizată, avînd spațiul umplut cu crestături, hașuri, zig-zaguri, triunghiuri umplute cu impresiuni succesive[15]. Canelurile sînt oblice simple [16] sau asociate, fie cu șiruri de incizii, fie cu benzi umplute cu crestături și cu mici proeminențe[17]. Delimitate de linii incizate, canelurile formează motive spiralice[18]. Alveolele[19], plasate pe umărul vaselor, ca și proeminențele mici (conice sau alungite[20]), dispuse pe diametrul maxim al recipientelor, sînt ornamente rar folosite. Din repertoriul ornamentelor folosite pentru decorarea ceramicii lipsește meandrul.

---

[13] Vasele de formă bitronconică, cu git cilindric scurt și buza dreaptă cu capac sint caracteristice culturilor Otomani și Vatina. Forme asemănătoare de vase la Vărșand (D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 112, fig. 66/5, 6; I. Bona, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen*, ArchHung, series nova, IL, Akad. Kiadó, Budapesta, 1975, pl. 140/8, 12—13; 142/12—17). Capacele cu partea superioară conică sau sub formă de semicalotă au cite 4 × 1, 4 × 2, sau 4 × 3 găuri de prindere verticale. Sînt cunoscute astfel de capace la Otomani-Cetatea de pămînt (M. Roska, Repertorium, fig. 257, 11; I. Ordentlich, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 124, fig. 7/4), Socodor (D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 51, fig. 10/131); Vărșand (*ibidem*, p. 114, fig. 66/7). (cultura Otomani) și Satu Mare (D. Milleker, *A valtinai östelep*, Budapesta, 1905, p. 67), Vatina (I. Bona, *op. cit.*, pl. 202/1—8, 10—11), Vršac (*ibidem*, pl. 203/1—7; B. Milleker, ArchKözl, 20, 1897, p. 40—62, pl. 4, fig. 45—48) etc. (cultura Vatina). Trei capace care apar în cultura Mureș (D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, pl. VI /3—5) au ornamente identice cu cele ale culturii Otomani, faza a II-a, putînd fi considerate ca importuri din aria acestei culturi. Vasul cu capac, descoperit în cimitirul de la Deva, decorat cu motive tipice culturii Wietenberg, considerăm că-și are prototipul in aria culturii Otomani, fiind încă un indiciu al interferențelor și influențelor culturale ce se observă între culturile limitrofe în epoca bronzului.

[14] K. Horedt, *op. cit.*, p. 117—122, fig. 5—9; N. Chidioșan, Dacia, N.S., 12, 1968, fig. 12; I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 157, fig. 13; T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 514, pl. X; Gh. Lazarovici, Z. Milea, *op. cit.*, pl. XVII/VIII.

[15] Acest ornament a apărut doar pe fragmentul de farfurie (fig. 3/6 a, b; 7/2,6). Meandrul sau triunghiul umplut cu impresiuni succesive, este considerat cel mai caracteristic ornament al fazei a III-a a culturii Wietenberg, el lipsind în etapele anterioare (cf. K. Horedt, StComSibiu, 13, 1967, p. 139—141; N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 157, 171, fig. 12). Analogii pentru motive incizate la Bădeni (Gh. Lazarovici, Z. Milea, *op. cit.*, p. 19, pl. X, 2, XVII/VIII. 5—6, 10, 13, 18) și Sebeș-Podul Pripocului, Derșida, (N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 171, pl. I, 7), Sîntimbru (I. Berciu, Al. Popa, Materiale, 8, 1962, p. 270, pl. 4, 8) Ghirbom-Sub vii (I. Al. Aldea, Apulum, 13, 1975, p. 29, pl. I, 5).

[16] Canelurile se întîlnesc în epoca bronzului începînd cu orizontul Toszeg B, Hatvan, Otomani II și Wietenberg II (cf. Gh. Lazarovici, Z. Milea, *op. cit.*, p. 31, notele 34—37). Pentru faza a II-a a culturii Wietenberg, analogii la Sfîntu Gheorghe-Bedehaza (K. Horedt, Materiale, 2, 1956, p. 224, fig. 10, 7, 10), Sîntimbru (I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 270, fig. 4, 3, 16), Derșida (N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 163, fig. 7/10, p. 161, fig. 8/4), Bădeni (Gh. Lazarovici, Z. Milea, *op. cit.*, pl. IX, 1, XII, 17), Sebeș-Podul Pripocului. Avînd în vedere evoluția lor ulterioară, canelurile sînt considerate ca specifice culturii Wietenberg (cf. *ibidem*, p. 31, nota 38), deși sint întîlnite și în culturile contemporane cu orizonturile Wietenberg tîrzii, Otomani III, Vatina, Girla Mare, Mureș.

[17] N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 163, fig. 7/6, p. 171, fig. 12.

[18] K. Horedt, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 120, fig. 7/1; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 270, fig. 4/1; T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 514, pl. X, 20; I.Al. Aldea, *op. cit.*, p. 29, pl. III, 15.

[19] I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 143, fig. 8/5A, B; p. 146, fig. 9/3; T. Soroceanu, p. 511, pl. II/2; Gh. Lazarovici, Z. Milea, *op. cit.*, p. 16, pl. VII, 8, XVII/VI, 10, 14, 19.

[20] I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 268, fig. 2, 4/15.

https://biblioteca-digitala.ro

Încadrarea cronologică şi culturală a complexului arheologic funerar de la Deva, pe baza analogiilor ce se pot stabili, nu întîmpină dificultăţi. Luînd în considerare pe de o parte frecvenţa ornamentelor incizate şi canelate, specifice fazei a II-a a culturii Wietenberg, şi formele ceramice, iar pe de altă parte absenţa motivului meandric în decorarea ceramicii şi folosirea doar într-un singur caz (M. 8) ca element de ornamentare, a impresiunilor succesive, opinăm pentru încadrarea cimitirului de incineraţie de la Deva la sfîrşitul fazei a II-a şi începutul fazei a III-a a evoluţiei acestei culturi[21].

Necropola Wietenberg de la Deva se evidenţiază prin caracterul unitar al ritului şi ritualului funerar. Ritul practicat este cel al incinerării în urnă[22]. Inventarul funerar se compune, dacă nu luăm în considerare piesa de os, exclusiv din ceramică[23]. Vasul bitronconic cu capac (fig. 5/2) sugerează legăturile culturale, ce s-au stabilit între culturile Wietenberg şi Otomani, sesizate începînd cu faza a II-a de dezvoltare a acestora în aşezările de la Bădeni, Derşida, Otomani, Sîntion, Sălacea etc.[24]. Bucăţile de chirpici sesizate într-un mormînt (M. 9) considerăm că provin din vatra pe care se practica arderea cadavrelor, fără a avea vreo semnificaţie în ritualul funerar. În spaţiul cercetat nu a putut fi identificat locul de incinerare.

În prezent numărul localităţilor în care s-au identificat înmormîntări ale purtătorilor culturii Wietenberg este de 20 (fig. 6 şi lista anexă)[25], răspîndite în întreaga arie a culturii, însumînd aproximativ 170 de morminte de incineraţie şi înhumaţie[26].

Caracterul fortuit al multora din descoperirile funerare, ca şi numărul lor relativ restrîns nu facilitează, pentru moment, emiterea unor concluzii cu caracter general[27]. Ceea ce se poate încerca, pe baza datelor deja cunoscute, este efectuarea unei diferenţieri cronologice a diferitelor înmormîntări (necropole sau morminte izolate de incineraţie sau înhumaţie) aparţinînd culturii Wietenberg. Datele de care dispunem ne îndreptăţesc aprecierea că cea mai timpurie dintre acestea pare a fi necropola de la Deva, atribuită sfîrşitului fazei a II-a şi începutului fazei a III-a. Unui orizont

---

[21] Săpăturile de la Bădeni (cf. Gh. Lazarovici, Z. Milea, *op. cit.*, p. 7—31) au venit să confirme concluziile stabilite în urma cercetărilor de la Derşida privind evoluţia internă şi periodizarea culturii Wietenberg (cf. K. Horedt, St.ComSibiu, 13, 1967, p. 138—140; N. Chidioşan, *op. cit.*, p. 155 şi urm.

[22] La Aiton (cf. T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 58—60), pe lîngă incineraţia în urnă se întîlneşte şi incineraţia în groapă prin depunerea resturilor cinerate pe un pavaj de piatră. Uneori lespezile de piatră sînt folosite la protejarea mormintelor (mormintele B, E, 1 de la Aiton, mormîntul 2 de la Dumbrăviţa) sau drept capace ca la Bistriţa, M 1 (I.H. Crişan, *op. cit.*, p. 144), Aiton, mormîntul C, 1 (T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 58—59), Iernut-Hulpişti (*ibidem*, p. 65).

[23] Caracterul unilateral al inventarului funerar, lipsa obiectelor de podoabă (excepţie fac cîteva morminte din necropola de la Ocna Sibiului şi Bistriţa) sau a podoabelor de metal sînt caracteristice înmormîntărilor din cadrul culturii Wietenberg.

[24] N. Chidioşan, Crisia, 1974, p. 162.

[25] I. Bona (*op. cit.*, p. 72) consideră că aparţinînd unor posibile morminte şi vasele de la Moigrad (J. Hampel, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, II, Budapesta, 1892, p. 93) şi Vinţul de Jos (H. Schroller, *Die Stein-und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, pl. 8/2) criteriul folosit pentru determinarea unor eventuale morminte Wietenberg ni se pare neconcludent.

[26] Pînă în prezent se cunosc doar 9 morminte de înhumaţie (Bernadea — 2, Cheile Aiudului — 1, Derşida — 1, Mereşti — 1, Obreja — 1, Ocniţa — 1, Sibişeni — 2). Nu credem lipsită de interes remarca potrivit căreia, cu mici excepţii, mormintele de înhumaţie sînt plasate în zonele de margine ale ariei culturii Wietenberg.

https://biblioteca-digitala.ro

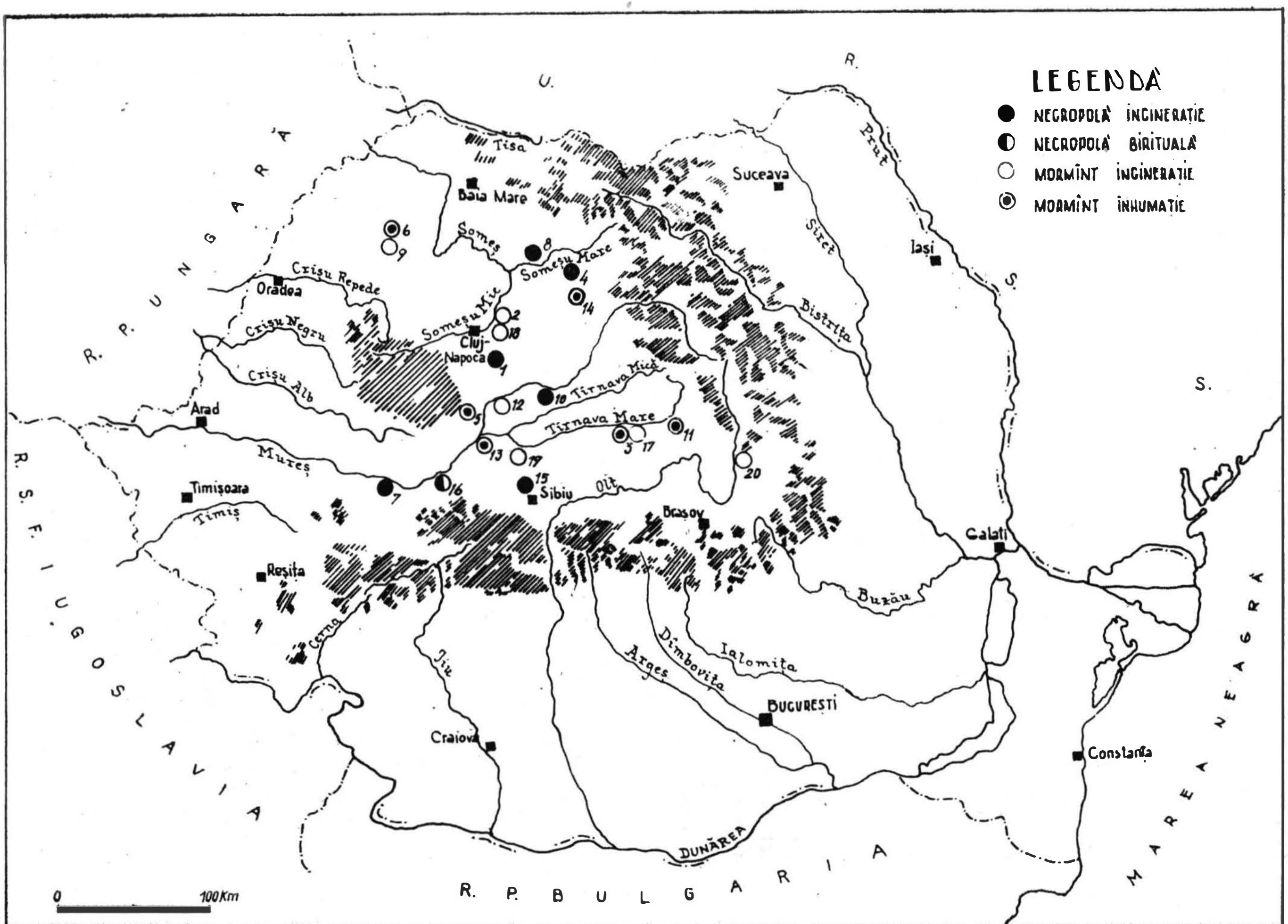

Fig. 6. Harta răspîndirii necropolelor și a mormintelor izolate în aria culturii Wietenberg.

https://biblioteca-digitala.ro

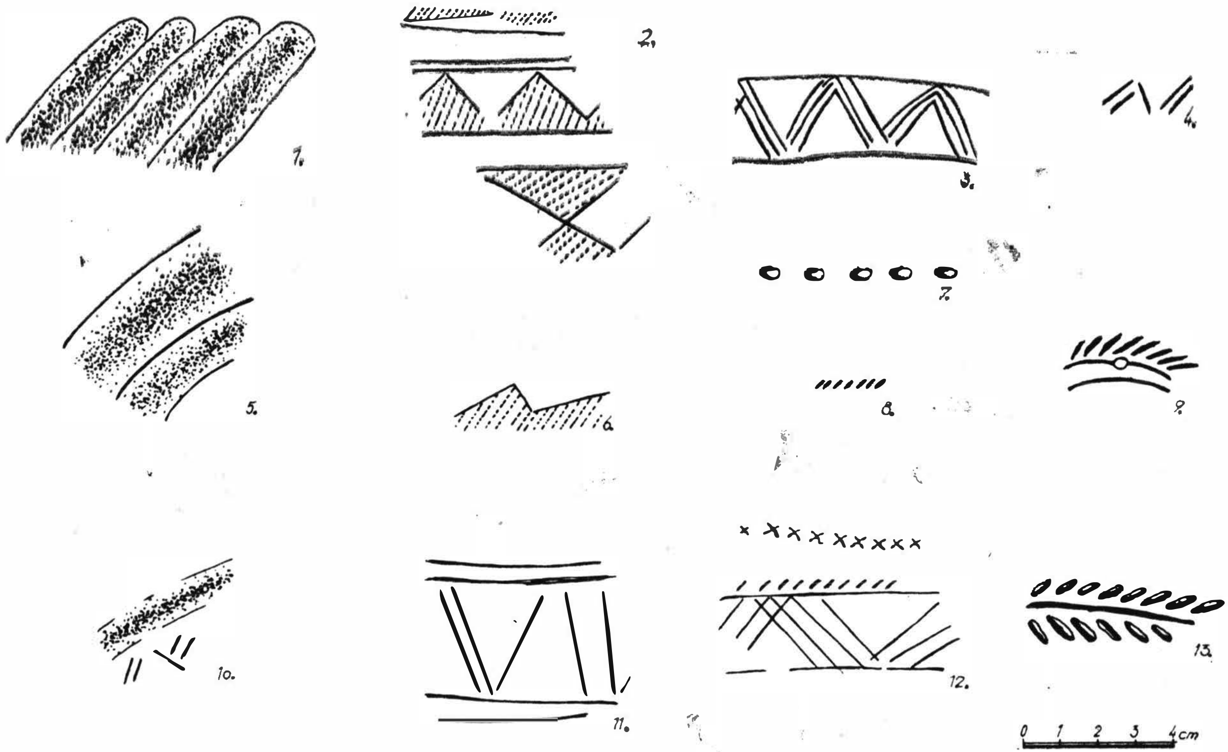

Fig. 7. Repertoriul ornamentelor de pe ceramica din cimitirul de la Deva.

https://biblioteca-digitala.ro

cronologic următor, corespunzător fazei a III-a a culturii Wietenberg, îi sînt caracteristice necropolele de la Bistriţa, Sibişeni, Ocna Sibiului, Aiton[28], precum şi mormintele izolate de la Sighişoara, Iernut-Hulpişti, Soala-Lunca îngustă [29], Obreja Ocniţa etc. Cea mai tîrzie dintre necropolele acestei culturi poate fi considerată cea de la Dumbrăviţa[30], corespunzătoare etapei finale (faza a IV-a) de dezvoltare a culturii Wietenberg[31].

LISTA

localităţilor cu descoperiri funerare aparţinînd culturii Wietenberg

1. Aiton (jud. Cluj), „Dealul Colţ". Cimitir de incineraţie, cu depunerea oaselor calcinate în urnă sau în groapă, pe un pavaj, compus din aproximativ 20 morminte. Surprinse în cercetările de salvare din 1972, 1974, 1976 doar 8 morminte.
T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, File de istoric 4, 1976, p. 57—80.
2. Apahida (jud. Cluj), „Ritul viţeilor". Mormînt de incineraţie descoperit în cuprinsul aşezării.
E. Orosz, AE, 28, 1908, p. 179; K. Horedt, Dacia, N.S., 4,1960, p. 127; I.H. Crişan, Materiale, 9, 1970, p. 141.
3. Bernadea (com. Balmea, jud. Mureş), „Dîmbu". Două morminte de inhumaţie în poziţie chircită descoperite de N. Vlassa în 1966, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 428, nr. 54.
Inf. N. Vlassa, la T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 496.
4. Bistriţa (jud. Bistriţa Năsăud), „Dealul Cetate". Necropolă de incineraţie cu 38 morminte, care se compun din urnă, vas capac, 1—2 vase adiacente şi, rar, protector. Într-un singur caz pentru acoperirea urnei s-a folosit o lespede de gresie.
K. Horedt, *op. cit.*, p. 127; I.H. Crişan, Şt. Dănilă, Materiale, 7, 1961, p. 145—149; I.H. Crişan, *op. cit.*, p. 137—159; T. Soroceanu, B. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.
5. Cheile Aiudului (com. Rimeţ, jud. Alba), „Bogza Poienarilor". Înmormîntarea unui craniu uman în mantaua unui tumul eneolitic. Inf. N. Vlassa la *ibidem*, p. 65—67.
6. Derşida (com. Bobota, jud. Sălaj), „Dealul lui Balotă",Mormînt de inhumaţie descoperit în aşezare.
Inf. N. Chidioşan la T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 496; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 65, 67.
7. Deva (jud. Hunedoara), vezi articolul de faţă.
8. Dumbrăviţa (com. Căianul Mic, jud. Bistriţa-Năsăud), „Stricata". Necropolă de incineraţie cu 16 morminte.
G. Marinescu, Al. Retegan, File de istoric, 3, 1974, p. 413—450, p. 443, nota 1; Adriana Stoia, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 284; nr. 72; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.
9. Giurtelecu Şimleului (com. Măerişte, jud. Sălaj), „Coasta lui Demian". Mormînt de incineraţie descoperit de M. Moga, alcătuit dintr-o urnă funerară şi două vase adiacente. Aparţine, probabil, unui cimitir al aşezării Wietenberg; aflate pe platoul dealului cercetat.
M. Moga, SCIV, 1, 1950, p. 132; K. Horedt, *op. cit.*, p. 127; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.
10. Iernut (jud. Mureş), „Hulpişti". Două morminte de incineraţie în urnă descoperite de

---

[27] Lipsesc descoperiri funerare caracteristice fazelor I şi II din evoluţia culturii Wietenberg.

[28] Ceramica de la Aiton prezintă şi unele caracteristici ale fazei finale — pastă nisipoasă, lipsa slipului de calitate.

[29] Aici, luînd în considerare spusele localnicilor, este posibil să existe nu doar un mormînt de incineraţie, ci o întreagă necropolă.

[30] T. Soroceanu, *Cimitirele de la Aiton şi Dumbrăviţa*, comunicare susţinută la a XI-a Sesiune anuală de rapoarte privind campania de cercetări arheologice din anul 1976, Bucureşti, 22—23 aprilie 1977.

[31] Pentru faza finală a culturii Wietenberg a se vedea N. Chidioşan, *op. cit.*, p. 167; T. Soroceanu, M. Istrate, StComSibiu, 19, 1975, p. 21—27.

https://biblioteca-digitala.ro

N. Vlassa în 1960. Urnele aveau drept capac un castron și respectiv o lespede de piatră. N. Vlassa, ActaMN, 2, 1965, p. 32, 33, fig. 10, 1, 2,; idem, ActaMN, 3, 1966, p. 400; I.H. Crișan, Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 146; I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 141; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 65—66.

11. Merești (jud. Hargbita). În 1909 găsite de Teutsch în peșteră oase fragmentare alături de fragmente ceramice Wietenberg și un ac de bronz cu capătul răsucit (Rollennadel) ce pot aparține unui mormînt de înhumație.
K. Horedt, *op. cit.*, p. 127—128; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 65—67.
12. Noșlac (jud. Alba) „Sumughi". Mormînt de incinerație.
Inf. I. Mitrofan, la T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.
13. Obreja (com. Mihalț, jud. Alba), „Cîncpi". Mormînt de înhumație în poziție chircită, aparținînd probabil unui adult, descoperit în așezare.
T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 495—496, fig. 3; T. Soroceanu, M. Blăjan T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.
14. Ocnița (com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud), „Pe dric", 1973, descoperit un mormînt de înhumație cu inventar ceramic, aparținînd fazei tîrzii a culturii Wietenberg.
G. Marinescu, Arhiva Someșeană, 3, 1975, p. 311—312;
T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.
15. Ocna Sibiului (jud. Sibiu). Necropolă de incinerație cu 14 morminte dispuse în grupe de 2—3 morminte, descoperită înainte de 1878.
G.D. Teutsch, Korbl, I, 1878, 94; H. Schroller, *op. cit.*, p. 19. K. Horedt, *op. cit.*, p. 127; I.H. Crișan, Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 146; I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 154, nota 11.
16. Sibișeni (com. Vințul de Jos, jud. Alba); „Deasupra satului", 1962, I. Paul descoperă o necropolă birituală compusă din 41 de morminte de incinerație și 2 morminte de înhumație, dintre care unul aparținînd unui copil.
Inf. I. Paul la I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 154, nota 11; Dorin Popescu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 573, nr. 36; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 65, 67.
17. Sighișoara (jud. Mureș), „Hertes". Două morminte de incinerație.
Col. Mureșan, Sighișoara; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.
18. Sînnicoară (com. Apahida, jud. Cluj), „Lab". Mormînt de incinerație descoperit în așezare.
M. Roska, KözlCluj, 4, 1944, 1—2, p. 29; K. Horedt, *op. cit.*, I.H. Crișan, Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 147; T. Soroceanu, M. Blăjan T. Cerghi, *op. cit.*, p.67.
19. Școala (com. Valea Viilor, jud. Sibiu), „Lunca îngustă", 1973, descoperită o urnă cu oase incinerate, avînd capac o strachină cu 4 lobi.
Inf. D. Binder la T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 66.
20. Tîrgu Secuiesc (jud. Covasna). Cu ocazia construirii liniei ferate spre Brețcu s-a descoperit un mormînt de incinerație.
K. Horedt, SCIV, 2, 1951, 2, p. 204; idem, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 127; I.H. Crișan, Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 147; T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *op. cit.*, p. 67.

LE CIMETIÈRE D'INCINÉRATION CE L'ÂGE DU BRONZE DE DEVA

(RÉSUMÉ)

L'étude est consacrée au cimetière d'incinération de l'âge du bronze (culture de Wietenberg), découvert en 1976 à Deva. Dix-sept tombes ont été mises au jour. Les tombes se trouvent à une profondeur variant entre 0,50 et 0,60 cm, ils se composent d'une urne où avaient été déposés les restes de la crémation et de deux ou trois autres vases. Les urnes ont en guise de couvercle des écuelles ou —dans un seul cas (M 8) — une assiette. Parmi le mobilier funéraire de la tombe M 16 on a trouvé une petite perle en os. La poterie correspond au répertoire céramique de la culture de Wietenberg, à l'exception d'un petit vase à couvercle (Fig. 5/2), qui suggère des influences venues de l'aire de la culture d'Otomani.

https://biblioteca-digitala.ro

En se fondant sur le matériel céramique, sur le manque du méandre dans le décor ornemental et sur le fait que le décor à impressions succesives *(Zahnstempelung)* est employé une seule fois, l'auteur date la nécropole dernièrement découverte à Deva à la fin de la phase II et peut-être au début de la phase III de la culture de Wietenberg.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Deva. Plan du cimetière d'incinération.
Fig. 2. Deva. Mobilier funéraire des tombes : 1, M 2 ; 2–5, M 9; 6, 9, M 10; 7, 8, M 11 ; 10, M 15.
Fig. 3. Deva. Fragments céramiques découverts dans les tombes : 1,4, M 1 ; 2, 3, M 7 ; 5, 6, 8, M 8 ; 7, 9, M 13.
Fig. 4. Deva. Plan des tombes : M 9, M 10, M 11, M 15, M 16.
Fig. 5. Deva. Mobilier funéraire des tombes : 1, 2, a, b, M 16 ; 3–7, M 17.
Fig. 6. Carte de la diffusion des nécropoles et des tombes isolées dans l'aire de la culture de Wietenberg.
Fig. 7. Répertoire ornemental de la céramique trouvée dans le cimetière de Deva.

https://biblioteca-digitala.ro

PRIMELE SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN NECROPOLA DE EPOCĂ LA TÈNE DE LA FÎNTÎNELE

DE

ȘT. DĂNILĂ

Identificată în urma unor cercetări de suprafață, cît și pe baza unor descoperiri întîmplătoare, apărute cu ocazia arăturilor adînci din toamna anului 1961, necropola daco-celtică de la Fîntînele (comuna Matei, jud. Bistrița-Năsăud) a intrat în literatura de specialitate[1]. Cu ocazia lucrărilor agricole menționate, în satul Fîntînele la punctul situat în vatra satului și denumit „Dîmbu Popii", au ieșit la suprafață mai multe materiale vechi de caracter vest—La Tène: două spade din care una cu teacă, un cuțit de luptă, cîteva piese de harnașament, toate din fier, și aproximativ șapte vase păstrate întregi. După descoperire, majoritatea pieselor s-au pierdut.

Locul denumit „Dîmbu Popii" este un promontoriu de formă ovală și mult alungit pe direcția est-vest. În prezent este folosit ca teren agricol, iar în vechime a fost utilizat ca loc de cimitir și, eventual, prin apropiere, și de așezare. Cu ocazia unei periegheze efectuate în vara anului 1965[2], în vatra satului Fîntînele, fără să fi știut de descoperirile din 1961, amintite mai sus, am cercetat printre altele și locul indicat, de pe suprafața căruia am cules mai multe fragmente ceramice, precum și două obiecte mici din bronz: o verigă mică și probabil o pafta. De asemenea, am aflat mai multe fragmente de oase umane.

Din informațiile culese la fața locului, cît și din spusele descoperitorului[3], reiese că spada cu teacă a apărut aproximativ în jumătatea de apus a actualei necropole, iar cea de-a doua, împreună cu cuțitul de

---

[1] Șt. Dănilă, File de istorie, 1, 1971, p. 59—61; idem, File de istorie, 3, 1974, p. 465—469; I. H. Crișan, „România Pitorească", anul 3, nr. 27, 1974, p. 16—17.

[2] În august 1965, împreună cu prof. I. Burcacă, am participat la o brigadă științifică în satul Fîntînele. După terminarea misiunii, însoțit și de localnicul Ion Pop, care ne-a dat unele date referitoare la descoperirea unor materiale arheologice în 1961, am efectuat o perieghează pe „Dîmbu Popii". Am verificat locul de descoperire a materialelor din 1961 și am adunat multe resturi arheologice. Prin intermediul localnicilor am ajuns în posesia obiectelor descoperite în 1961: o sabie, două fragmente de teacă, un cuțit de luptă și o strachină, pentru care le aducem mulțumirile noastre. Cu aceeași ocazie, am depistat, în partea nordică a satului „Pe Lab", o importantă stațiune cu bogate urme arheologice din epoca neolitică, a fierului, perioada daco-romană și cea a migrațiilor.

[3] După cum reiese din declarația descoperitorului Ion Pop, spada cu teacă a fost aflată nu departe de locul M.5 (cf. plan). Menționăm că fragmentul tecii, cît și buterola au aparținut spadei respective, acestea fiind aflate la marginea de nord a secțiunii noastre (11), loc ce corespunde cu punctul indicat de către descoperitor și precizat de noi ca M.1.

SCIVA, tomul 29, nr. 2, aprilie—iunie, 1978, p. 257—275

https://biblioteca-digitala.ro

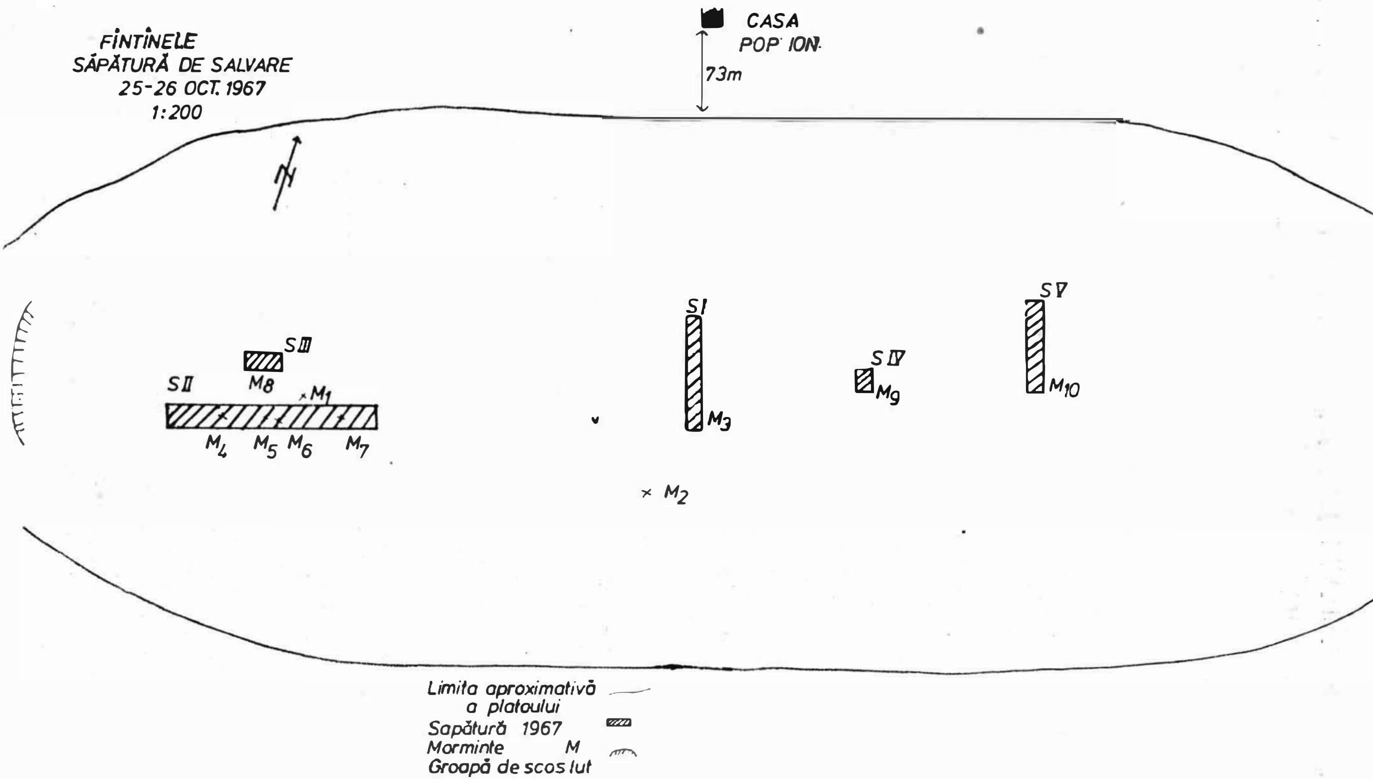

Fig. 1. Planul general al săpăturilor din 1967.

https://biblioteca-digitala.ro

luptă şi cele şapte străchini, către centrul cimitirului[4]. Precizările respective indică fără îndoială existenţa a cel puţin două morminte. Notăm aşadar cu sigla M.1, locul eventual al descoperirii spadei cu teacă şi cu M.2, locul descoperirii cuţitului de luptă, a celor şapte vase, precum şi a unei alte spade cu teacă, pierdută după descoperire.

M.1, 1961. *Spadă din fier* cu nervură mediană mai pronunţată pe partea exterioară. Umerii gardei curbaţi. Mînerul rupt din vechime. Dimensiuni : lungimea totală 65 cm, lăţimea maximă 4,5 cm (fig. 2/1). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 002.

Teaca, slab conservată, din care se păstrează trei fragmente (din ambele feţe), din care unul descoperit în 1967. Pe partea exterioară teaca este prevăzută cu o nervură mediană pronunţată, iar pe cea interioară se păstrează urechiuşa ce servea la prinderea spadei printr-un lanţ de centura luptătorului. Aceasta constă într-o placă tot din fier de formă semicirculară, terminîndu-se la extremităţi prin două discuri fixate prin nituri de corpul tecii (fig. 2/2—3).

Buterola de tip 1 Navarro este ruptă sub traversa de întărire (aflată de asemenea în 1967) (fig. 2/4).

Verigă din fier, goală în interior, fără destinaţie precisă (fig. 2/5).

M.2, 1961. *Cuţit de luptă din fier* cu tăişul convex şi bine păstrat. Mînerul este curbat, terminîndu-se într-un buton proeminent. Este ornamentat cu o linie incizată de jur împrejur. Dimensiuni : lungimea totală 34 cm, din care cea a lamei 24 cm, iar mînerul 10 cm. Diametrul butonului 2 cm (fig. 3/1).

Strachină (farfurie) cu profilul în „S”, de culoare cenuşie, lucrată la roată. Muchia buzei rotunjită ; umbo la fund. Vasul este bine păstrat, cu excepţia unei mici ştirbituri a buzei. Dimensiuni : înălţimea 4,5 cm, diametrul gurii 17 cm, grosimea pereţilor 0,9 cm (fig. 3/2).

★

Descoperirea acestor materiale, deosebit de semnificative pentru epoca La Tène, revela neîndoios existenţa unor morminte dintr-o necropolă. Astfel în toamna anului 1967, pe „Dîmbu Popii”, au fost efectuate primele sondaje sistematice. Aceste săpături au fost efectuate concomitent cu lucrările agricole, cînd se mai puteau observa uşor pe arătura proaspătă, ici şi colo, pete de pămînt mai întunecate — locul mormintelor — uneori marcate şi de resturi ceramice.

M.3, 1967. Prima secţiune (15×2 m) a fost trasată pe mijlocul platoului, direcţia nord-sud. Aceasta a prilejuit descoperirea unui mormînt de incineraţie, deranjat în partea superioară de fierul plugului, putîndu-se totuşi stabili groapa funerară şi inventarul ce-l poseda :

1. *Oase* calcinate umane către mijlocul gropii funerare. În jur :

---

[4] În urma săpăturilor de salvare din 1967, Muzeul de istorie din Bistriţa şi Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca au reluat săpăturile arheologice într-un cadru mai larg, în toamna anului 1969. De la această dată şi pînă în prezent, an de an, la „Dîmbu Popii” au fost descoperite numeroase morminte de incineraţie şi de înhumaţie (peste o sută). Reiese aşadar că necropola de epocă La Tène de la Fîntînele pare să fie una din cele mai mari din ţară posedînd totodată inventare funerare deosebit de bogate şi variate. Tot pe „Dîmbu Popii” s-au aflat şi morminte aparţinînd epocii migraţiilor.

https://biblioteca-digitala.ro

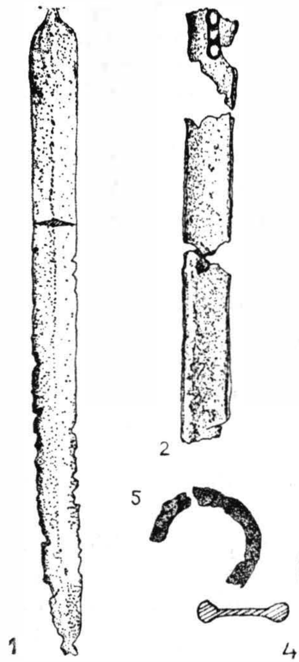

Fig. 2. 1 spadă din fier; 2 teacă cu dispozitivul de atîrnare; 3 fragment de teacă (partea exterioară); 4 buterola; 5 verigă.

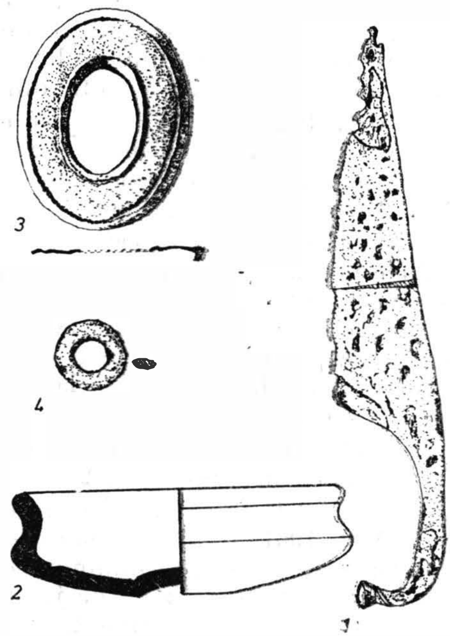

Fig. 3. 1 cuțit de luptă din fier; 2 farfurie scundă; 3 aplică ovală din bronz; 4 inel mic din bronz.

2. *Vas de mărime mijlocie*, de culoare cenușie, lucrat la roată, cu buza ușor evazată, cu umbo pe fund. Vasul nu a putut fi recuperat.

3. *Vas mare bitronconic* cu apucători, lucrat cu mîna, de factură locală, din pastă amestecată cu pietricele, de culoare neagră. Dimensiuni aproximative: înălțimea 32 cm, diametrul maxim 28 cm, grosimea peretelui 1 cm, lungimea butoanelor 4 cm și înălțimea lor 2,5 cm (fig. 4/1 reconstituire).

4. *Ceașcă* tronconică, de culoare brun-roșcată, lucrată cu mîna din pastă bună și acoperită cu slip. Toarta în secțiune, patrulateră. Aceasta pornește asimetric din buza vasului și se fixează ceva mai sus de linia fundului. Profilul vasului este rotunjit și fundul ușor profilat. Lipsește o parte din peretele recipientului. Dimensiuni: înălțimea 7 cm, diametrul gurii 7,8 cm, diametrul fundului 5,4 cm, grosimea peretelui 1 cm (fig. 4/2).

Forma gropii mormîntului nu a putut fi stabilită.

Secțiunea a II-a (25 × 3 m), trasată în direcția est-vest, a fost plasată în partea de apus a platoului (vezi planul). S-au identificat patru morminte de incinerație.

M.4 era deranjat în partea superioară. S-au aflat totuși:

1. *Oase* calcinate umane puțin numeroase, așezate între vasele funerare și alăturate pieselor de metal.

https://biblioteca-digitala.ro

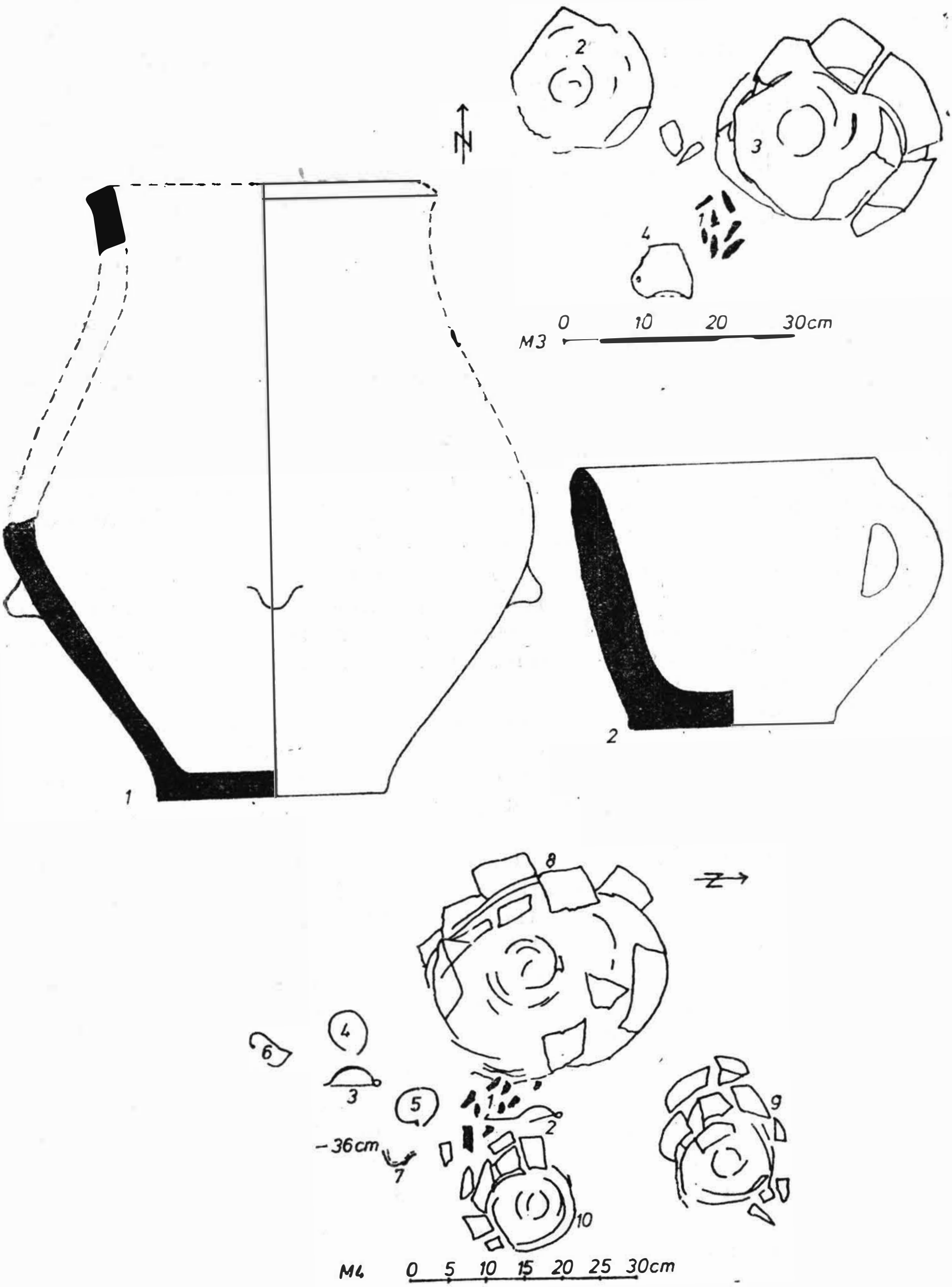

Fig. 4. M.3. Planul mormintelor nr. 3 şi 4 : 1 vas mare bitronconic (reconstituire) ; 2 ceaşcă lucrată cu mina (desen M.4).

https://biblioteca-digitala.ro

2. *Fibulă din fier*, de tip La Tène timpuriu ; resort din două spire, fiecare aşezată simetric de o parte şi alta a capului. Dimensiuni : lungime 9,1 cm, diametrul spirelor 1,2 cm. Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 236 (fig. 5/4).

3. *Fibulă din fier*, de tip La Tène timpuriu, cu corpul îngroşat şi egal boltit ; resort format din două spire ; piciorul prevăzut cu locaş adînc pentru fixarea acului ; extremitatea piciorului ruptă din vechime. Dimensiuni : lungime 7,8 cm, înălţime 2,7 cm, grosimea arcului 0,8 cm, diametrul spirelor 1,5 cm (fig. 5/5). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 237.

4. *Brăţară* din sîrmă de argint torsionată, cu capetele petrecute, din care unul este rupt. Dimensiuni : diametru 7 cm, grosime 0,3 cm (fig. 5/6). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 241.

5. *Brăţară din bronz* cu închizător (Steckverschluss). Brăţara are corpul rotund şi plin ; sfera închizătorului este decorată cu două linii incizate. Dimensiuni : diametru 5,6 cm, grosime 0,7 cm (fig. 5/7). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 238.

6. *Brăţară din bronz* de acelaşi tip cu precedenta, însă deformată (fig. 5/8). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 239.

7. *Brăţară din bronz* cu nodozităţi, din care se păstrează două fragmente. Nodozităţile mari alternează cu altele mai mici. Dimensiuni : grosime 0,5 cm. Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 240.

8. *Vas mare* de culoare neagră, lucrat la roată, de formă bitronconică, cu buza evazată. Brîie reliefate pe umăr şi pîntece. Fundul prevăzut cu inel proeminent. Dimensiuni aproximative : înălţimea 32 cm, diametrul gurii 13 cm, diametrul maxim 26 cm, diametrul fundului 11 cm (reconstituire fig. 5/1).

9. *Strachină* (farfurie) cu umărul şi buza evazată, lucrată la roată, de culoare cenuşie. Fund marcat printr-un inel aplatizat şi scobit spre interior. Dimensiuni : înălţimea 6 cm, diametrul gurii 17 cm, diametrul fundului 7 cm, grosimea pereţilor de 0,6 cm (fig. 5/2). Muz. Bistriţa, inv. nr. 5 367.

10. *Strachină mică* cu buza trasă spre interior, lucrată cu mîna din pastă grosolană, de culoare brun-roşcată. Fund înalt şi profilat. Dimensiuni : înălţimea 5,7 cm, diametrul gurii 15,2 cm, diametrul fundului 10 cm, grosimea pereţilor 0,8 cm (fig. 5/3). Muz. Bistriţa, inv. nr. 5 366.

Concomitent cu aceste vase s-au mai aflat în vecinătate cîteva fragmente din umărul unui vas lucrat la roată, de culoare roşie şi un fragment din gura unui alt vas mare, lucrat de asemenea la roată. Nu s-a putut stabili apartenenţa lor la inventarul respectiv.

M. 5 a fost identificat la aproximativ 6 m, spre est de cel anterior. Era de asemenea deranjat, dar s-a putut recupera următorul inventar :

1. *Oase* calcinate depuse între vasele funerare şi piesele de metal.

2. *Fibulă din fier* cu arcul boltit asimetric. Resortul format din cîte o spiră dispusă de o parte şi de alta a capului, cu coarda aşezată în faţă. Piciorul este rupt din vechime. Dimensiuni : lungimea 5,3 cm, înălţimea 2,4 cm, diametrul spirelor 1,2 cm, grosimea arcului 0,3 cm (fig. 6/2). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 243.

3. *Brăţară din bronz* deformată, cu închizător (Steckverschluss). Lipseşte extremitatea ascuţită ce intră în închizător. Dimensiuni : diametrul 5,6 cm, grosime 0,7 cm (fig. 6/5). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 242).

https://biblioteca-digitala.ro

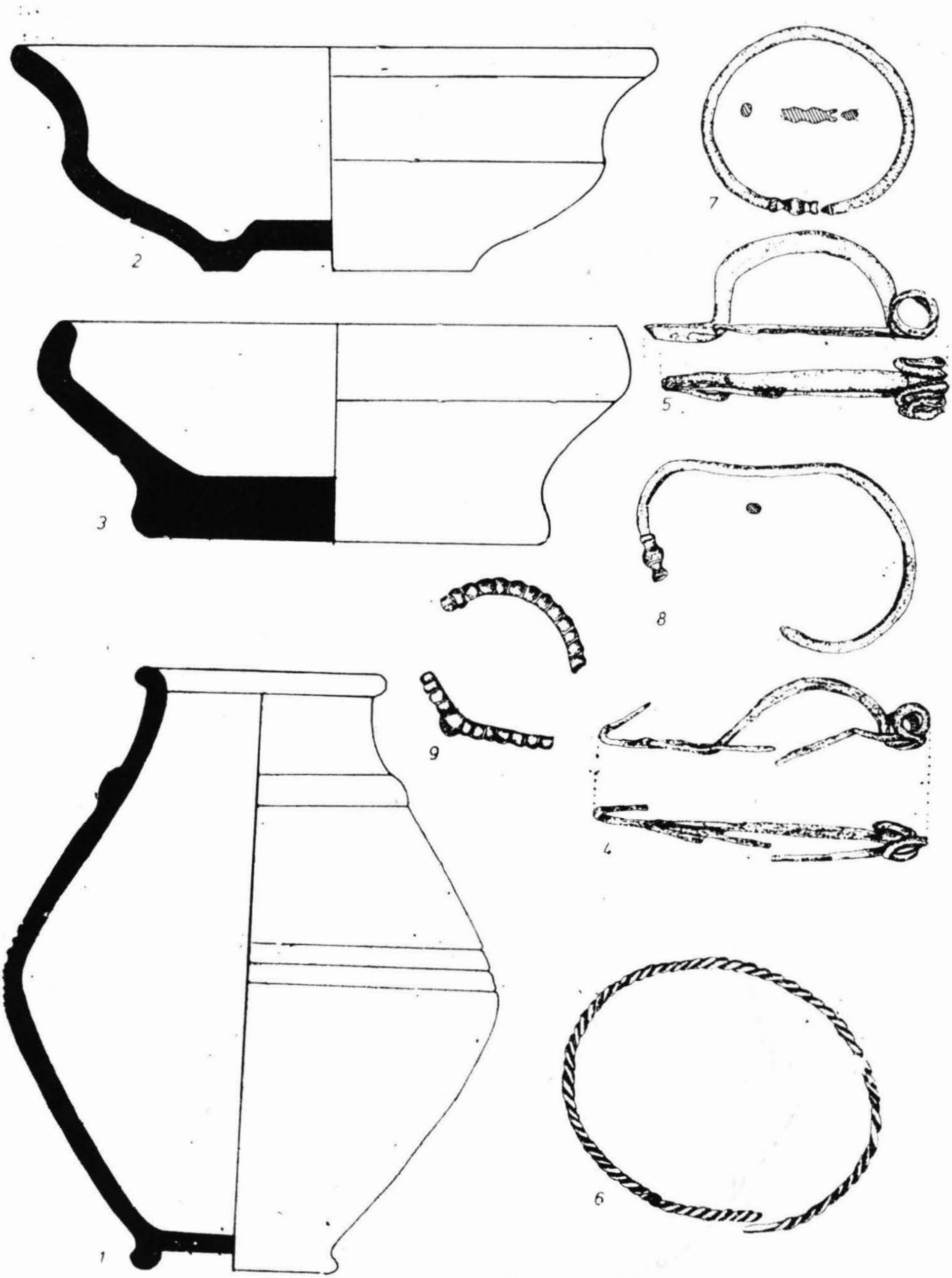

Fig. 5. M.4. 1 vas-carafă; 2 farfurie lucrată la roată; 3 strachină din lut lucrată cu mîna; 4 fibulă din fier; 5 fibulă din fier; 6 brățară din argint; 7 brățară din bronz; 8 brățară din bronz; 9 brățară din bronz ornamentată.

https://biblioteca-digitala.ro

4. *Vas mare* de culoare roşie, lucrat la roată, foarte distrus din cauza lucrărilor agricole cît şi a proastei conservări. S-au recuperat doar cîteva fragmente nesemnificative.

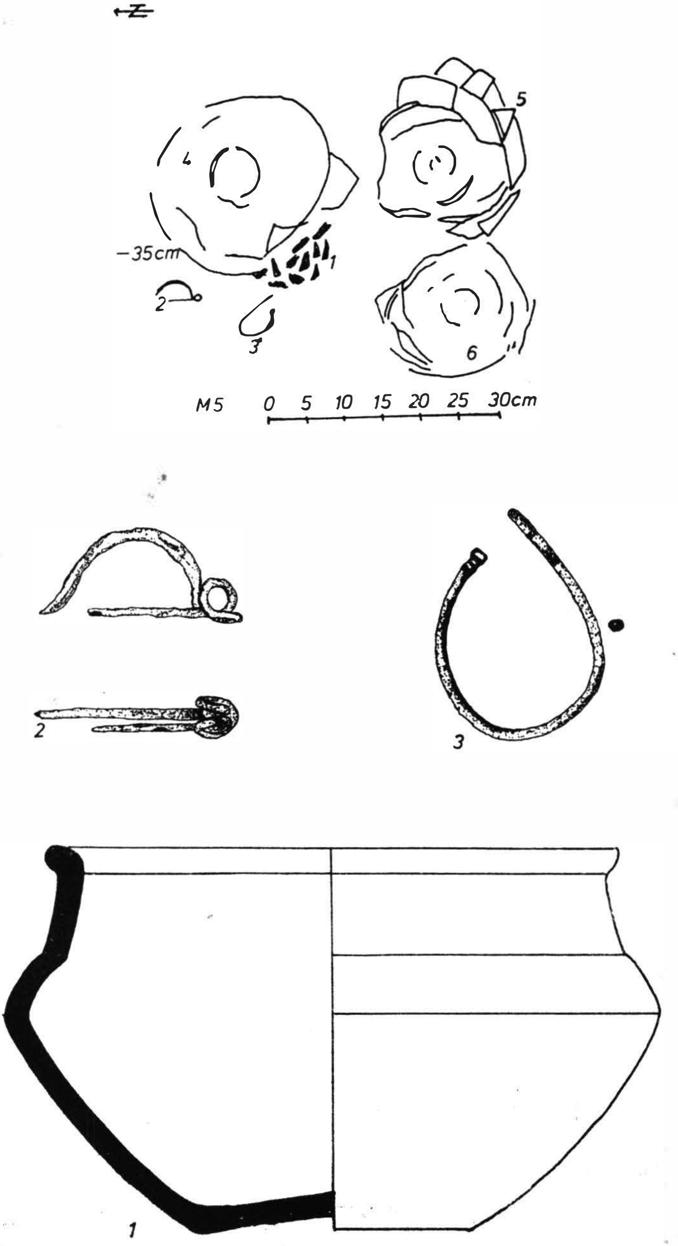

Fig. 6. Planul mormîntului nr. 5: 1 terină; 2 fibulă din fier; 3 brăţară din bronz deschisă.

https://biblioteca-digitala.ro

5. *Terină*, lucrată la roată, de culoare neagră, cu umăr pronunţat şi cu buza rotunjită, uşor evazată. Fundul vasului este prevăzut cu umbo. Dimensiuni : diametrul gurii 16 cm, diametrul la mijloc 17 cm, diametrul fundului 7 cm (fig. 6/1).

6. În partea de sud-est a mormîntului, s-au mai putut distinge resturi dintr-un *vas mare* lucrat cu mîna.

M. 6 se afla plasat la aproximativ 1,5 m sud-est de M.5. Era în cea mai mare parte de asemenea distrus. Ca ofrandă s-a putut totuşi identifica un singur vas de ofrandă, de culoare roşie, aşezat în apropierea unui mic pachet de oase umane calcinate.

M.7 de asemenea distrus. S-a putut observa totuşi conturul a două vase din care unul mai mare, păstrîndu-se *in situ* cîteva fragmente mici din fundul acestuia. Ambele vase erau lucrate la roată. S-au mai găsit în apropiere mici fragmente de oase calcinate.

M.8 a fost identificat într-o mică suprafaţă deschisă la vest de şanţul I. Groapa funerară avea o formă oval-trapezoidală (fig. 7).

1. Primul recipient identificat la — 35 cm a fost un *vas mare* de formă bitronconică, lucrat cu mîna, din pastă amestecată cu nisip şi pietriş (asemănător cu acela descoperit în M.3). Suprafaţa exterioară a vasului este acoperită cu un slip negru cu sclipiri de metal. Sub pîntece se află patru aripioare de formă patrulateră. Dimensiuni : înălţimea 34 cm, diametrul gurii 19 cm, diametrul fundului 12 cm, diametrul maxim 26 cm, grosimea pereţilor 1 cm. Lungimea aripioarelor 4,5 cm, grosimea lor 2,5 cm (fig. 7/1).

2. La est de acesta, s-au identificat mai multe fragmente dintr-un *vas mijlociu*, lucrat la roată, de culoare roşie. Vasul a fost parţial reconstituit. Dimensiuni : înălţimea aproximativă 10 cm, diametrul gurii 15 cm, diametrul fundului 6 cm, diametrul maxim 17 cm. Grosimea pereţilor 0,6 cm (fig. 7/2).

3. La nord de vasul amintit se aflau mai multe fragmente dintr-un *vas mic* (probabil o ceaşcă) lucrată cu mîna, de culoare neagră cu fundul plat. Nu s-a putut recupera.

4. În partea sud-vestică a mormîntului erau depuse mai multe *oase de animal*, printre care un maxilar de porc mistreţ.

5. La vest de vasul mare s-a aflat o pată de arsură şi resturi de *cărbuni*.

6. Ceva mai la vest-nord-vest, s-au observat resturi de *oase calcinate*, printre care şi fragmente de calotă craniană.

M.9 a fost identificat aproximativ la 21 cm est de prima secţiune. După înlăturarea primului strat de pămînt, la adîncimea de 35—40 cm s-a identificat locul cît şi forma aproximativă a patru vase foarte prost conservate, din care unul mare şi alte trei mai mici, aşezate pe direcţia nord-sud. Vasul cel mare se afla la mijlocul celorlalte.

Recipientele au fost aşezate pe o mică podea de pămînt galben adus intenţionat (fig. 8).

1. *Vasul mare*, lucrat cu mîna, de culoare neagră, probabil asemănător celor bitronconice găsite în M.3 şi M.8.

2. Resturile de la o *ceaşcă* de culoare castanie, lucrată de asemenea cu mîna.

https://biblioteca-digitala.ro

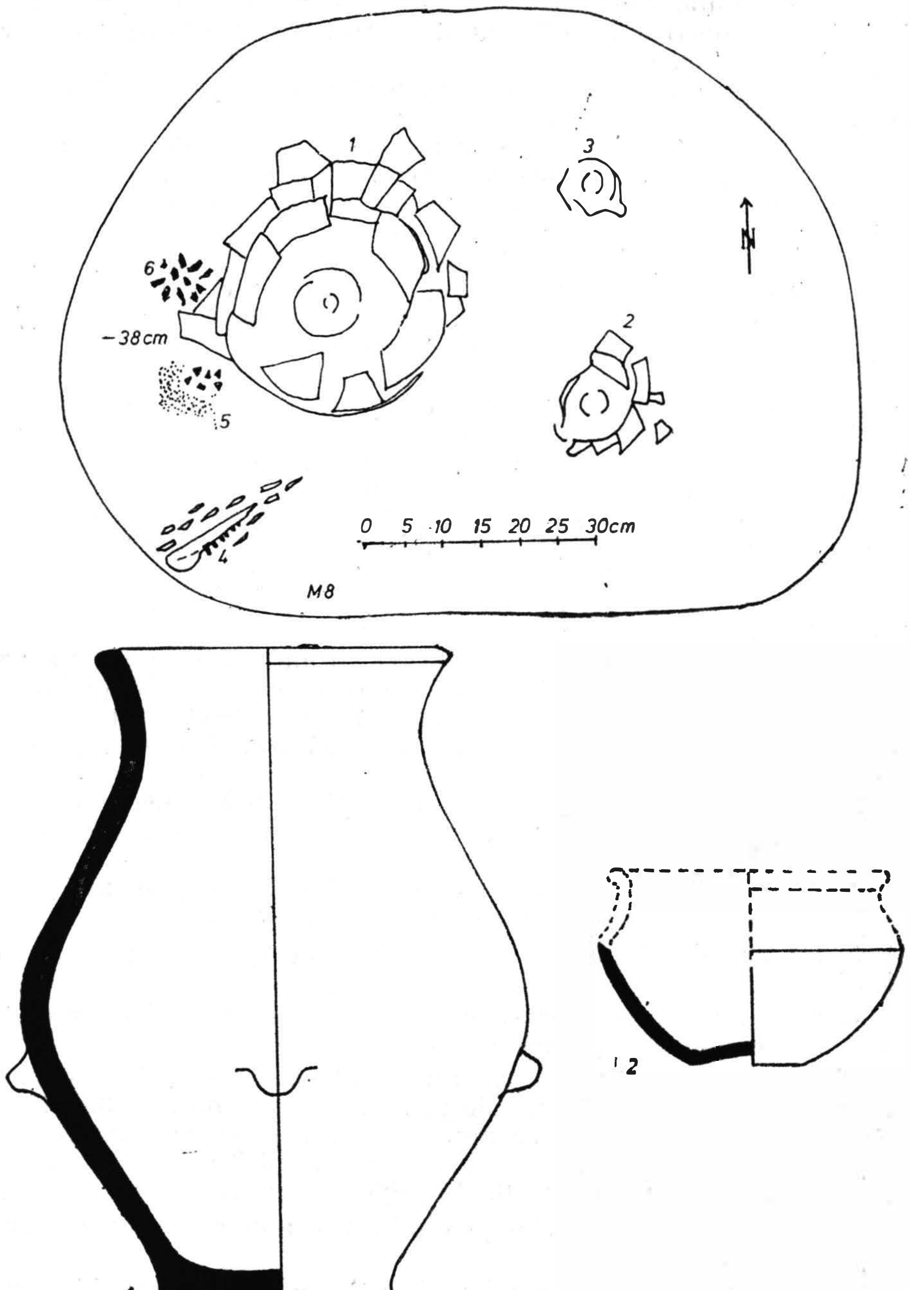
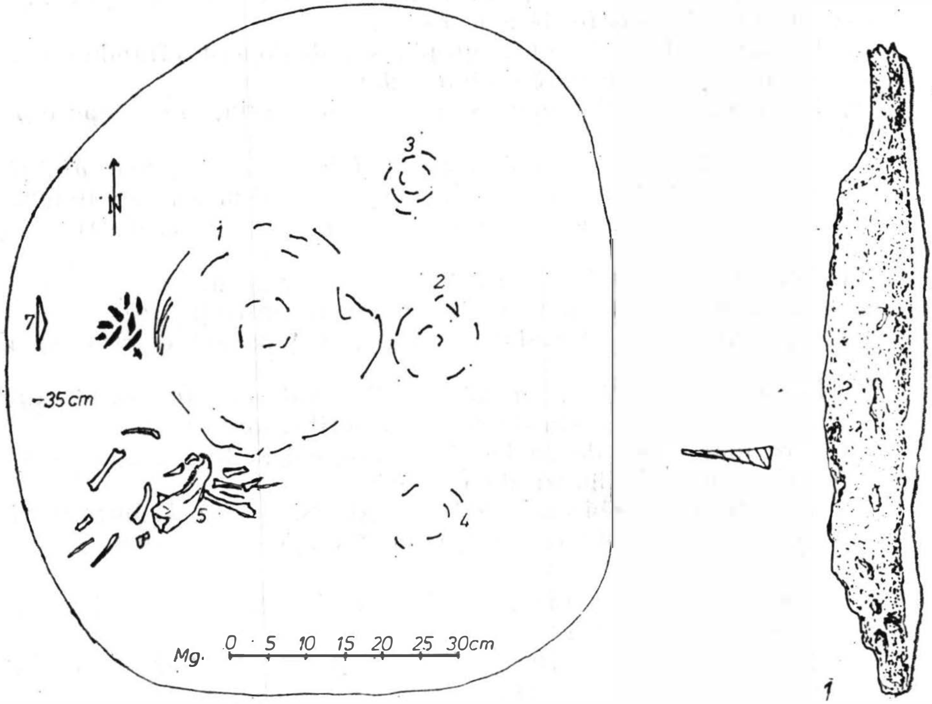

Fig. 7. Planul mormintului nr. 8: 1 vas mare cu aripioare; 2 terină fragmentară.

https://biblioteca-digitala.ro

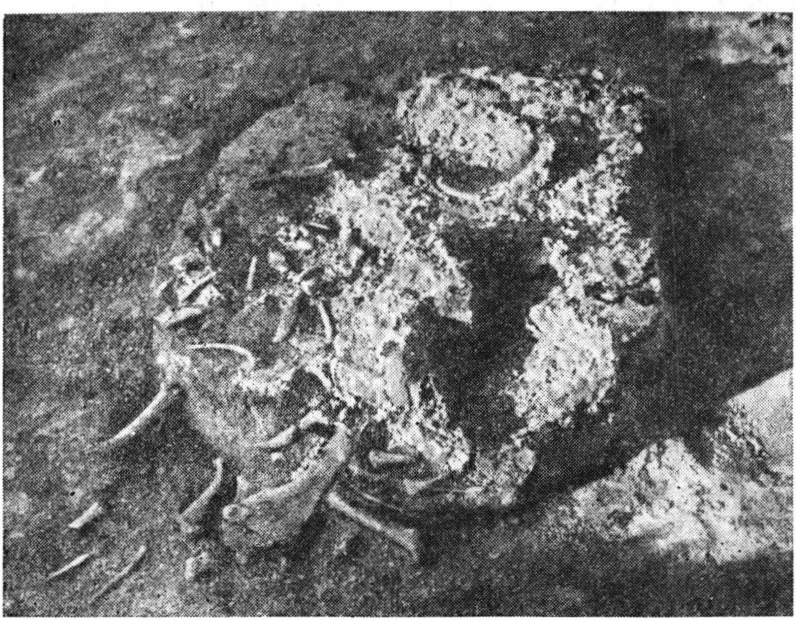

Fig. 8. Planul mormintului nr. 9: 1 lamă de cuţit din fier; M.9 (detaliu).

https://biblioteca-digitala.ro

3—4. Două *vase mai mici*, lucrate la roată. S-au îmbucătăţit complet cu ocazia încercării noastre de a le ridica.

5. În partea de sud-vest a gropii, s-a descoperit ofranda: multe *oase de porc mistreţ*, printre care şi un maxilar.

6. În preajma vasului mare şi la vest de acesta, erau depuse *oase calcinate umane*.

7. Ceva mai la vest, s-a descoperit şi lama unui *cuţitaş din fier*, singura piesă metalică a mormîntului (fig. 8/1). Dimensiuni: lungimea 9,6 cm, lăţimea 1,5 cm, grosimea 0,3 cm (fig. 8/1). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 246.

M. 10, aflat în cuprinsul şanţului V. La adîncimea de 35—40 cm s-a putut distinge conturul neregulat al gropii funerare (fig. 9).

1. În partea centrală sudică a gropii, mic pachet de *oase umane calcinate*.

2. În colţul sud-estic al gropii, s-a observat *pămînt roşu* şi *resturi de arsură*, care însă nu provin de la rugul purificator.

3. Ceva mai la est de pachetul de oase calcinate s-a aflat o *mică piesă din fier*, poate o limbă de centură.

4. Nu departe de obiectul de fier se afla şi o *fusaiolă* bitronconică mică din lut. Dimensiuni: diametrul maxim 2,5 cm, diametrul găurii 0,8 cm (fig. 9/2).

5. *Vas mare* lucrat cu mîna, de culoare roşiatică, distrus în întregime, în partea de N—E a gropii.

6. Resturile unui *vas mijlociu* de culoare cenuşie, lucrat la roată, aşezat în partea opusă a gropii, spre N—V. Muchia buzei rotunjită şi uşor evazată. Gîtul vasului este decorat cu două linii paralele în relief. Fundul vasului este înălţat printr-un inel plin. Dimensiuni: înălţimea 24 cm, diametrul gurii 16 cm, diametrul maxim 22 cm, diametrul fundului 9,8 cm, iar grosimea pereţilor 0,5 cm (fig. 9/1). Muz. Bistriţa, inv. nr. 5 368.

7. Resturile sfărîmate ale unui *vas mai mic* lucrat tot la roată, de culoare roşie, găsite în apropierea fusaiolei şi a piesei de metal.

Se pare că în aria M. 10 au mai fost aflate, anterior cercetării noastre, două brăţări din bronz cu capetele tampon. Numai una a intrat în patrimoniul Muzeului din Bistriţa [5].

Brăţară cu corpul masiv, ornamentată pe întreaga suprafaţă cu motive realizate prin incizie şi în relief. Dimensiuni: diametrul 6,8 cm, grosimea 0,5 cm, iar diametrul tamponului 1 cm (fig. 9/3 a—b). Muz. Bistriţa, inv. nr. 4 248.

Cu ocazia cercetărilor din 1965, de pe suprafaţa terenului din apropierea secţiunii I, au fost descoperite două piese din bronz:

1. *Aplică ovală*, confecţionată din placă subţire de bronz. Centrul aplicii este gol. Pe suprafaţa ei se remarcă două borduri — linii — ce

[5] Tractoristul Filipaş Traian, originar din satul Fîntînele, era de faţă la dezvelirea mormîntului nr. 10. Pe acest loc găsise două brăţări din bronz din care una fragmentară, predată pentru colecţiile muzeului. Din spusele acestuia reiese că brăţările erau asemănătoare. A doua brăţară nu a putut fi recuperată.

https://biblioteca-digitala.ro

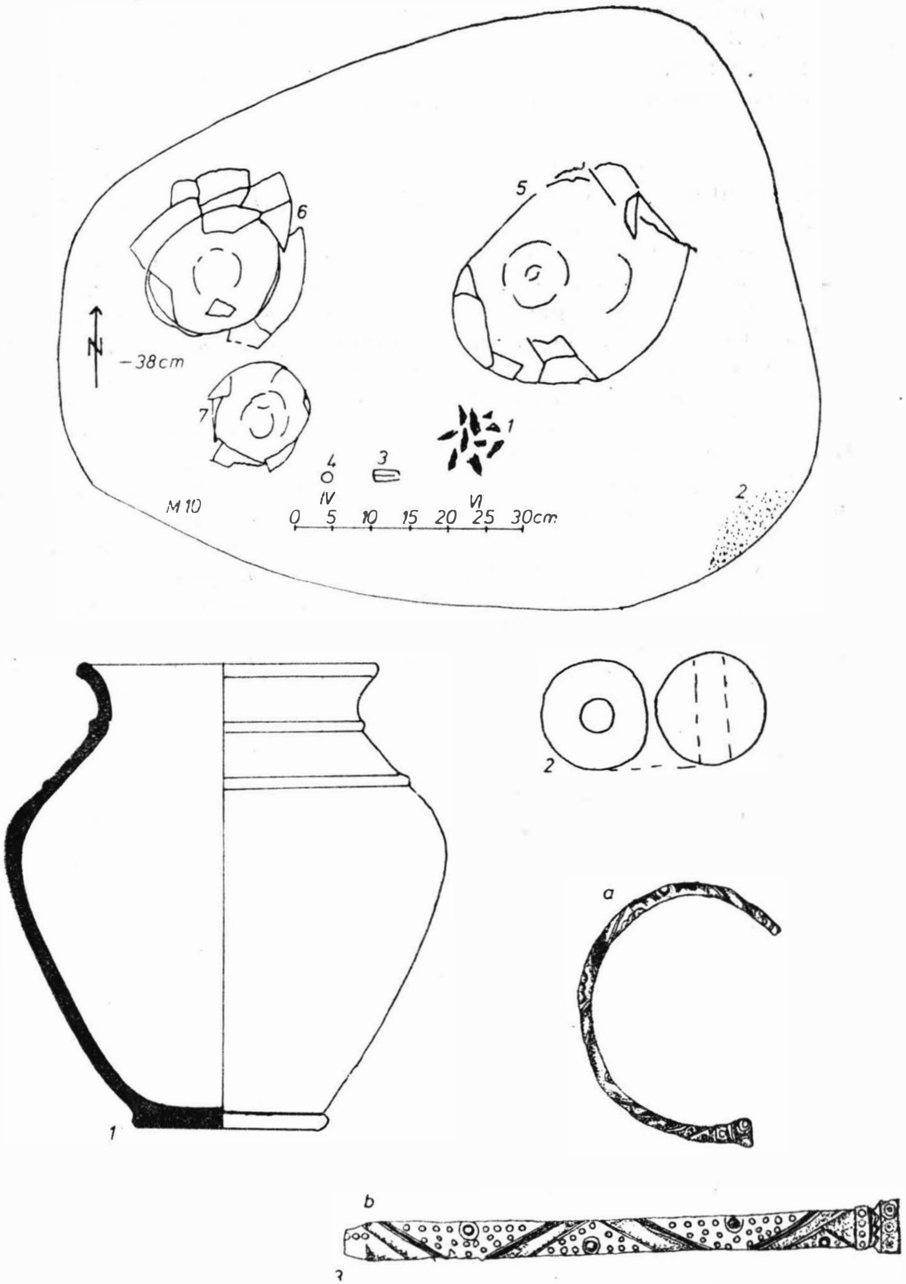

Fig. 9. Planul mormîntului nr. 10 : 1 vas cu pereţii arcuiţi ; 2 fusaiolă din lut ; 3 brăţară din bronz ornamentată.

https://biblioteca-digitala.ro

ies uşor în relief. Pe suprafaţa exterioară, aplica este prevăzută cu un cîrlig de fixare, care va fi servit la ornamentarea eventual a unei curele. Patina este de un verde deschis. Dimensiuni : diametrul 5,8 cm, grosimea 0,1 cm (fig. 3/3).

2. *Verigă* mică de bronz (inel) ovală în secţiune. Dimensiuni : diametrul 1,8 cm, grosimea 0,3 cm (fig. 3/4).

★

În cele ce urmează, vom încerca să încadrăm aceste materiale funerare pe morminte, începînd cu M.4, care are un inventar funerar deosebit de interesant şi bogat.

Piesele din mormînt care pot asigura o încadrare cronologică mai exactă sînt cele două brăţări din bronz cu Steckverschluss (fig. 5/7—8). În Transilvania, asemenea piese se cunosc la Mediaş, în împrejurimile Sibiului[6], la Recia şi Turdaş[7]. Sînt podoabe tipice pentru La Tène-ul B şi au numeroase analogii în mediile celtice din Europa vestică şi centrală. La Münsingen de pildă, F. R. Hodson le încadrează în seriile 6 şi 7[8], respectiv, La Tène B_1[9], aparţinînd perioadei de început a necropolei.

Brăţării cu corpul ornamentat cu nodozităţi (fig. 5/9) îi lipsesc ambele extremităţi, încît nu putem şti dacă face parte din categoria brăţărilor cu capetele în formă de pecete. Înclinăm totuşi a crede că ea ar putea aparţine La Tène-ului B, prin asociere cu brăţările menţionate ce fac parte din inventarul aceluiaşi mormînt. O brăţară asemănătoare, dar bine păstrată cu capetele tampon, a fost descoperită la Archiud[10].

A patra brăţară din mormînt este confecţionată din bară torsionată din argint (fig. 5/6). Se pare că asemenea podoabe din argint sînt rare în necropole în vestul Europei. Ca analogie pentru singura brăţară de acest tip descoperită la Fîntînele[11], amintim mormîntul tumular din Elveţia de la Zopfen (Aarwangen) din cantonul Berna. Mormîntul respectiv, printre altele, a avut şi o fibulă ce aparţinea La Tène-ului B. Din inventarul aceluiaşi mormînt, este semnalată şi o piesă din argint, asemănătoare brăţării de la Fîntînele[12].

Cele două fibule din fier (fig. 5/4—5) se încadrează de asemenea în această perioadă timpurie. Prima are analogii printre altele şi în necropola de la Münsingen şi apare de obicei în mormintele cu brăţări cu Steckverschluss, La Tène B. Cea de-a doua fibulă cu piciorul lung poate aparţine perioadei de sfîrşit a La Tène-ului timpuriu. Este astfel probabil că M.4 să aparţină etapei intermediare (B_1 — B_2) ce precede La Tène-ul mijlociu.

[6] I. Nestor, Dacia, 7—8, S.V. 1941, p. 165—167.

[7] *Ibidem*, unde se poate consulta o bibliografie mai completă ; M. Blăjan, Studia Babeş-Bolyai, 2, 1972, p. 11—19.

[8] F. R. Hodson, *The La Tène cemetery at Münsingen-Rain*, Berna, 1968, M.8 şi tabelul cronologic.

[9] U. Schaaff, *Fibel und Ringschmuck im westlichen Frühlatènekreis* (teză de doctorat), 1965, pl. 19 A.

[10] Şt. Dănilă, Arhiva someşană, N. S., 2, 1974, p. 477—488 ; idem, *Două morminte de incineraţie daco-getice descoperite la Archiud*, comunicare ţinută la a treia sesiune ştiinţifică a muzeelor, Bucureşti, decembrie 1966.

[11] Deşi pînă la această dată în necropola de la Fîntînele s-au săpat peste 100 de morminte, nu s-a aflat o altă brăţară torsionată, asemănătoare cu cea descoperită în M.4 (1967). Dealtfel în estul Europei astfel de piese sînt cu totul rare.

[12] O. Tschumi, *Urgeschichte des Kantons Bern*, Berna, 1953, p. 172, fig. 124, 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceleiaşi faze îi corespunde şi mormîntul 5. Atît brăţara cu Steckverschluss (fig. 6/3), asemănătoare acelora din M. 4, poate fi atribuită La Tène-ului timpuriu [13], cît şi fibula de fier (fig. 6/3) cu arcul foarte boltit [14].

Brăţara de bronz cu capetele terminate în formă de tampon, aflată în zona M. 10, este caracteristică pentru La Tène-ul timpuriu, încadrîndu-se adesea în prima subdiviziune a acestei perioade [15]. Faptul că brăţara noastră nu are corpul masiv şi este bogat ornamentată ar pleda pentru atribuirea sa în faza B_2 a La Tène-ului.

În cazul că această brăţară a aparţinut efectiv mormîntului (vezi nota 5), este de crezut că aceasta datează de asemenea de la sfîrşitul La Tène-ului timpuriu.

Arme. Aşa după cum s-a arătat, spada de fier de la Fîntînele cît şi cele două fragmente ale tecii acesteia au fost descoperite în 1961 (cf. nota 4). Deşi prost conservate (fig.2/1) ele păstrează unele elemente ce permit o încadrare tipologică şi cronologică. Faţa exterioară a tecii prezintă o creastă mediană ce iese mult în relief, una din caracteristicile săbiilor celtice aparţinînd perioadei La Tène-ului timpuriu [16].

Pe de altă parte, urechiuşa pentru atîrnarea săbiei, de tip I C — Navarro (fig. 2/2), precum şi buterola de tip Iδ — Navarro (fig. 2/4) aparţin atît perioadei La Tène B cît şi C. [17] Asemenea săbii se datează începînd cu La Tène-ul B_1, mergînd pînă în B_2. După Osterhaus, tipul de spade căruia îi aparţine aceasta de la Fîntînele este caracteristic necropolelor plane din vestul Elveţiei şi Franţei [18]. Inelul din fier pentru prins spada face parte din tipul Somme-Bionne a lui Osterhaus, datîndu-se tot în Latène B [19].

Analogii pentru spada de la Fîntînele sînt numeroase, cu deosebire în Transilvania. Cităm doar cîteva: spada descoperită în mormîntul de la Dipşa [20], Apahida [21]. Din La Tène-ul B—C, sînt cunoscute sabia şi buterola din mormîntul cu coif de la Silivaş [22]. Descoperirile de la Sîntion. (Muz. Aiud) şi Săcuieni (jud. Bihor) la fel şi un exemplar de la Aiud „via Winkler" [23]. De asemenea mai semnalăm şi cele două săbii din M. 9 şi M. 12, de la Ciumeşti, pe care Vlad Zirra le încadrează în plin La Tène

[13] A se vedea nota 9.

[14] F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 5, n. 703—704.

[15] J. Todorović, *Keltiu Jugoistočnoy Evropi*, Belgrad, 1968 (nu sînt reproduse brăţări masive cu nodozităţi terminate cu capetele în formă de „peceţi"); a se vedea şi nota 9.

[16] J. M. de Navarro, BerRGK, 40, 1959, p. 79—118, pl. 1—23.

[17] Idem, *The Finds from the Site of La Tène*, Londra, 1972, p. 27—33.

[18] U. Osterhaus, *Die Bewaffnung der Kelten zur Frühlatènezeit in der Zone nördlich der Alpen*, fig. 7/7—8.

[19] *Ibidem*, fig. 8/13.

[20] K. Horedt, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 198, fig. 5/3.

[21] St. Kovács, DolgCluj, 11, 1911, p. 38, fig. 43/1.

[22] M. Roska, PZ, 16, 1925, p. 210—212; I. Nestor, BerRGK, 1932, p. 153, nota 632.

[23] Pentru Sîntion şi Săcuieni, cf. M. Roska, *Les Gaulois* . . . , p. 79. Pentru Aiud, via Winkler, idem, DolgSzeged, 5, 1929, p. 82—89. Pentru rectificare, I. Nestor, *Der Stand*, p. 154, nota 634.

https://biblioteca-digitala.ro

C [24]. Am mai putea cita şi numeroasele descoperiri mai recente de la Fîntînele [25].

Faptul că spada în discuţie a fost descoperită întîmplător, în 1961 (cf. nota 4), în cadrul necropolei de la Fîntînele, fără a se putea şti asocierea ei cu alte obiecte ce ar fi aparţinut mormîntului citat (M. 1), ne face să înclinăm a crede că, spada fiind aflată în jumătatea de vest a necropolei, unde înmormîntările par să fie mai tîrzii, poate fi încadrată în faza de început a La Tène-ului C.

Cuţitul de luptă cu mînerul terminat într-un buton sferic este caracteristic armelor celtice pentru perioadele timpurii ale La Tène-ului, mai frecvent întîlnindu-se însă în La Tène B şi C. Tipologic, cuţitul în discuţie se încadrează în tipul 4, varianta Dürberg, în clasificarea întocmită de Österhaus. După acesta, cuţitul de luptă are o largă răspîndire în cadrul expansiunii răsăritene celtice: Austria, Boemia, Ungaria, Slovacia etc. Ca datare, cuţitul de luptă de la Fîntînele ar putea aparţine La Tène-ului B [26].

Ca analogie pentru această categorie de arme celtice, pe teritoriul Transilvaniei, sînt semnalate numeroase descoperiri ca cele de la Papiu-Ilarian [27], Săndruleşti sau de la Aiud [28] şi Ciumeşti (M. 14) [29]. Atît data cît şi locul descoperirii cuţitului respectiv sînt precizate (cf. nota 4). Faţă de extinderea ulterioară a cimitirului de la Fîntînele, locul de descoperire al cuţitului coincide cu mijlocul actualei necropole (cf. planului M.2). Cuţitul a fost descoperit cu încă o sabie — care s-a pierdut după descoperire — şi cu mai multe străchini (farfurii), din care se păstrează doar una (fig. 3/2), ce nu oferă o datare mai precisă. E posibil totuşi ca mormîntul căruia i-a aparţinut acest cuţit de luptă să fie încadrat la sfîrşitul perioadei timpurii a La Tène-ului, sau chiar la începutul La Tène-ului C [30].

Tot de pe teritoriul necropolei de la Fîntînele, chiar din apropierea M.2, provin încă două piese de bronz: o aplică (fig. 3/3) şi o verigă mică—inel (fig. 3/4). Prima piesă, va fi aparţinut chiar mormîntului 2, fiind folosită ca piesă auxiliară de îmbrăcăminte.

Ceramica. Din cele opt morminte săpate în 1967, precum şi alte două (1 şi 2) descoperite întîmplător în 1961, au fost aflate 23 vase — mari, mijlocii şi mici. Din acestea au putut fi salvate total sau numai parţial, doar 10 vase. Menţionăm faptul că unele recipiente (trei cazuri), M.3, M.5 şi M.8 probabil şi M.1 şi M.2, din 1961, au fost distruse mai mult ca sigur din cauza lucrărilor agricole, depunerea acestora fiind făcută la o foarte mică adîncime (M. 6, M. 7 şi M. 9). Cf. tabelul de mai jos:

---

[24] Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Bucureşti, p. 78—79.

[25] Multe dintre mormintele aflate la Fîntînele după 1969 aparţin unor luptători. Un studiu asupra spadelor din morminte este în pregătire.

[26] U. Osterhaus, *op. cit.*

[27] I. H. Crişan, Z. Milea, ActaMN, 7, p. 68, pl. 11/10.

[28] M. Roska, Közl, 4, p. 65, fig. 33, 47; p. 71, fig. 50.

[29] Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 32, fig. 17/11.

[30] *Ibidem*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

Vase	Denumirea mormîntului										Recuperate
	M 1	M 2	M 3	M 4	M 5	M 6	M 7	M 8	M 9	M 10	T	
Sesizate	—	1	3	3	3	1	2	3	4	3	23	—
Distruse	—	—	1	—	2	1	2	1	4	2	15	—
Recuperate	—	1	2	3	1	—		2	—	1	10	—
Mari	—	—	1	1	2	1	1	1	1	1	9	3
Mijlocii	—	1	1	2	1	—	1	1	—	1	8	6
Mici		—	1		—	—		1	3	1	6	1
Lucrate cu												
— mîna	—	—	2	1	1	—	—	1	2	1	8	4
— roata	—	1	1	2	2	1	2	2	2	2	15	6

Interesant este faptul că în majoritatea cazurilor inventarul ceramic al mormintelor arătate mai sus conține pe lîngă recipiente lucrate la roată de factură celtică și vase lucrate cu mîna de factură locală. Din cele opt morminte cercetate în 1967, șase conțin și ceramică indigenă lucrată cu mîna.

Din totalul de 10 vase recuperate total sau parțial sînt trei vase mari, din care unul lucrat la roată, șase mijlocii, din care unul lucrat cu mîna și numai un singur vas mic — o ceașcă — lucrată de asemenea cu mîna.

Primele două vase bitronconice de factură locală, cu proeminențe (M. 3 și M . 8), au analogii în cimitirul de la Apahida, datat de Il. Hunyady în La Tène C_2 și C_2 —D [31] și mai puțin în cimitirul de la Ciumești [32].

O tipologie a vaselor în formă de sac din epoca fierului s-a făcut de către I. H. Crișan. Celor două exemplare de la Fîntînele li se află bune analogii în formele prezentate [33].

Similitudini pentru vasul mare bitronconic (M.4, fig. 5/1), lucrat la roată, cu pereții arcuiți, se constată în cimitirul de la Ciumești (M.1/IV și fig. 6/4) [34]. Asemenea vase au profile înrudite cu cele de tip „carafă" (Linsenflasche) și sînt răspîndite pe toată perioada La Tène-ului B și C [35]. De remarcat este însă faptul că M.4 posedă brățări de bronz cu închizători și o altă brățară tot din bronz, cu nodozități, ce pot fi datate tipologic în La Tène B [36], iar vasul-urnă în discuție, în La Tène C. Astfel ar fi posibil ca mormîntul 4 să se încadreze într-o fază intermediară B_2 — C. Vase asemănătoare au fost aflate și la Apahida [37] și mai recent și la Fîntînele, în urma săpăturilor sistematice din necropolă.

---

[31] *Ibidem*, p. 102, fig. 48/2; colecția A. Orösz, vas bitronconic aflat în 28. III. 1900, iar mai recent și numeroasele vase asemănătoare descoperite în necropola de la Fîntînele.

[32] *Ibidem*, p. 100, fig. 46, M.5/11 și M.35/1.

[33] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 110, pl. XXX/2, XXXI/2.

[34] Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 16, fig. 64, p. 17.

[35] *Ibidem*, p. 85.

[36] I. Nestor, *op. cit.*, p. 165—167, a se vedea și notele 13 și 14.

[37] Cf. Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 85, fig. 47/1—2.

https://biblioteca-digitala.ro

Din categoria vaselor mijlocii, străchini (farfurii), semnalăm exemplare care au putut fi întregite sau reconstituite. Dintre acestea se remarcă două (M. 2, fig. 3/2 şi M. 4, fig. 5/2), ce pot fi încadrate în categoria străchinilor cu profilul în „S".

Din M. 5 (fig. 6/1) şi din M. 8 (fig. 7/2) provin încă două străchini ce intră de asemenea în categoria celor cu profilul în „S" şi cu umbo la fund. Pentru asemenea tipuri aflăm analogii, printre altele, în necropola de la Ciumeşti [38]. De asemenea am mai putea aminti descoperirile de la Ócsa din R. P. Ungară, care se datează relativ tîrziu (La Tène C_2 — D)[39] şi de la Cremovice în Moravia [40].

Cel de-al doilea recipient descoperit în M.10 (fig. 9/1) intră de asemenea în categoria vaselor mijlocii. Vasul este ornamentat pe gît cu două linii paralele în relief, avînd numeroase analogii în cadrul descoperirilor ulterioare de la Fîntînele.

În M.4 (fig. 5/3) remarcăm în mod deosebit strachina lucrată cu mîna. Este o formă mai puţin uzuală chiar şi pentru exemplarele lucrate cu mîna, unde varietatea tipologică este mai mare. Analogii aproximative, mai ales în ce priveşte îngroşarea piciorului, se cunosc la două străchini dintr-un mormînt de incineraţie în groapă, databil La Tène C, de la Bratei, jud. Sibiu. Datarea însă a străchinii de faţă este asigurată de restul inventarului funerar al M. 4, respectiv La Tène B_1 — B_2.

Interesantă ca formă este şi mica ceaşcă aflată în M. 3 (fig. 4/2). După părerea noastră, acest tip face legătura între ceştile de tip hallstattian tîrziu şi cele dacice de tip clasic. Înclinăm aşadar a crede că exemplarul respectiv *constituie un prototip al ceştii dacice* [41]. Ca datare ea poate să aparţină secolului al III-lea, deoarece în secolul următor tipica ceaşcă dacică era pe scara ei evolutivă pe deplin definită ca formă.

LA NÉCROPOLE D'ÉPOQUE LA TÈNE DE FÎNTÎNELE
(Résultats des premières fouilles)

(RÉSUMÉ)

Les premières excavations méthodiques à Fîntînele, au lieu dit «Dîmbu Popii» ont été initiées pendant l'automne de 1967. Auparavant, en 1961, les labours agricoles avaient mis au jour plusieurs objets et armes La Tène, appartenant peut-être à deux ensevelissements. Durant nos fouilles furent découvertes huit incinérations à fosse (M.3/4 ; M.4/4—5 ; M.5/fig. 6 ; M.8/fig. 7 ; M.9/fig. 8 ; M.10/fig. 9), dont deux étaient presque totalement détruites (M.6 et M.7). Le mobilier de la tombe M.4 (fig. 4—5), par ses bracelets de bronze à fermoir, par un autre en argent à torsade rubannée et par ses fibules, indique une époque assez ancienne de La Tène, confirmée d'ailleurs par les pièces métaliques de

[38] *Ibidem*, p. 92 şi fig. 42, nr. 7 520; p. 93 şi fig. 47/7, 8.
[39] H. Hunyady, *Kelták*, p. 130—131, pl. LXXXVIII/2 a, 3 b şi 3, 3a—b.
[40] J. Filip, Keltové, Kremovice (Slovkov), pl. LVIII/3.
[41] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 155 şi fig. 65/4.

https://biblioteca-digitala.ro

l'incinération no. 5 et par le fourreau et l'épée parue occasionnellement en 1961.

La céramique funéraire (23 pièces en total, dont seulement 10 exemplaires ont pu être récupérés) est représentée par des vases tournés, mais aussi par quatre récipients travaillés à la main, de caractère indigène. Signalons de ces derniers une tasse, qui, à notre avis, représente un prototype des tasses daces d'époque classique.

Les premières découvertes de la nécropole de Fîntînele, par ces mobiliers funéraires, ont imposé, à just titre, des recherches à grande échelle, qui, depuis 1968 et jusqu'à présent, ont mis au jour plus de 120 ensevelissements (incinération à fosse et inhumations), couvrant une bonne partie du La Tène ancien et moyen.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Plan général des fouilles de 1967.

Fig. 2 1 Épée de fer ; 2 fourreau d'épée avec son pontet. 3 fragment de fourreau (partie extérieure) ; 4 bouterolle ; 5 anneau.

Fig. 3 1 Coutelas ; 2 plat ; 3 applique ovale de bronze ; 4 petite bague de bronze.

Fig. 4 M 3. Plan des tombes nos 3 et 4 : 1 grand récipient bitronconique (restitution) ; 2 tasse modelée à la main (dessin M 4).

Fig. 5 M 4. 1 Vase-carafe ; 2 assiette confectionnée au tour ; 3 écuelle d'argile modelée à la main ; 4 fibule de fer ; 5 fibule de fer ; 6 bracelet d'argent ; 7 bracelet de bronze ; 8 bracelet de bronze ; 9 bracelet de bronze à motifs décoratifs.

Fig. 6 Plan de la tombe no 5 : 1 terrine ; 2 fibule de fer ; 3 bracelet de bronze ouvert.

Fig. 7 Plan de la tombe no 8 : 1 grand vase à ailerons ; 2 terrine à l'état fragmentaire.

Fig. 8 Plan de la tombe no 9 : 1 lame d'un couteau de fer ; M 9 (détall).

Fig. 9 Plan de la tombe no 10 : 1 vase aux parois incurvées ; 2 fusaïole d'argile ; 3 bracelet de bronze à motifs décoratifs.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

AŞEZAREA TARDENOAZIANĂ DE LA STRAJA (COM. CUMPĂNA, JUD. CONSTANŢA)

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU

Cercetările recente de teren, întreprinse de-a lungul traseului viitorului canal Dunărea-Marea Neagră, în zona cuprinsă între Cernavoda şi Agigea, au dus la descoperirea a numeroase aşezări din diverse epoci. Printre acestea se enumeră şi aşezarea tardenoaziană descoperită de noi, situată la circa 1 km est-sud-est de satul Straja (com. Cumpăna, jud. Constanţa). Staţiunea, care constituie obiectul notei de faţă, se întinde pe versantul nord-nord-estic al unei văi, în prezent umplută cu apă datorită îndiguirii pe o porţiune de cîteva sute de metri. Locul pe care se afla aşezarea din preajma acestui mic lac e denumit de localnici „La Stănişor" sau „La lac la Stănişor" (fig. 1).

În vara anului 1977, s-au efectuat cîteva sondaje care ne-au îngăduit, pe baza materialului litic împrăştiat în urma arăturilor, să stabilim dimensiunile aşezării. Este vorba de o suprafaţă de circa 4 000 m² avînd laturile de aprox. 0,400—0,500 km lungime şi 70—80 m lăţime.

S-a observat că materialul litic se afla concentrat pe mici suprafeţe de cîţiva m² distanţate între ele, ceea ce ne îngăduie să vorbim de prezenţa unor sălaşe (colibe).

Din punct de vedere stratigrafic, s-au putut distinge următoarele depuneri (de sus în jos):

a) orizontul negru al solului actual, gros de circa 0,25 m.
b) depunere neagră-măzăroasă, groasă de aprox. 0,40 m.
c) depunere neagră-gălbuie (cu pete gălbui), groasă de circa 0,16 m.

Sub această depunere se află o alta, de culoare gălbuie, a cărei limită inferioară nu a fost atinsă de săpătura noastră.

Materialul litic, dealtfel destul de sărac în sondajele executate de noi, apare în poziţie *in situ* în jumătatea superioară a depunerii de culoare neagră-măzăroasă.

În orizontul negru, s-au găsit şi puţine fragmente ceramice din epoca romano-bizantină, precum şi cîteva fragmente ceramice destul de atipice aparţinînd epocii metalelor.

Demn de remarcat este faptul că, pe întreaga suprafaţă cercetată, nu s-au găsit fragmente ceramice neolitice de tip Hamangia şi nici resturi osteologice sau de cărbuni provenind de la vetre de foc.

Din punct de vedere tipologic se disting următoarele forme (fig. 2):

a) 2 piese retuşate; b) 8 piese cu scobitură („encoche"), dintre care 5 pe aşchii — una cu duble scobituri pe faţa ventrală şi 3 pe lame, c) 2

https://biblioteca-digitala.ro

piese cu trunchiere retuşată (o aşchie trunchiată concav şi o lamă cu trunchiere oblică); d) 1 lamelă denticulată; e) 1 vîrf pe lamă fragmentară, retuşată (cu retuşe abrupte şi fine); f) 1 piesă compusă (aşchie denticulată pe o latură, iar pe cealaltă cu un mic „spin" retuşat, avînd funcţia de stră-

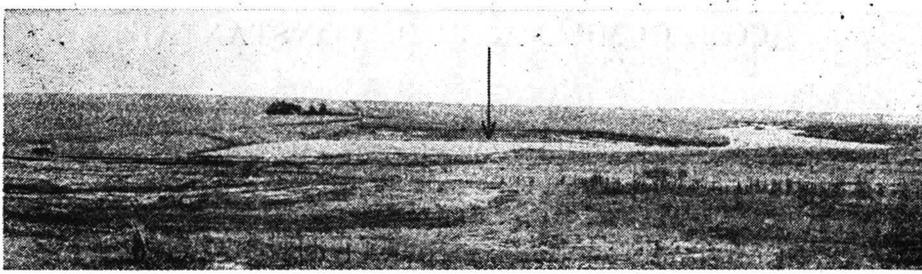

Fig. 1. Straja — vedere generală a aşezării tardenoaziene (săgeata indică centrul aşezării).

pungător; g) 1 burin nucleiform; h) 3 racloare simple-convexe, pe aşchie; i) 3 gratoare pe aşchii scurte: unul circular, unul dublu simplu, cu partea activă convexă.

În afara acestor tipuri de unelte s-au găsit şi numeroase piese nefinisate, sau resturi de prelucrare ca:

j) 23 lame şi lamele neretuşate trunchiate la unul sau la ambele capete; k) 46 aşchii neretuşate, cu sau fără cortex; l) 15 nuclee de formă prismatică (7), cvasiconică (1), neregulată (7); m) 34 spărturi mărunte; n) 3 bulgăraşi sparţi.

Ca mărime toate piesele sînt microlitice, ele înscriindu-se între 1—1,5 şi 4 cm lungime. Materia primă constă dintr-un silex de culoare maronie sau vineţie. Unele piese prezintă o patină alburiu-albăstrire. Se remarcă şi două piese calcinate, deşi în suprafaţa săpată de noi nu s-au găsit, aşa cum am menţionat, resturi de vetre.

Prezenţa spărturilor şi aşchiilor de descojire ne îngăduie să vorbim de o prelucrare pe loc a uneltelor, deci de mici ateliere de prelucrare.

*

Cercetările de pînă acum, efectuate în centrul şi sudul Dobrogei au arătat că acest teritoriu a fost locuit de om începînd din paleoliticul mijlociu. Este necesar să amintim că în ultimele două decenii au fost descoperite opt aşezări musteriene[1] şi trei aşezări aparţinînd paleoliticului superior[2].

Dacă materialul litic atribuit paleoliticului mijlociu este relativ bogat, în unele aşezări, cum ar fi cel de la Mamaia-sat sau de la Saligni-Faclia, în schimb, cel aparţinînd paleoliticului superior este foarte sărac.

---

[1] Al. Păunescu, Fl. Mogoşanu şi M. Cîrciumaru, Pontica, 5, 1972, p. 11—26.

[2] Locuiri atribuite paleoliticului superior au fost descoperite în peştera de la Izvor-Cheia, peştera La Adam şi recent în peştera Bursucilor de la Cheia (com. Tîrguşor) unde pare să se fi descoperit un nivel de locuire aurignacian tardiv datat pe baza faunei în Würmul recent (vezi Elena Terzea, în *Travaux de l'Institut de Spéologie „Emil Racovitza"*, Bucureşti, 13, 1974, p. 105—116. Alte cîteva descoperiri de suprafaţă, atribuite pe baza cîtorva piese, paleoliticului superior ar fi cele din aşezări în aer liber de la Seimenii Mici şi Straja — versantul sudic al lacului (ambele situate pe teritoriul jud. Constanţa).

https://biblioteca-digitala.ro

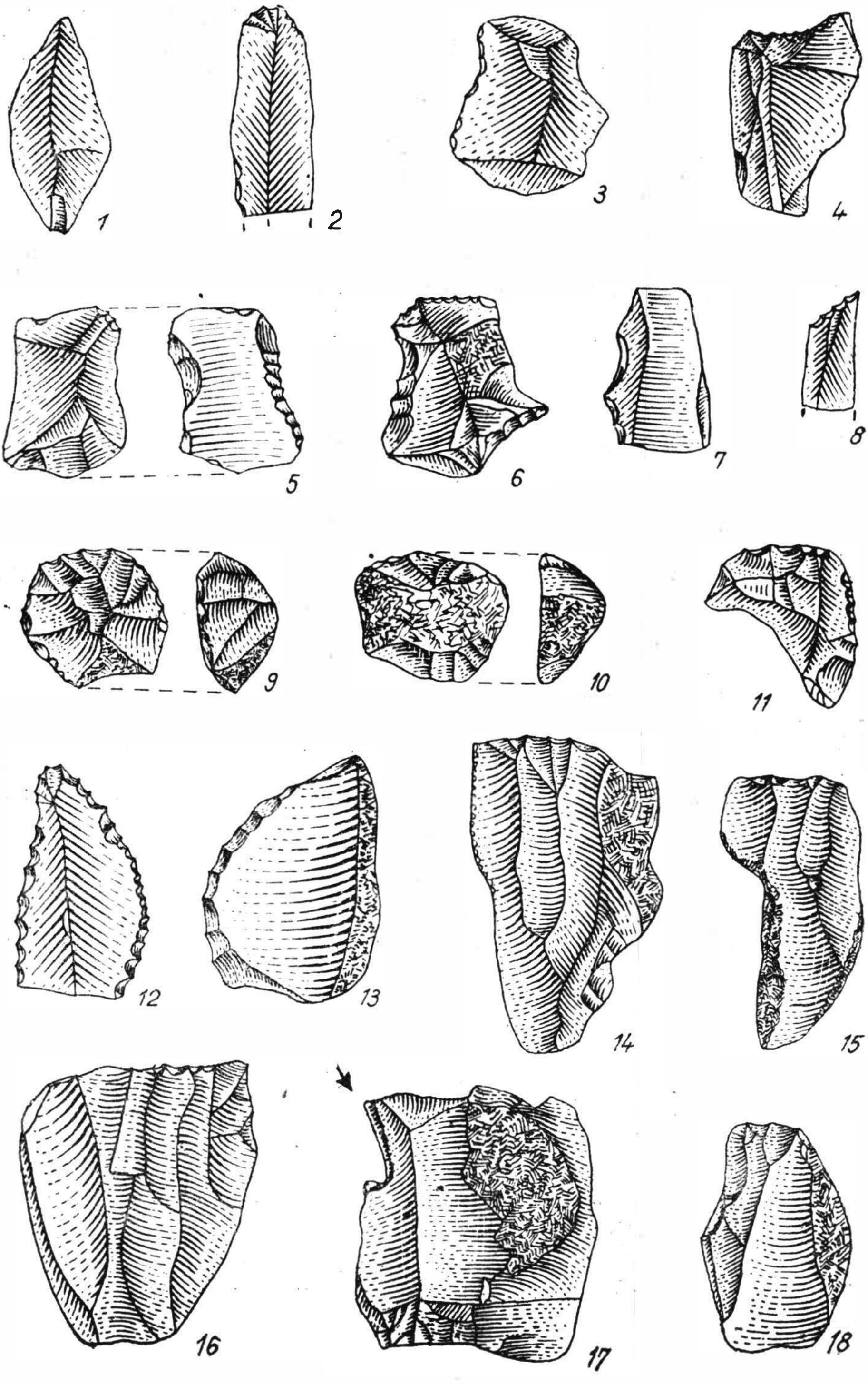

Fig. 2. Straja: 1—18 piese de silex tardenoaziene (scara 1/1).

https://biblioteca-digitala.ro

Se pare că, în teritoriul la care ne referim, unele faciesuri ale culturii musteriene, identificate la Mamaia-sat și Peninsula, au persistat pînă către sfîrșitul interstadiului Würm II—Würm III, așa după cum o dovedesc analizele polinice[3], iar locuirile aurignaciene, cum ar fi cea din peștera Bursucilor (com. Tîrgușor) par să fi supraviețuit pînă în Würmul tîrziu.

De asemenea, este cunoscut faptul că teritoriul Dobrogei a fost locuit într-o etapă mai tîrzie a neoliticului și că primii locuitori neolitici de aici aparțin culturii Hamangia, a cărei origină est-mediteraneană nu mai poate fi pusă la îndoială[4].

Este interesant de remarcat că în Dobrogea nu se poate vorbi, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, de o pătrundere a populațiilor neoliticului timpuriu de tip Starčevo-Criș și nici de cele aparținînd culturilor liniar-ceramice și Dudești.

Cercetările de pînă acum au arătat că pe teritoriul Dobrogei cultura Hamangia a avut o lungă viețuire, evoluția sa încheindu-se odată cu apariția în zonă a purtătorilor culturii Gumelnița[5]. Astfel, în cadrul evoluției culturii Hamangia s-au putut distinge două mari faze care se sincronizează cu întreaga evoluție a culturii Boian, cu care a fost deci contemporană și cu care a avut destul de intense contacte.

De asemenea, s-a precizat că cea mai veche fază a culturii Hamangia cuprinde două etape[6], prima — etapa Coslogeni — paralelizată cu faza Bolintineanu, iar a doua — Golovița — contemporană cu faza Giulești.

În ceea ce privește faza a II-a a culturii Hamangia — cunoscută și sub denumirea de faza Ceamurlia de Jos —, s-a ajuns la concluzia că ea se sincronizează cu fazele Vidra și Spanțov ale culturii Boian[7].

Tratînd cu altă ocazie problema evoluției uneltelor și armelor de piatră din paleolitic pînă la dispariția lor, la sfîrșitul epocii bronzului, ne puneam întrebarea — referindu-ne la teritoriul dobrogean, și îndeosebi la cel din zona centrală — ce populații au locuit în dreapta Dunării în perioada destul de lungă de timp cuprinsă între paleoliticul superior final și neoliticul mijlociu[8].

Descoperirea recentă de la Straja — punctul La Stănișor — vine să confirme ipoteza potrivit căreia cel puțin zona Dobrogei centrale și de sud a fost locuită de unele grupuri epipaleolitice tîrzii sau mezolitice, de tip tardenoazian întîrziat (opsitardenoazian), care au supraviețuit, fie într-o formă tardenoaziană „pură”, fie „aceramică”, pînă la venirea primelor curente mediteraneene „de litoral” aparținînd culturii neolitice Hamangia.

În stadiul documentării prezente, materialul litic de care dispunem, descoperit în diferite așezări de tip Hamangia, este relativ sărac. El a fost lucrat în cea mai mare parte din același silex din care s-au cioplit piesele microlitice descoperite de noi în așezarea tardenoaziană de la Straja.

---

[3] M. Cîrciumaru și Al. Păunescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 331—314.

[4] Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 47—48.

[5] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966, p. 7—61.

[6] Sebastian Morintz și Niță Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 377.

[7] D. Berciu, *op. cit.*, p. 59—61 ; informații Sebastian Morintz, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[8] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

De asemenea, s-a observat că uneltele de silex din prima fază Hamangia sînt în cea mai mare parte microlitice, ele atingînd, cum e cazul celor descoperite în aşezarea de la Tîrguşor — punctul Urs, un procent de peste 80%.

Dacă pentru prima etapă identificată la Grădiştea-Coslogeni (aşezare aflată în Balta Borcii — com. Dichiseni, jud. Ialomiţa) se cunosc doar cîteva lame mărunte[9], în schimb pentru etapa a doua Goloviţa — descoperită la Tîrguşor-punctul Urs —, materialul litic este mult mai numeros (circa 125 piese)[10].

Ca tipuri se disting : lame retuşate, piese componente pentru seceră (trunchiate la unul sau la ambele capete cu o porţiune lustruită), lame fin denticulate, lame cu scobitură retuşată („encoches"), lame cu trunchiere (concavă, dreaptă) retuşată, gratoare pe aşchii şi lame, în general, cu partea activă convexă sau oblică avînd o formă ovală sau subcirculară.

În afara acestor unelte s-au găsit, de asemenea, piese nefinisate (lame şi lamele neretuşate), nuclee (de formă ovală, piramidală, fusiformă, neregulată), precum şi o mare cantitate de resturi de prelucrare, care demonstrează şi aici prelucrarea pe loc a uneltelor.

Astfel, numeroasele similitudini tehnico-tipologice existente între tipurile de piese descoperite în aşezarea tardenoaziană la Straja şi cele găsite în locuirile neolitice din faza veche a culturii Hamangia (ne referim îndeosebi la cele de la Tîrguşor-punctul Urs) — ne permit să credem că teritoriul din centrul şi sudul Dobrogei a fost locuit vreme îndelungată de grupuri umane aparţinînd tardenoazianului de tip vest-nord-vest pontic.

Nu este deci exclus ca aceste populaţii tardenoaziene tîrzii să fi persistat pînă la sosirea primelor valuri neolitice de tip Hamangia, venite în Dobrogea dinspre sud-est[11].

LE SITE TARDENOISIEN DE STRAJA (COMMUNE DE CUMPĂNA, DÉP. DE CONSTANŢA)

(RÉSUMÉ)

Le site se trouve à environ 1 km à l'est-sud-est du village de Straja près d'un petit lac (« La Stânişor »).

Sur toute la surface fouillée et dans les quelques sondages effectués au cours de l'été 1977 n'ont été mis à jour, en dehors des artifacts de silex, que quelques fragments céramiques appartenant à l'époque romano-byzantine et à l'époque des métaux.

Les artifacts de silex sont microlithiques. Il s'agit de pièces retouchés, à encoches, à troncature retouchée, grattoirs, racloirs, lames non retouchées, nuclei, etc.

---

9 *Ibidem*, p. 170.

10 *Ibidem*, p. 170—171. Cercetări de teren efectuate în anii 1956—1957 de către C.S. Nicolăescu-Plopşor şi autor; sondaj executat de autor în 1961.

11 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 155—156. La Tîrguşor — punctul Urs, a fost descoperit un nucleu microlitic fusiform identic cu cele descoperite în aşezările tardenoaziene din nordul Moldovei de la Ripiceni — Ghireni — Icuşeni — Erbiceni. De asemenea, două nuclee fusiforme au fost găsite şi în aşezarea neolitică de tip liniar—ceramic cu capete de note muzicale de la Glăvăneştii Vechi (jud. Iaşi).

https://biblioteca-digitala.ro

Les nombreuses analogies discernables au point de vue de la technique et des formes, aussi bien que de leurs dimensions et de la matière première utilisée, entre les types de pièces découvertes à Straja et celles des habitations néolithiques de la civilisation de Hamangia (phase ancienne), nous permettent de croire que le centre et le sud de la Dobroudja ont été longtemps occupés par des groupes de populations appartenant au Tardenoisien de type Ouest-Nord-Ouest pontique.

Il n'est pas exclu que ces populations aient persisté jusqu'aux premières vagues néolitiques de type Hamangia venues en Dobroudja depuis le sud-est.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Straja — vue générale du site tardenoisien (la flèche indique le centre du site).
Fig. 2. Straja — 18 pièces de silex tardenoisiennes (échelle 1/1).

https://biblioteca-digitala.ro

UN VAS DE CULT DIN SECOLUL AL IV-LEA E.N. ÎN MOLDOVA

DE

V. PALADE

În toamna anului 1971 au fost predate muzeului din Bîrlad mai multe fragmente ceramice lucrate la roată din pastă fină şi zgrunţuroasă, specifice culturii Sîntana de Mureş, culese de pe suprafaţa solului din punctul numit „Pe şes la Colea", situat la circa 1,5—2 km spre vest de satul Pogoneşti, comuna Iveşti, jud. Vaslui[1]. Printre acestea se aflau un vas miniatural (cupă) şi cîteva fragmente tubulare uşor arcuite. Vasul respectiv ne-a atras atenţia prin aceea că la partea inferioară se termină printr-o scobitură în formă de şea ca urmare a faptului că acesta fusese aplicat prin lipire pe un suport de formă cilindrică imediat după modelare, cînd pasta vasului şi a suportului erau încă crude (fig. 1/1).

Vasul fusese desprins recent de pe suportul respectiv (cu prilejul ultimelor lucrări agricole), însă acesta nu se afla printre fragmentele tubulare culese ; se găseau în schimb două fragmente care purtau urme evidente ale unor desprinderi similare încă din vechime (fig. 1/2, 4 a, b). Puţinele fragmente adunate nu permiteau reconstituirea obiectului din ansamblul căruia făcuseră parte vasul miniatură şi fragmentele tubulare amintite, spre a i se putea stabili forma şi destinaţia. În acelaşi timp urmele recente de fisurare şi lipsa unora dintre fragmente dovedeau că nu fuseseră adunate toate resturile aparţinînd acestui obiect.

La faţa locului s-a constatat că lucrările agricole din acea toamnă răscoliseră chirpicul provenit de la pereţii cîtorva locuinţe, unele vetre de foc etc. Fragmentele ceramice predate muzeului fuseseră adunate după cum ne-a indicat descoperitorul, din apropierea uneia dintre locuinţe.

Pe suprafaţa unei secţiuni de verificare, trasată în pămîntul răscolit de plug, au fost descoperite noi fragmente provenind de la obiectul în discuţie, printre care şi cel de pe care se desprinsese recent vasul miniatură adus la muzeu (fig. 1/3). În şanţ, după înlăturarea pămîntului arat, într-un strat brun cafeniu, nederanjat, s-a conturat o groapă circulară cu diametrul de 1,50 m şi adîncimea de 1,20 m faţă de solul actual. În pămîntul de umplutură din groapă, alături de alte materiale şi resturi ceramice, au apărut şi cîteva fragmente provenind de la obiectul căutat.

Noile fragmente descoperite *in situ* în groapă şi în pămîntul arat au permis întregirea unui obiect lucrat din lut, fără analogii deocamdată pe teritoriul ţării noastre. El se compune dintr-un corp tubular de formă cir-

[1] Mulţumim şi pe această cale tov. Iordache Gh. Iordache pentru promptitudinea cu care ne-a adus la cunoştinţă această descoperire.

https://biblioteca-digitala.ro

culară, ,,colac'', prevăzut cu trei vase mici sferoidale (două lipsesc din vechime) aplicate pe partea de deasupra a acestuia la distanțe egale între ele (fig. 1/5, 2/1). Atît suportul tubular cît și cupele respective au fost lucrate din pastă fină de culoare cenușiu-gălbuie. Cupele au fost modelate la roată în timp ce suportul a fost lucrat cu mîna printr-un procedeu pe cît de simplu pe atît de ingenios. Astfel, pentru a se obține partea tubulară

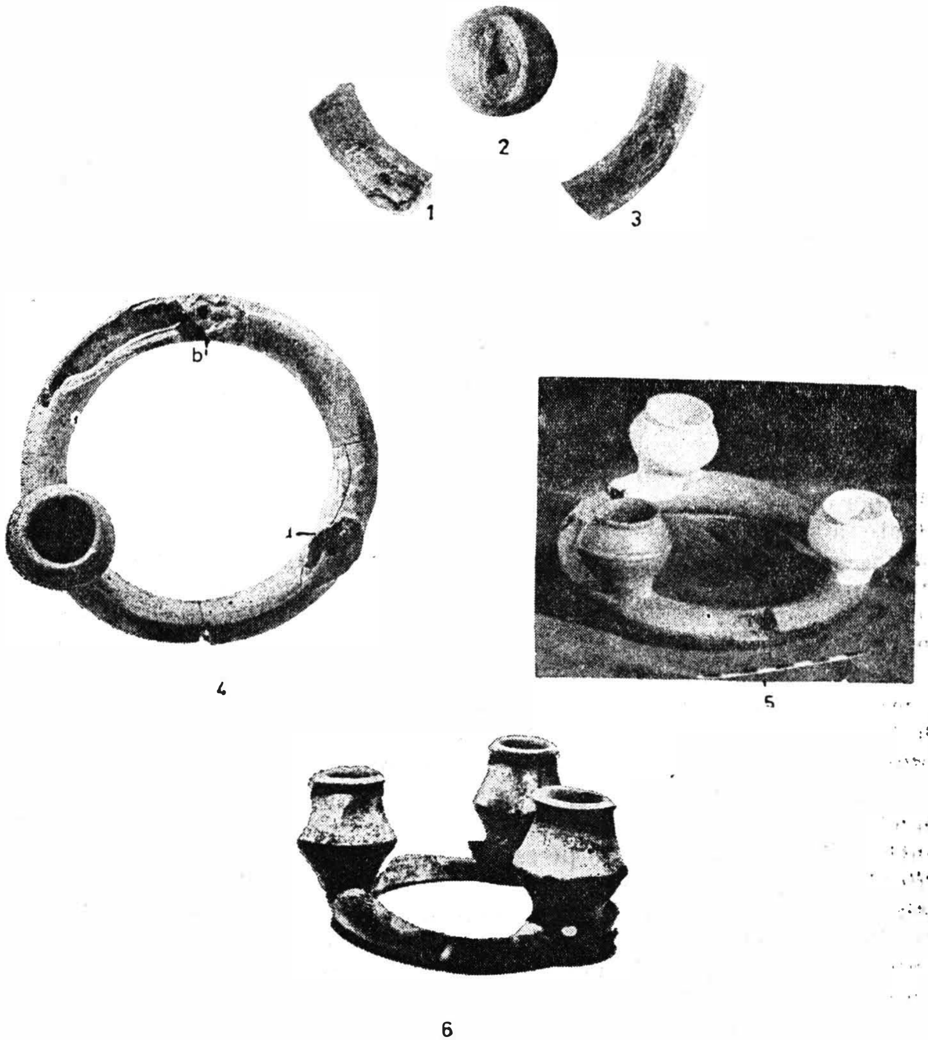
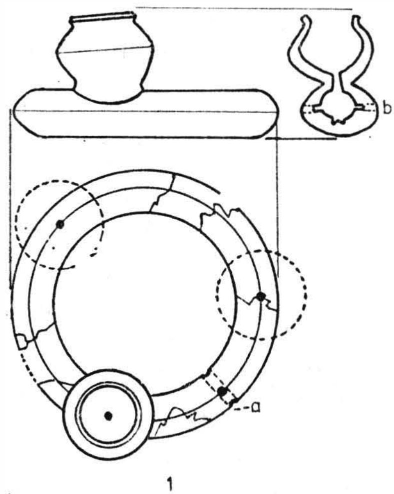

Fig. 1. 1—5 Pogonești, kernosul fragmentar și întregit; 6 Kazanlîk (R.P.Bulgaria), kernos.

din care s-a modelat ,,colacul'' s-a aplicat un strat de pastă gros de 0,5—1 cm pe o nuia verde necojită, bine umezită pe lungimea necesară, după care aceasta a fost trasă afară. Pereții interiori ai colacului păstrează urme evidente de striații fine longitudinale imprimate în pasta moale de pe nuiaua

https://biblioteca-digitala.ro

de lemn. A urmat apoi arcuirea şi lipirea celor două capete ale cilindrului de lut obţinîndu-se un colac tubular. Acesta a fost apoi subţiat şi lustruit la exterior cu ajutorul unei spatule. După aplicarea celor trei cupe pe suport, interiorul fiecăreia a fost unit printr-un orificiu cu canalul circular al acestuia. În felul acesta interiorul cupelor comunică cu canalul circular, suportul devenind un fel de rezervor comun al celor trei cupe (fig. 1/4, 5 ; 2/1).

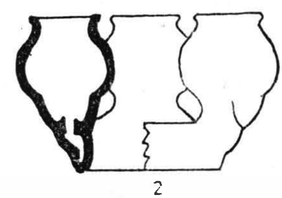

Fig. 2. 1 Pogoneşti, reconstituire ; 2 Colchester (Anglia), triplu vas (kernos).

Corpul suportului este prevăzut cu trei perforaţii, una verticală şi două orizontale (transversale) care se întîlnesc în acelaşi loc în canal (fig. 2/1 a). Sub una din cupe, a existat deasemenea o perforaţie transversală însă capetele exterioare ale orificiilor au fost astupate odată cu finisarea pereţilor exteriori ai suportului (fig. 2/1 b).

Dimensiuni : Diametrul suportului 18 cm ; diametrul corpului tubular 2,5 cm ; deschiderea canalului interior pe orizontală 1,3 cm ; pe verticală 0,9 cm ; înălţimea cupei 4,5 cm ; distanţa dintre cupe pe linia colacului, 11,5 cm ; diametrul orificiilor laterale care perforează pereţii colacului 0,4 cm ; diametrul orificiului care leagă interiorul cupelor cu canalul suportului 0,4 cm (fig. 2/1).

În ceea ce priveşte destinaţia obiectului în discuţie, iniţial am fost tentaţi să-l considerăm a fi un opaiţ de tip trilychnos, fiind apropiat într-o anumită măsură de opaiţul de factură locală primitivă, prevăzut cu rezervor

https://biblioteca-digitala.ro

comun şi trei gurguie, descoperit în aşezarea getică de la Popeşti[2]. Deosebirile sînt însă evidente. Prin caracteristicile sale de construcţie, obiectul de la Pogoneşti se apropie mai curînd de candelabrul (fragmentar) existent în depozitele Muzeului naţional de antichităţi — Bucureşti[3]. Ambele obiecte se compun din cîte un colac tubular circular şi mai multe cupe, colacul îndeplinind funcţia de rezervor comun pentru recipientele respective.

Există însă unele particularităţi de construcţie care deosebesc net cele două obiecte, indicînd după opinia noastră şi destinaţii utilitare diferite. Astfel, în timp ce candelabrul menţionat reproduce o formă tipic romană de corp de iluminat, specific secolelor III—IV e.n.[4], obiectul de la Pogoneşti nu-şi găseşte corespondenţe în sistemele de iluminat cunoscute pentru perioada respectivă. Dealtfel, interiorul cupei de la Pogoneşti nu prezintă nici un fel de urme care să trădeze prezenţa combustiei în cazul utilizării sale ca opaiţ. Atrage apoi atenţia faptul că rezervorul obiectului de la Pogoneşti este prevăzut cu trei orificii care se întîlnesc în acelaşi loc, în canalul circular şi care prin diametrul deschiderii şi prin însăşi dispunerea lor nu-şi găsesc nici o explicaţie plauzibilă în ipoteza că obiectul respectiv ar aparţine unui corp de iluminat. Prin particularităţile sale de construcţie acest obiect îşi găseşte analogii pînă la identitate în unele vase de cult de tip kernos întîlnite la populaţiile tracice şi greceşti din regiunile egeo-balcanice încă din mileniul al III-lea î.e.n.[5] După unii cercetători, grecii utilizau pînă în secolul al IV-lea î.e.n. acest tip de kernos ca vas de cult în procesele rituale din templul de la Eleusis[6].

În muzeul de la Kazanlik (R.P. Bulgaria) se află un obiect identic cu cel de la Pogoneşti atît ca dimensiuni cît şi ca formă şi număr de cupe, descoperit la Gabrovo — Starazagora şi datat în secolele V—III î.e.n. (fig. 1/6). Autorii descoperirii îl socotesc a fi un vas de cult de tip kernos[7].

Un alt vas, identic cu cel de la Pogoneşti, a fost descoperit lîngă zidurile unui castru roman din localitatea Colchester de pe teritoriul Marii Britanii, datat pe baza resturilor materiale din complexul respectiv, în secolele II—IV e.n.[8]. Prin forma sferoidală a celor trei cupe (imitînd vase romane) acest vas constituie o replică fidelă a celui de la Pogoneşti (fig. 2/2). Autorul săpăturilor îi lasă însă o destinaţie neprecisă, încadrîndu-l totuşi în grupul vaselor de ţinut miere „honey pots"[9]. În realitate prin dimensiuni şi formă „triplul vas" de la Colchester este evident un vas de cult de tip kernos cu certe analogii în lumea tracică şi greacă din Balcani[10].

---

2 R. Vulpe, Materiale, 3, 1957, p. 238, fig. 18/1.

3 P. Diaconu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 459—462.

4 *Ibidem*, p. 461.

5 Maria Čičičova, Acta Scientiarum Bulgarica. Studia Arcbeologica, Sofia, 1963, p. 43, fig. 8.

6 *Ibidem*, p. 43.

7 I. Venedicov, Todor Gherasimov, *Trakişcovo Iscustvo*, Sofia, 1973, p. 383, fig. 316.

8 R. Hull. *Roman Colchester*, în *Reports of the Research Committee of the Roman Society of Antiquaries of London*, Oxford, 20, 1958, p. 292, fig. 123/494.

9 *Ibidem*, p. 292.

10 Maria Čičičova, *op. cit.*, p. 43 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

Din punct de vedere utilitar kernosul de la Pogonești, alături de cele amintite, servea ca vas de cult în desfășurarea unor procese rituale închinate anumitor zeități. Ele se deosebesc vădit ca tip și destinație de vasele-urnă prevăzute cu una sau mai multe cupe aplicate pe pereții interiori[11], ori la exterior, pe umerii sau pe torțile unora dintre urne, cunoscute sub denumirea de kernos și întîlnite din prima epocă a fierului pînă în secolele II—III e.n. în întreaga Europă[12]. Cupele aplicate pe urne serveau, după opinia unor cercetători, ca recipiente pentru libații cu ocazia unor incinerări ori înmormîntări[13].

*

Din punct de vedere cronologic, kernosul de la Pogonești se plasează în secolul al IV-lea e.n. Aceasta rezultă atît din compoziția și calitatea pastei, cît și din profilul vasului-cupă și tehnica de lustruire folosită. Fragmentele acestui vas, descoperite *in situ* într-o groapă împreună cu ceramică lucrată la roată din aceeași pastă arsă în aceeași manieră, constituie o dovadă în plus cu privire la contemporaneitatea kernosului cu așezarea de tip Sîntana de Mureș, pe suprafața căreia a fost descoperit. Starea sa fragmentară poate fi interpretată ca un indiciu al utilizării unui astfel de vas de cult în așezarea de la Pogonești, implicit dovedind că și asemenea vase se lucrau probabil într-un atelier local, poate chiar în interiorul așezării respective, așa cum ar lăsa să se înțeleagă restul ceramicii lucrate la roată din aceeași pastă și în aceeași manieră. Cît privește încadrarea cronologică, faptul că vasul similar descoperit lîngă castrul roman de la Colchester se datează în secolele II—IV e.n.[14] constituie o dovadă în plus că asemenea vase de cult, deși în general rare chiar în secolele V—IV î.e.n. în teritoriile de origine[15], continuă să fie folosite în desfășurarea unor ritualuri de cult și în primele secole ale erei noastre, în diferite regiuni ale Europei.

Contextul în care apare kernosul de la Pogonești face imposibil de stabilit dacă acesta era folosit în ritualul de cult destinat vreunei zeități tradiționale locale, cum ar indica prezența sa într-o groapă probabil rituală[16] sau a uneia străine, întrucît asemenea vase de cult n-au fost întîlnite pînă la această dată în lumea daco-getică.

Prezența sa unică în aria culturii Sîntana de Mureș îndeamnă deocamdată la prudență în legătură cu orice opțiune privind această problemă.

---

[11] J. Dechelette, *Manuel d'archéologie*, III, Paris, 1927, p. 298, 299, fig. 324.

[12] *Ibidem*, fig. 325; R. Vulpe, Materiale, 1, 1954, p. 409, fig. 336, 337; p. 416—417, fig. 349.

[13] J. Dechelette, *op. cit.*, p. 299.

[14] R. Hull, *op. cit.*, p. 292.

[15] Maria Čičičova, *op. cit.*, p. 43.

[16] Asemenea gropi se întîlnesc peste tot în așezările geto-dacice; a se vedea Radu Vulpe, SCIV, 1, 1950, p. 50; idem, Materiale 1, 1954, p. 250; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Editura Academiei, București, 1973, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro

UN VASE CULTUEL DU IVe SIÈCLE DE N.È. EN MOLDAVIE

(RÉSUMÉ)

En 1971, on a découvert par hasard, à proximité du village de Pogonești (com. d'Ivești, dép. de Vaslui), plusieurs fragments céramiques tournés, dont quelques-uns de forme tubulaire légèrement arrondis et un vase en miniature qui avait été appliqué sur l'un des fragments tubulaires récupérés.

Un petit sondage de sauvetage a permis d'identifier une fosse ménagère renfermant de nombreux tessons céramiques manuels et surtout tournés, spécifiques pour le IVe siècle de n.è. Parmi ceux-ci se trouvaient deux ou trois autres fragments provenant du même objet, ce qui a permis la reconstitution de celui-ci. L'objet se compose d'un corps tubulaire, de forme circulaire, sur lequel on a appliqué — dans la pâte crue — trois coupes disposées sur sa partie supérieure (dont deux manquent *ab antiquo*) et dont l'espace intérieur communique par un orifice avec le canal circulaire, qui devient ainsi un réservoire commun.

L'objet en question est un vase cultuel connu sous le nom de *kernos*, qui était en usage dans le monde gréco-thrace dès le milieu du Ier millénaire av.n.è.

Le *kernos* de Pogonești date du IVe siècle de n.è. et a été confectionné sur les lieux, ainsi qu'il ressort du reste de la céramique grise tournée, faite de la même pâte fine et selon la même technique.

Bien que rares en général, même dans leurs lieux d'origine à l'époque mentionnée, de tels vases de culte ont continué à être utilisés aux premiers siècles de notre ère, à preuve celui découvert dans le camp romain de Colchester (Grande-Bretagne) qui date des IIIe—IVe siècles, et maintenant l'exemplaire de Pogonești, daté du IVe siècle de n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1—5 Pogonești, le *kernos* — fragments et après reconstitution; 6 Kazanlyk (R.P. de Bulgarie), *kernos*.

Fig. 2. 1 Pogonești, reconstitution; 2 Colchester Grande-Bretagne vase triple (*kernos*).

https://biblioteca-digitala.ro

BUTONUL DE OS DE LA TÎRGU SECUIESC (JUD. COVASNA)

DE

SZÉKELY ZOLTAN

Pe teritoriul orașului Tîrgu Secuiesc (jud. Covasna) au fost depistate resturile mai multor culturi din epoca bronzului, printre care și ale culturii Noua[1]. O așezare aparținînd acestei culturi a fost descoperită de curînd în cartierul „Kanta”, pe un teren cultivat de lîngă drumul ce duce spre Sînzieni. Arăturile dau la iveală în acest loc fragmente de vase și alte obiecte. Pe terenul menționat, Hasszmánu Pál a găsit împreună cu fragmente de vase caracteristice culturii Noua un obiect de un tip necunoscut pînă acum în țara noastră, care ridică probleme interesante pentru epoca bronzului. Este vorba de un buton de os de culoare brună. Are partea superioară în formă de disc cu diametrul de 2,2 cm și grosimea de 0,2 cm. Una din fețele discului este ornamentată. Decorul este o compunere rotundă din șapte spirale ce închid cîte un mic cerc. Spiralele înfățișează o formă tîrzie, descompusă, derivată din spirala în S, în care voluta, separată de braț, s-a transformat în cerc. Asemenea decor se întîlnește în etapa tîrzie a epocii bronzului, în mediul micenian, în aria Wietenberg și pe discurile topoarelor de luptă. Pe fața opusă are o prelungire situată diametral pe disc, avînd lungimea de 2,2 cm și înălțimea de 0,6 cm (fig. 1).

Analogiile cele mai apropiate pentru acest buton le găsim în butonii de aur din mormintele de la Micene[2]. Este greu de explicat, în stadiul actual al cercetărilor, proveniența sa în cadrul culturii Noua; dacă este o piesă de import din regiunea Mării Mediterane sau a fost realizat de meșteri locali. O asemenea apariție trebuie apreciată în contextul general al evoluției bronzului mijlociu și tîrziu din sud-estul Transilvaniei. Cultura reprezentativă din interiorul arcului carpatic pînă la Munții Apuseni a fost în epoca bronzului cultura Wietenberg. În sud-estul Transilvaniei este documentată și prezența culturii Monteoru în anumite faze, iar în Țara Bîrsei, pătrunderea unui grup al culturii Tei. Pentru faza tîrzie a epocii bronzului este documentată în Transilvania coexistența culturilor Wietenberg și Noua. Descoperiri recente atestă tot în faza tîrzie a epocii bronzului pătrunderi ale culturii mormintelor tumulare de la Dunărea mijlocie[3].

---

[1] Z. Székely, StComSibiu, 12, 1965, p. 30.

[2] H. Schliemann, *Mykenae*, Leipzig, 1878, p. 89, nr. 137, 194, 239, 304, 422, 368, 486, 376.

[3] Z. Székely, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 125.

SCIVA, tomul 29, nr. 2, aprilie—iunie 1978, p. 289—290

https://biblioteca-digitala.ro

Descoperirea butonului de os pune din nou problema influenţelor miceniene în Transilvania. Fără a se putea face pentru moment precizări asupra provenienţei butonului găsit în mediu Noua (la Tîrgu Secuiesc) nu putem face abstracţie de faptul că în cultura Wietenberg, care a avut multiple legături cu cultura Noua, există elemente de caracter micenian.

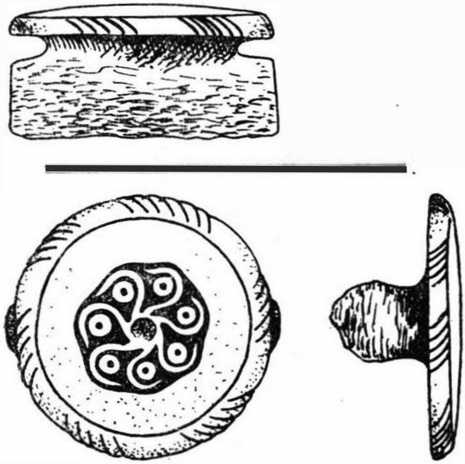

Fig. 1. Tîrgu Secuiesc. Buton de os ornamentat.

LE BOUTON EN OS DE TÎRGU SECUIESC (DÉP. DE COVASNA)

(RÉSUMÉ)

L'auteur public un bouton en os ornementé avec des éléments qui montrent des liaisons avec Mycènes. Le bouton a été découvert dans un établissement de la culture Noua près du village Tîrgu Secuiesc (dép. de Covasna).

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Tîrgu Secuiesc. Bouton en os ornementé.

https://biblioteca-digitala.ro

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA VADU SĂPAT (JUD. PRAHOVA)

DE

GH. DIACONU

La aproximativ 4 km nord de orașul Mizil și circa 1 km sud de comuna Vadu Săpat, în punctul denumit de localnici „Cotu Malului", în rîpa dreaptă a pîrîului Budureasca au fost descoperite în luna mai 1963, de către cooperatorul Savu I. Gheorghe, resturi dintr-un schelet uman, din al cărui inventar au fost recuperați niște cercei circulari din bronz[1].

Terenul în care fusese făcută descoperirea era supus unui proces continuu de surpări și aluvionări care ar fi dus la pierderea observațiilor arheologice de la Cotu Malului. În consecință au fost luate măsuri pentru salvarea antichităților din acest punct, prin planificarea unor săpături care au fost executate între 10.XI.—10.XII.1963[2].

★

Pe porțiunea malului în care au apărut vestigiile arheologice, straturile se succed după cum urmează : solul vegetal reprezentat de o dungă de nisip amestecat cu pămînt negru are grosimea de 0,30 m și acoperă un strat de lut galben steril gros de circa 1 m ; sub acesta apare o fîșie de pămînt de culoare brun-roșcată, avînd grosimea de 0,30—0,40 m ; un al doilea strat de lut galben steril de aproximativ 1 m grosime acoperă la rîndul său un strat de pămînt brun-roșcat, măzăros, gros de 0,40—0,50m. În cuprinsul ultimului strat au fost găsite fragmente ceramice, oase de animale, melci, bucăți de chirpic și alte materiale care prin prezența lor indică nivelul de locuire din această stațiune (fig. 1/1 ; 2/1—2) Din acest orizont au fost săpate locuințe-bordeie care erau situate de la nivelul lor de călcare la 1—1,20 m, iar față de solul vegetal actual la peste 3—4 m. Pereții locuințelor-bordeie sînt mărginiți de un lut galben-nisipos, iar fundul acestora străpunge partea superioară a unei lentile de pămînt brun-roșcat, măzăros, steril, care la rîndul lui acoperă alte straturi de pămînt galben-nisipos, coborînd pînă la firul apei Budureasca, ce se găsește la aproximativ 20—25 m față de malurile pîrîului (fig. 1/1 ; 2/1).

Examinarea profilelor naturale, deschise datorită surpărilor continui ale malurilor pîrîului, ne-a îngăduit să stabilim că depunerile de lut galben-nisipos, steril, în cuprinsul cărora sînt intercalate și straturi mai subțiri de pămînt brun-roșcat, nu reprezintă altceva decît oglindirea pe

[1] Primele observații în teren le datorăm lui V.I. Teodorescu care prin mijlocirea unui învățător din satul Fîntînele a obținut inventarul amintit, ce se află la Muzeul de istorie din Ploiești.

[2] Din colectiv a făcut parte și V.I. Teodorescu, care din motive obiective nu a putut participa la săpături. Ulterior cercetătorul amintit a continuat săpăturile de salvare de la Cotu Malului, despre care va raporta probabil într-un alt cadru.

SCIVA, tomul 29, nr. 2, aprilie—iunie, 1978, p. 291—301

https://biblioteca-digitala.ro

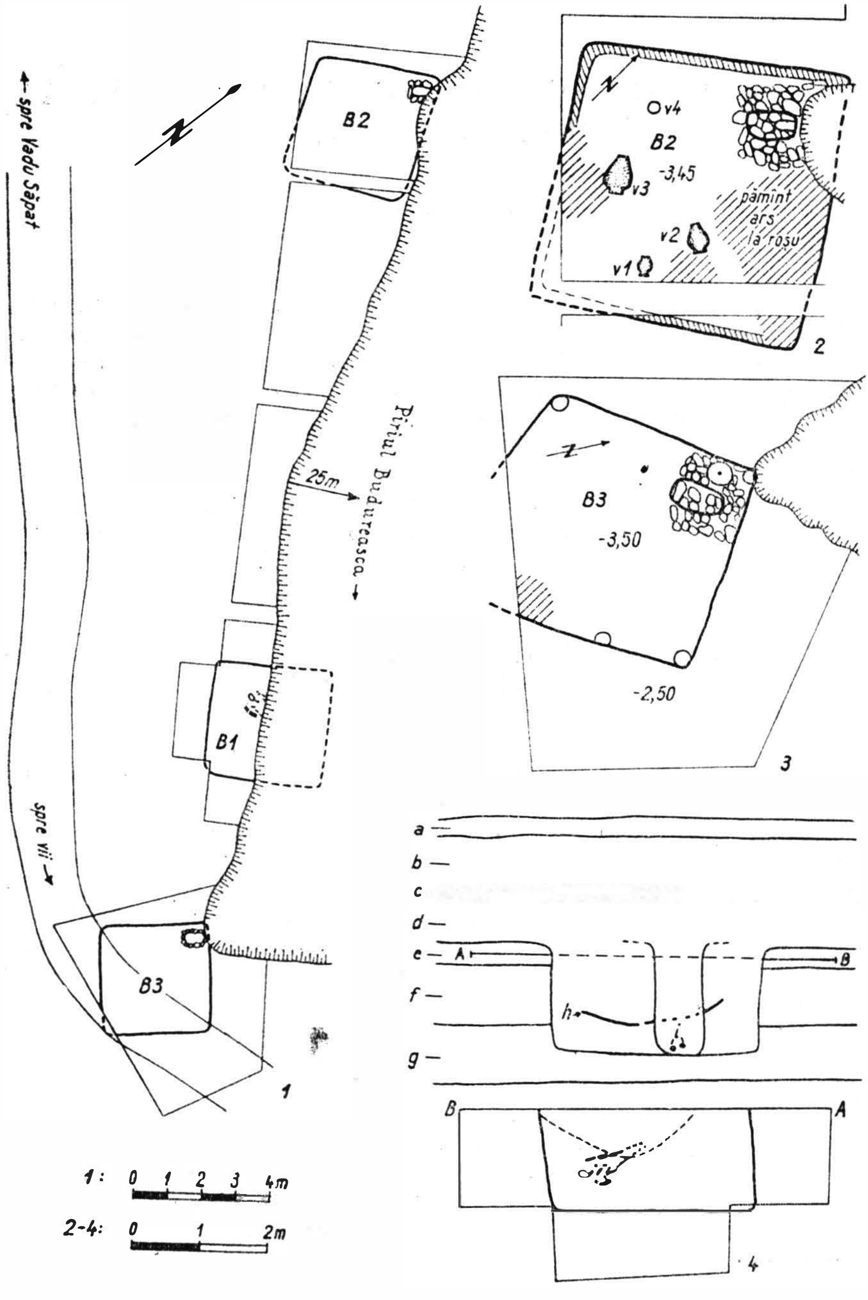

Fig. 1. 1 Planul general al sondajului de la Cotu Malului; 2 locuința-bordei nr. 2; 3 locuința-bordei nr. 3; 4 profilul și planul locuinței-bordei nr. 1 (a pămînt arabil cu nisip; b galben steril; c brun-roșcat; d galben steril; e pămînt roșcat măzăros cu cioburi în partea superioară; f galben steril; g brun-roșcat, măzăros, steril; h lentilă de lut ars la roșu și negru; i femurele scheletului).

https://biblioteca-digitala.ro

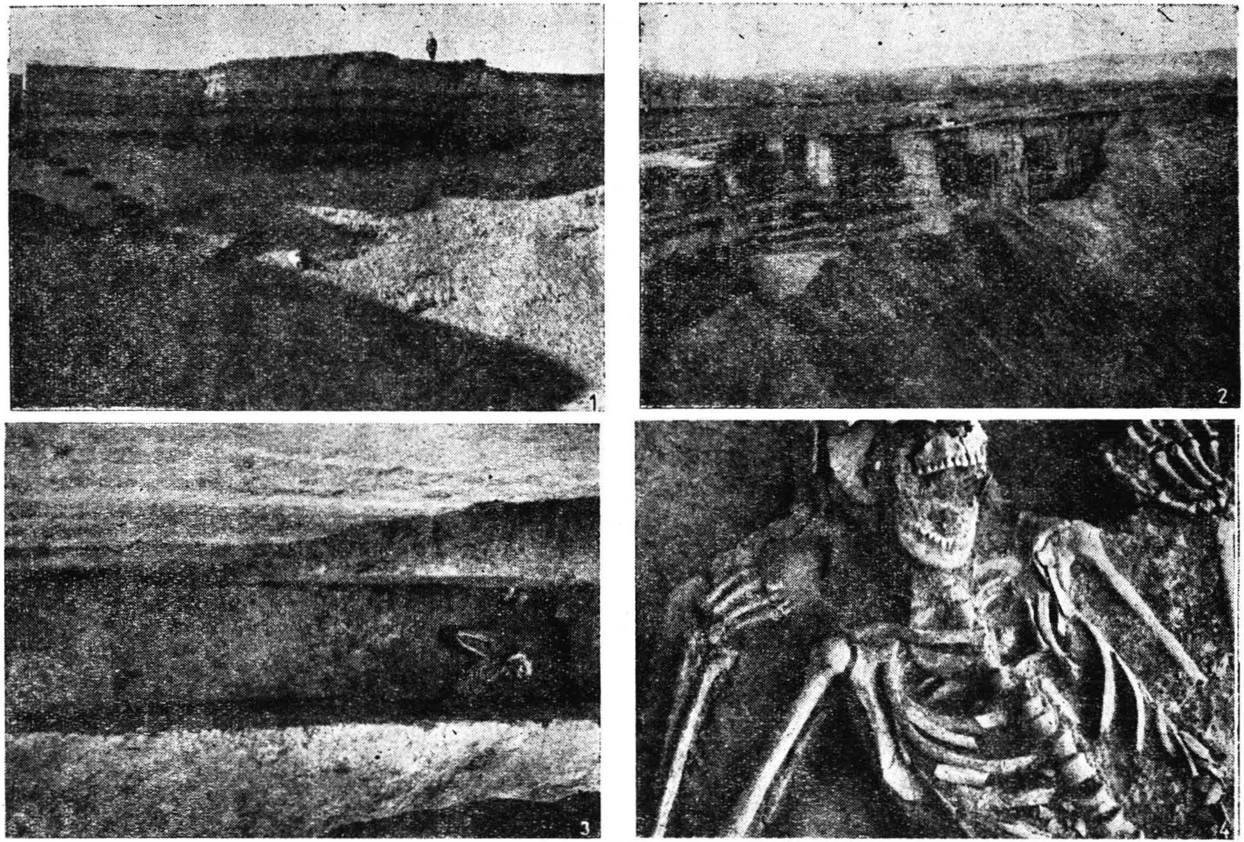

Fig. 2. 1 Vedere asupra punctului înainte de cercetări ; se disting straturile aluvionare şi depunerile eoliene ; 2 Cota Malului în timpul săpăturilor ; 3 secţiunea ajutătoare din cuprinsul locuinţei nr. 1 în care se observă oala-borcan şi mormîntul de inhumaţie nr. 2 ; 4 detaliul mormîntului nr. 2 — sub degetele mîinii drepte fragmentul din buza vasului menţionat sub fig. 2/3.

https://biblioteca-digitala.ro

verticală a marilor procese de aluvionări şi colmatări petrecute după defrişarea pădurilor care acopereau dealurile din apropiere. În urma unor astfel de procese, păturile de sol care acopereau dealurile au fost antrenate la piciorul pantelor, iar dealurile au rămas dezvelite pînă la stîncă, cum este cazul masivului Istriţa şi a celorlalte din apropiere.

La Cotu Malului, din numărul de cinci bordeie ameninţate de surparea malurilor, am reuşit să cercetăm doar trei, precum şi un schelet uman descoperit în bordeiul nr. 1. Menţionăm că potrivit celor relatate de descoperitor, alături de scheletul cercetat de noi s-a aflat şi cel găsit întîmplător din al cărui inventar au fost recuperaţi cerceii de care aminteam.

Bordeiele au forma rectangulară cu colţurile uşor rotunjite, iar laturile variază ca mărime de la 3,50 × 3,50 m la locuinţele 1 şi 3 la 4 × 4 m la locuinţa nr. 2. Pentru susţinerea suprastructurii locuinţelor 1 şi 3, au fost folosiţi pari, în timp ce la bordeiul nr. 2 podeaua era mărginită de tălpi groase şi late pe care erau montaţi stîlpii (fig. 1/2—3). Locuinţele aveau cuptoare din piatră situate în colţul de nord — vest. Pentru amenajarea acestora au fost adîncite lăcaşurile vetrelor cu 10—15 cm faţă de nivelul podelelor, iar marginile acestora au fost încadrate cu pietre mari de carieră, după care au fost obţinute bolţile cuptoarelor. Pentru amenajarea bolţii cuptorului din bordeiul 3 a fost folosită şi o rîşniţă spartă (fig. 3/1—2).

Pe podelele bordeielor lucrate îngrijit şi în pămîntul de umplutură am descoperit bucăţi de chirpic, cărbuni şi cenuşă, rezultate în urma incendierii acestora. În aceleaşi condiţii au apărut oase de ovine şi bovine, şi foarte multe cochilii de melci.

În locuinţa-bordei nr. 2 au fost descoperite trei vase mari cenuşii, în poziţie culcată din cauza presiunii pămîntului. Cele trei vase erau umplute cu bucăţi de lupe din fier. Parte din conţinut zăcea şi pe podea fiind vărsat din vechime[3].

În ruptura malului, în dreptul locuinţei-bordei nr. 1, descoperitorul mormîntului cu cercei a scobit neglijent umplutura bordeiului, adîncindu-se cu 0,50—0,60 m în profil. Cu acest prilej a fost atins cel de-al doilea mormînt, din care în momentul deschiderii lucrărilor erau vizibile femurele (fig. 1/4).

Scheletul orientat aproximativ vest—est era situat în partea de nord—nord—vest a bordeiului. Pentru a obţine raportul stratigrafic dintre schelet şi locuinţă a fost deschisă o secţiune ajutătoare de 1 m, cu ajutorul căreia a fost secţionată şi podeaua locuinţei (fig. 1/4 ; 2/3).

În capătul de nord al secţiunii a apărut un craniu uman cu maxilarele larg desfăcute. Mîna dreaptă îndoită din cot avea palma cu degetele strînse, aduse spre umărul drept. O parte din degete zăceau peste un fragment din pîntecul şi buza unui vas din pastă nisipoasă cu ornamente incizate. Restul vasului a fost descoperit în umplutura bordeiului 1[4]. Braţul

---

[3] Din analiza spectrală cantitativă a feritului de la Vadu Săpat, făcută cu concursul colegului Ştefan Olteanu, se desprind următoarele : procentul de 60,55 % fier dovedeşte că avem de a face cu bucăţi din lupe de fier rezultate din reducerea minereului, din care urmau să se confecţioneze unelte. Analiza indică de asemenea o origine locală a minereului din sedimente feruginoase depuse în pleistocen, existente în zona subcarpatică.

[4] Nu putem ilustra vasul deoarece a fost prezentat la expoziţia organizată la Varşovia în anul 1965, cu prilejul I-ului Congres de arheologie slavă, după care a fost depozitat la Muzeul de istorie din Ploieşti.

https://biblioteca-digitala.ro

stîng, îndoit de asemenea din cot, avea palma cu fața în sus, iar degetele răşchirate (fig. 2/4). În secțiunea menționată ca şi în profilul dinspre pîrîu s-a putut observa cu claritate că decedatul a fost înhumat în umplutura bordeiului înainte de procesele de viituri şi colmatări. Groapa mormîntului nu a perforat podeaua bordeiului, dar a tăiat umplutura acestuia formată din lentile de pămînt, alternînd cu altele de pămînt ars la roşu, cenuşă şi cărbuni (fig. 1/4). În sfîrşit, reamintim că fragmentul de vas aparținînd oalei din bordei a fost antrenat lîngă degetele mîinii drepte probabil cu acelaşi prilej (fig. 2/4). Mormîntul era lipsit de inventar.

După cum se știe în cercetarea arheologică, ceramica joacă un rol important pentru datarea unor complexe sau arii culturale. Adesea din lipsa altor materiale arheologice, izvoare numismatice, epigrafice sau mărturii scrise, ceramica este folosită ca argument hotărîtor, pentru determinări cronologice şi atribuiri etnice. Aşa stînd lucrurile, se impune să prezentăm în primul rînd ceramica de la Cotu Malului. În stratul de cultură şi în cele trei locuințe-bordei cercetate au apărut două categorii ceramice, ambele lucrate cu roata înceată.

Cea mai numeroasă grupă aparține ceramicii lucrate din pastă zgrunțuroasă, în compoziția căreia predomină nisipul. La unele vase se observă o ardere compactă a pereților. În alte cazuri arderea a fost neuniformă, deoarece nu a pătruns miezul pereților. Majoritatea vaselor din această grupă se înscrie în rîndul oalelor-borcan, cu o capacitate de la 2—5 l. La această subgrupă ceramică, buzele vaselor sînt îngroşate, deobicei scurte, uşor rotunjite la partea superioară şi răsfrînte. Mai rar apar şi profile de buze uşor lățite şi răsfrînte puternic spre exterior (fig. 4). Gîtul vaselor este de obicei scurt, făcînd corp comun cu umerii, care sînt la rîndul lor ridicați. Pîntecul oalelor este întotdeauna uşor bombat după care pereții se arcuiesc spre funduri, ce în majoritatea cazurilor sînt masive. Pe un atare fund de vas s-a păstrat o ştampilă de olar de formă rectangulară cu brațe la colțuri (fig. 4/6). Ornamentul predominant constă din striuri realizate în timpul învîrtirii vaselor pe roată. La unele vase se observă că striurile pornesc din regiunea umerilor şi se opresc la cîțiva centimetri de fundul recipientelor (fig. 4/1). Alte vase prezintă pe umeri şi pîntece decorul în val sau valul multiplu, uneori cu întretăieri care sugerează bucle gîtuite din loc în loc (fig. 4/2, 3, 5, 7). În locuința-bordei nr. 1 au fost descoperite fragmente dintr-un vas lucrat la roata înceată, din pastă grosieră, asemănătoare vaselor lucrate cu mîna. Vasul despre care este vorba se individualizează de restul ceramicii din această grupă şi prin decor. Buza vasului la care ne referim prezintă crestături oblice, neregulate, iar în regiunea de legătură dintre buză şi pîntec un ornament în val ascuțit, incizat adînc în pasta crudă (fig. 4/4).

Din a doua grupă ceramică de la Cotu Malului fac parte vasele lucrate din pastă fină, arse cenuşiu. Această grupă se caracterizează prin vase de provizii mari avînd înălțimea de 0,50 — 0,80 m. Buzele vaselor sînt scurte, uşor îngroşate la partea superioară. Gîtul vaselor este de asemenea scurt legîndu-se aproape organic de buză. Umerii sînt ridicați şi bombați după care se arcuiesc şi ingustează spre funduri, care în toate cazurile sînt mai mici în diametru față de gura vaselor.

https://biblioteca-digitala.ro

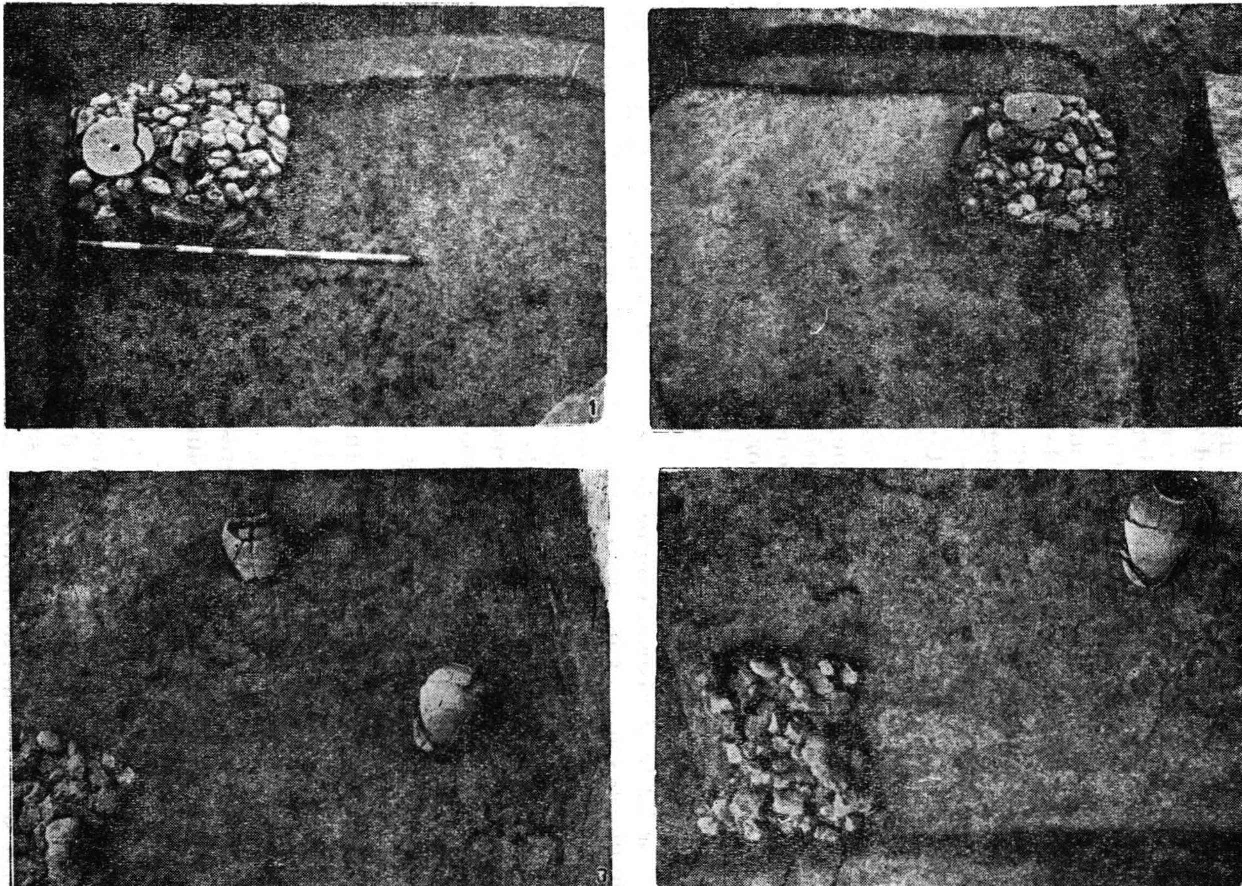

Fig. 3. 1—2 Locuința nr. 3 pentru a cărei pietrar a fost folosită o rîșniță spartă; 3—4 locuința nr. 2 cu vasele de provizii umplute cu lupe din minereu de fier.

https://biblioteca-digitala.ro

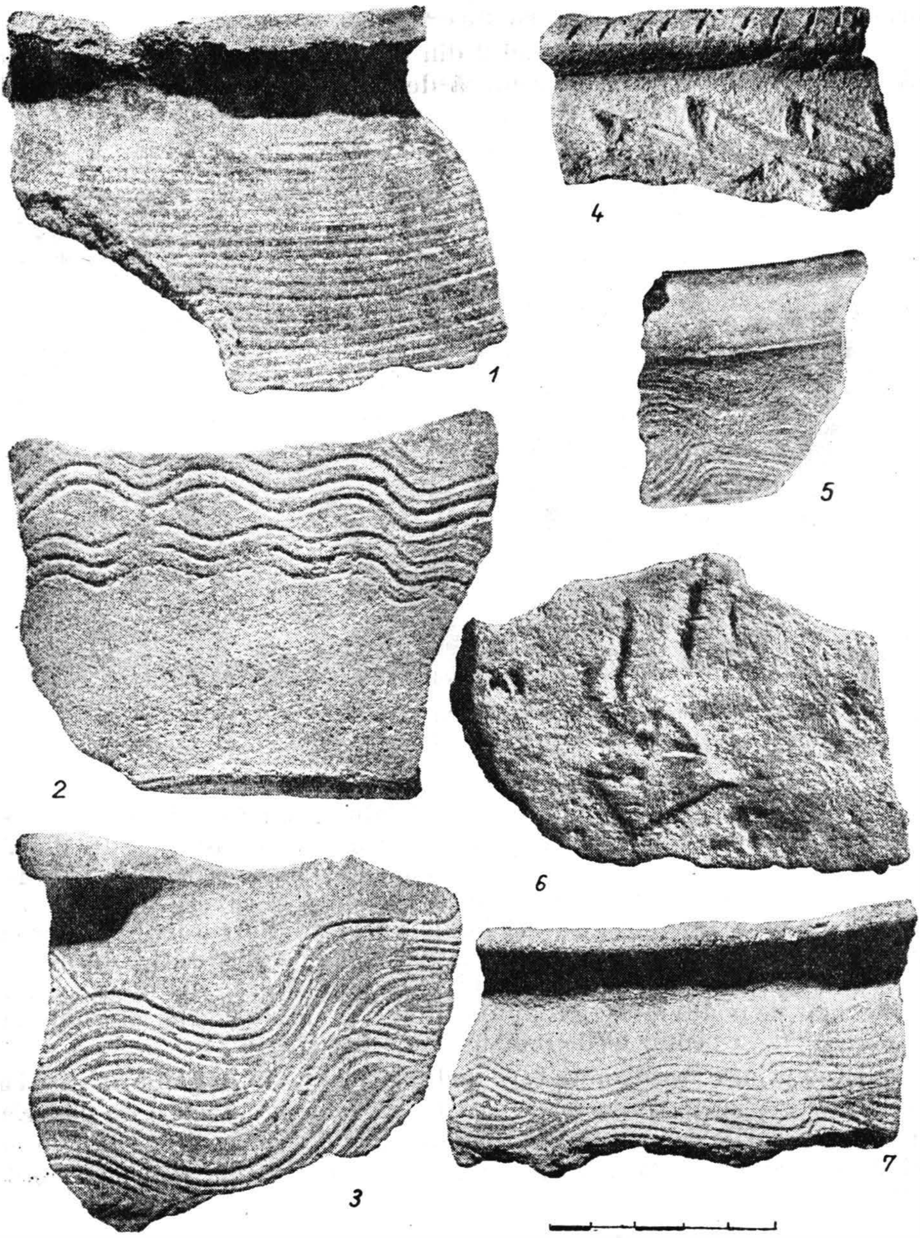
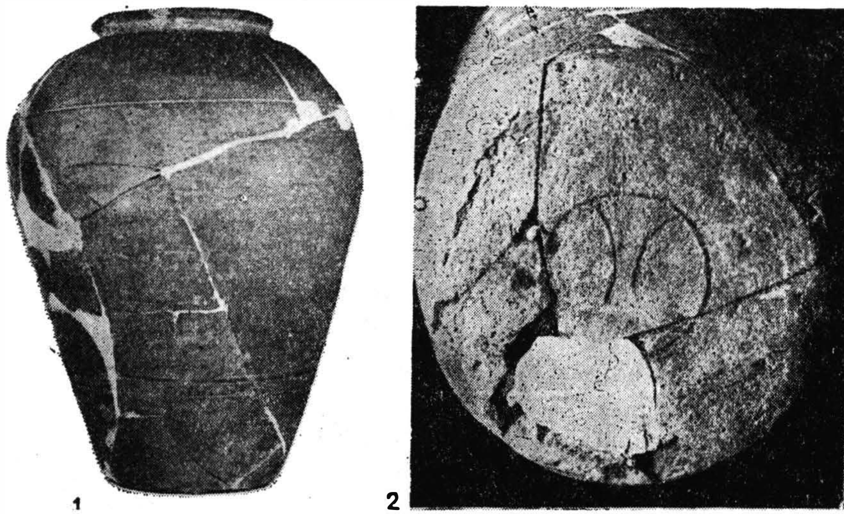

Fig. 4. 1—5, 7 Ceramică din prima grupă de la Vadu Săpat ; 6 fragment dintr-un fund de oală cu ştampilă rectangulară.

https://biblioteca-digitala.ro

Ornamentul acestor vase este mai simplu, fiind reprezentat de caneluri realizate la distanțe mari, începînd din partea superioară a pîntecului și pînă spre fundul vaselor (fig. 5/1). La unele vase se remarcă pe pereți urme de decor obținut prin lustruire [5].

Într-un singur caz la vasul 2 din locuința-bordei nr. 2 avem păstrată o ștampilă pe fund, reprezentată de un cerc în cuprinsul căruia sînt încadrate două semicercuri (fig. 5/2).

1 2

Fig. 5. Ceramică din a doua grupă de la Vadu Săpat : 1 vasul de provizii nr. 2; 2 ștampilă de pe fundul vasului nr. 2.

Pe podeaua și în umplutura bordeiului 2 au fost descoperite trei fusaiole. Prima fusaiolă, de formă bitronconică, a fost lucrată dintr-o pastă aleasă, iar după ardere a căpătat culoarea cenușie (fig. 6/4). Cea de-a doua fusaiolă lucrată din aceeași pastă prezintă la capete două șănțuiri adînci (fig. 6/3). În sfîrșit, a treia fusaiolă lucrată dintr-o pastă nisipoasă, are forma bitronconică și striuri regulate și dese pe pîntec (fig. 6/2).

În același bordei, lîngă vasul nr. 2 ce poartă ștampila de care aminteam, chiar pe podea a fost găsit un cuțit din fier de tipul celor obișnuite, cu ceafa dreaptă și peduncul de înmănușare scurt (fig. 6/1).

În cuprinsul bordeiului 1, pe podea și în umplutură au fost găsiți un cercel întreg și două fragmente aparținînd aceleiași categorii de podoabe. În toate cazurile cerceii au fost lucrați dintr-o sîrmă subțire din bronz avînd bara circulară (fig. 6/5,7 — 8). În sfîrșit, tot pe podeaua borde-

---

[5] Cele trei vase din pastă cenușie fină, umplute cu bucăți de lupe din fier, au fost expuse la expoziția menționată și se află la Muzeul de istorie din Ploiești. Fotografia vasului nr. 2 prevăzut cu ștampilă, a cărui capacitate depășește pe a celorlalte două, am obținut-o de la Ion Nestor care în anul 1964 a publicat vasul la care ne referim, în RRH, 3, 1964, p. 422, pl. II/4.

https://biblioteca-digitala.ro

iului a apărut şi o mărgică lucrată dintr-o sticlă verzuie-mată, încrustată cu un ornament de cercuri cu capetele alungite şi puncte în centru, realizate dintr-o substanţă sticloasă de culoare galbenă (fig. 6/6).

★

Revenind la situaţia complexelor arheologice de la Cotu Malului — Vadu Săpat trebuie reamintit că relaţia stratigrafică dintre locuinţe-bordei şi mormîntul 1 este cît se poate de clară. Am arătat că groapa defunc-

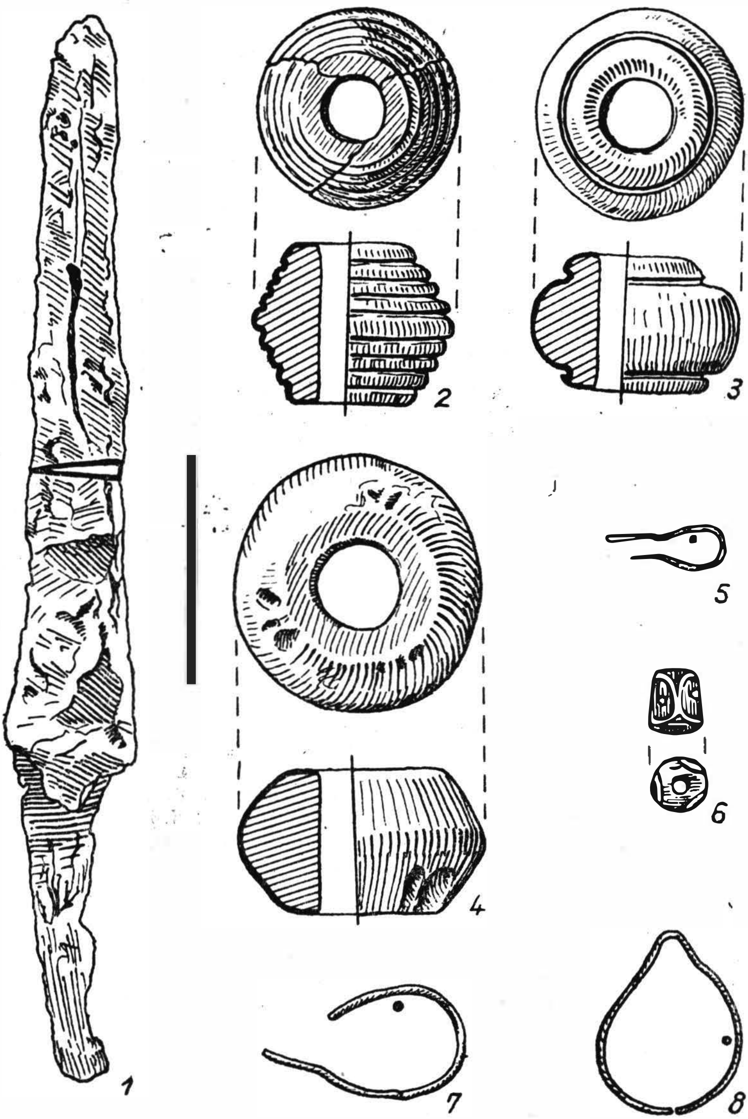

Fig. 6. 1 Cuţit din fier din bordeiul nr. 2; 2—4 fusaiole din bordeiul nr. 2; 5 fragment de cercel din bordeiul nr. 2; 6 mărgică din bordeiul nr. 2; 7—8 cercel din bordeiul nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

tului a fost săpată dintr-un nivel situat deasupra umpluturii locuinţei nr.1 (fig. 1/4). Trebuie de asemenea reamintit că groapa mormîntului taie în două o lentilă de pămînt ars la roşu şi negru, aparţinînd umpluturii bordeiului. În sfîrşit, cu prilejul îngropării defunctului a fost antrenat şi fragmentul din buza şi pîntecul vasului care a fost ulterior descoperit *in situ* pe podeaua locuinţei nr. 1. Din păcate însă mormîntul 1 era lipsit de inventar, în timp ce mormîntul descoperit întîmplător în acelaşi loc, potrivit celor relatate de către descoperitor, ar fi avut cerceii la care ne-am referit[6].

Locuinţele-bordei de la Vadu Săpat sînt aşadar anterioare celor două morminte, iar potrivit tipului, tehnicii de amenajare, a vetrelor-cuptor ca şi prin inventarul arheologic, aparţin culturii vechi româneşti.

Este locul să precizăm că pentru cultura populaţiei autohtone din secolele VIII—X e.n. este mai îndreptăţită denumirea propusă mai sus faţă de altele impuse de numele localităţilor în care au fost explorate obiective similare ca : Dridu, Bucov ş.a.[7].

Aşadar, locuinţele de la Vadu Săpat au elemente comune cu cele ale aşezărilor şi necropolelor contemporane în ce priveşte tipul, tehnica de construcţie ca şi materialul ceramic reprezentat de cele două mari grupe : ceramica din pastă nisipoasă şi cea lucrată din pastă fină, ambele executate la roata înceată.

Din analiza inventarului arheologic în ansamblul său constatăm şi unele deosebiri. De pildă, la Vadu Săpat lipseşte specia ceramicii cenuşii fine de tradiţie Saltovo-Maiaţk. Nu sînt documentate nici urcioarele şi nici vasele cu torţi tubulare atît de caracteristice ariei de care aminteam. Pe de altă parte trebuie subliniat că la Vadu Săpat apar doliile sau vasele mari de provizii al căror prototip se leagă de tradiţii autohtone[8]. Cît priveşte datarea este necesar să arătăm că tipul de fusaiole de la Vadu Săpat îşi găseşte analogii în cultura romanică, aspectul Ipoteşti-Cîndeşti[9]. Cea de-a treia fusaiolă prezentată de noi, ornamentată cu striuri, se apropie ca formă şi ornament de un exemplar descoperit într-o locuinţă din secolele

---

[6] Din cele relatate de V.I. Teodorescu reiese că cerceii de la Vadu Săpat prezintă analogii cu podoabe similare din secolele VIII—IX e.n., descoperite mai ales în Dalmaţia.

[7] Luînd drept criterii tipul de aşezare şi tehnica de construcţie a locuinţelor, la care se adaugă inventarul arheologic descoperit în aşezări şi necropole, o seamă de cercetători au identificat în cadrul culturii vechi româneşti aspectul cultural Dridu, după care au denumit cultura respectivă atribuind-o populaţiei autohtone, vezi I. Nestor, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 371—382; idem, RRH, 2, 1964, 3, p. 407 şi urm.; idem, *Istoria României*, Bucureşti, 1960, p. 107—113; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967, p. 113 şi urm.; idem, Aluta, 1, 1969, p. 115—130; idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 284—288; M. Petrescu-Dîmboviţa, RRH, 2, 1967, p. 181—189; Dan Teodor, SCIV, 19, 1968, 2, p. 227—277 ş.a. Pentru denumirea de cultură stră-românească în cercetările de la Bucov, v. Maria Comşa, Materiale, 5, 1969, p. 499; idem, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 436. Pentru regiunile de la nord de Carpaţi, Kurt Horedt propune denumirea de Blandiana unde dealtfel au fost făcute printre altele şi primele descoperiri.

[8] Vasele mari de provizii — doliile — sînt documentate în cultura clasică geto-dacică. Această categorie de vase se păstrează şi în cultura dacilor liberi, precum şi în secolul al IV-lea e.n. în aria culturii Sîntana de Mureş.

[9] Pentru cultura populaţiei autohtone din secolele V—VII e.n. este mai adecvată denumirea de cultură romanică cum propune Suzana Dolinescu Ferche în *Aşezări din secolele III—VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974, p. 126. În cadrul culturii romanice se individualizează unele aspecte regionale; de pildă, pentru regiunea de la nord de Carpaţi, aspectul Bratei-Moreşti, pentru cea de la sud de Carpaţi, aspectul Ipoteşti-Cîndeşti, iar pentru regiunea de la răsărit de Carpaţi, aspectul Costişa-Botoşana.

https://biblioteca-digitala.ro

VI—VII e.n. de la Tîrgşor[10]. Dacă la aceasta adăugăm şi faptul că tipul de mărgică de la Vadu Săpat apare în medii mai timpurii, sîntem îndreptăţiţi să încadrăm descoperirea de la Cotu Malului la finele secolului VIII e.n. şi începutul secolului IX e.n.[11].

DIE PROBEGRABUNG VON VADU SĂPAT (KREIS PRAHOVA)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Es werden drei Wohnungen (Erdhütten) und ein Skelettgrab, gefunden in der Ortschaft Vadu Săpat, Gem., Fîntînele Kreis Prahova, Punkt Cotu Malului, vorgeführt. Chronologisch läßt sich feststellen, daß die Wohnungen früher als das Grab zu datieren sind. Gleichzeitig wird auf die Entdeckung einiger Vorratsgefäße, in denen Eisenluppen aufbewahrt wurden, aufmerksam gemacht.

Der Siedlungstyp, die Wohnungen, die Bautechnik und die Beigaben in ihrer Allgemeinheit, sprechen für eine chronologische Einordnung in das VIII.—IX. Jahrhundert. Gleichzeitig glaubt man, daß die Siedlung von Vadu Săpat dem Verbreitungsgebiet der alten rumänischen Kultur angehört.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1 1 Gesamtplan der Untersuchungsgrabung von Cotu Malului; 2 Erdhütte Nr. 2; 3 Erdhütte Nr. 3; 4 Schnitt und Grundriß der Erdhütte Nr. 1; (a mit Sand vermengte Ackererde; b sterile, gelbe Erdschicht; c braun-rötliche Erdschicht; d steril-gelbe Erdschicht; e körnige, rötliche Erdschicht, im oberen Teil Keramikbruchstücke; f sterile, gelbe Erdschicht; g körnige, braun-rötliche, sterile Erdschicht; h rot bis schwarz gebrannte Tonlinse; i Oberschenkelknochen des Skeletts).

Abb. 2 1 Ansicht der Fundstelle vor dem Beginn der Ausgrabungen; man kann die aluvionären und äolischen Schichten unterscheiden; 2 Cotu Malului während den Ausgrabungen; 3 Hilfssektion im Bereich der Wohnung Nr. 1, in der man das Gefäß und das Körpergrab Nr. 2 beobachten kann; 4 Teilansicht des Körpergrabes Nr. 2 — unter den Fingern der rechten Hand Bruchstück des, in Abbildung 2/3 abgebildeten, Gefäßes.

Abb. 3 1—2 Die Wohnung Nr. 3 für deren Ofen ein zerbrochener Mühlenstein benutzt wurde; 3—4 die Wohnung Nr. 4 mit den mit Eisenluppe gefüllten Vorratsgefässen.

Abb. 4 1—5, 7 Keramik der ersten Gruppe aus Vadu Săpat; 6 Bruchstück eines Topfbodens mit rechteckigem Stempel.

Abb. 5 Keramik aus der zweiten Gruppe von Vadu Săpat: 1 Vorratsgefäß Nr. 2; 2 Der Bodenstempel des Gefäßes Nr. 2.

Abb. 6 1 Eisenmesser aus der Erdhütte Nr. 2; 2—4 Spinnwirtel aus der Erdhütte Nr. 2; 5 Ohrringbruchstück aus der Erdhütte Nr. 2; 6 Perle aus der Erdhütte Nr. 2; 7—8 Ohrringe aus der Erdhütte Nr. 1.

---

10 Nicolae Constantinescu, SCIV, 11, 1960, 1, p. 167—175, fig. 4/5.

11 Stancio Stancev, *Necropolă do Novi-Pazar*, Sofia, 1957.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

GHEORGHE CANTACUZINO

De curînd, după o grea suferință, a încetat din viață prof. dr. doc. Gheorghe Cantacuzino.

S-a născut la 1 martie 1900, la București. Studiile secundare le-a făcut la Liceul „Sf. Sava" din București. A urmat apoi cursurile Facultății de drept (licențiat în 1921) și ale Facultății de litere, secția istorie și filologie clasică (licențiat în 1922), din București. În vederea pregătirii doctoratului s-a specializat în istoria și cultura antichității greco-romane la Facultatea de litere a Universității din Paris, la „Collège de France" și la „École des Hautes Etudes Historiques". În aceeași perioadă a studiat și la Universitățile din Roma și Milano, urmînd cursuri de papyrologie. A susținut doctoratul în 1927 la București la Facultatea de litere cu teza *Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*, obținînd *magna cum laude*. Între 1929—1938 a fost conferențiar cu titlu provizoriu la Facultatea de litere din București (catedra „Instituții și antichități grecești"). În 1938—1948, conferențiar definitiv la aceeași catedră. Din 1948 a fost referent științific, apoi cercetător și mai tîrziu cercetător științific principal la Institutul de arheologie, București.

A făcut parte din colectivele de săpături arheologice de la Histria (1951), București (1953—1959) și altele. La început cercetările sale s-au concentrat asupra problemelor arheologiei clasice, făcînd săpături sistematice în castrul roman de la Băneasa (Teleorman). După 1950 s-a pre-

https://biblioteca-digitala.ro

ocupat mai ales de problemele feudalismului tîrziu de pe teritoriul orașului București și din alte cîteva obiective, iar din 1960 s-a dedicat cu pasiune studierii sistematice a multiplelor probleme ridicate de vasta și importanta necropolă neolitică de la Cernica, în aceeași perioadă a mai făcut săpături la Căscioarele (1965—1968) și la Potlogi.

Din 1970 a fost membru titular al Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R.

A participat sau a colaborat cu comunicări la numeroase congrese internaționale ale căror lucrări s-au desfășurat la : Roma (1962), Moscova (1964), Praga (1966), Tokyo (1968), Belgrad (1971), Chicago (1973), București (1974) și Nisa (1976).

În numeroasele sale studii, singur sau în colaborare cu alți specialiști, a aprofundat cu deosebită grijă, diferite probleme referitoare la necropola neolitică de la Cernica, la epoca greco-romană sau epoca feudală tîrzie.

A încetat din viață în ziua de 18 septembrie 1977 la București.

Profesorul Gh. Cantacuzino poate servi ca model pentru pasiunea sa pentru arheologie și pentru atașamentul său față de Institutul de arheologie, în cadrul căruia a lucrat aproape trei decenii.

Eugen Comșa

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

— *Le recrutement de quelques cohortes Syriennes*, Musée Belge, Liege, 31, 3—4, 1927, p. 3—10.
— *Poids inédites de la Petite Scythie*, Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 602—611.
— *Timbres amphoriques inédits trouvés en Roumanie*, Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 612—619.
— *Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*. Prefață de N. Iorga, București, 1928, 208 p.
— *Colonizarea orientală în Illyricum*, ARMSI, 8, s.3, mem. 16, 1928, p. 1—68.
— *Correction à une inscription de Lucanie*, Revue de philologie, Paris, 3, 2, 1928, p. 54—56.
— *Legăturile între civilizațiile orientală și occidentală în lumea antică*, Vălenii de Munte, 1929, IV+83 p.
— *Un papyrus latin relatif à la défense du Bas Danube*, RHSEE, 5, 1—3, 1928, p. 38—74.
— *Un papyrus latin rélatif à la défense du Bas Danube*, Aegyptus, Milano, 9, 1, 1928, p. 63—96.
— *O piatră gravată înfățișind o scenă militară a armatei romane*, Închinare lui N. Iorga, Cluj, 1931, p. 93—100.
— *Timbres amphoriques trouvés à Callatis*, RHSEE, 12, 10—12, 1935, p. 298—313.
— *Trois sceaux thasiens inédits de Callatis concernant les cultes de Thasos*, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 283—291.
— *Nouveaux timbres amphoriques provenant de Callatis*, Dacia, V—VI, 1938, p. 321—327.
— *Considérations sur les timbres amphoriques découverts en Roumanie et sur les côtes du Pont Euxin*, RHSEE, 16, 1—3, 1939, p. 44—52.
— *Le grand camp romain situé près de la commune de Băneasa*, Dacia, IX—X, 1941—1944, p. 441—472+3 pl.
— *Antiquités inédites d'Oltenie*, Dacia, XI—XII, 1945—1947, p. 308—322.
— *Raportul săpăturilor executate în 1951, în sectorul Z de la Histria și pe teritoriul comunei Tariverdi (Dobrogea)*, SCIV, III, 1952, p. 263—268 și SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 99—152 (în colaborare).
— *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă, București*, Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953. I, 1954, p. 45—132, și în *Studii și referate privind istoria Româniel*, I, 1954, p. 322—409 (în colaborare).
— *Histria, Monografie arheologică*, București, 1954 (cap. II, par. 4, partea a II-a, p. 285—292).
— *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959, 239 p + CXX pl. (în colaborare).
— *Șantierul arheologic București. Sectorul Ciurel*, Materiale, VII, 1961, p. 657—682 și Materiale, VIII, 1962, p. 761—794 (în colaborare).

https://biblioteca-digitala.ro

— *Săpăturile arheologice de la Tirgşorul Vechi*, Materiale, V, 1959, p. 619—629 (în colaborare).
— *Die jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)*, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 27—90 şi în limba română, în Bucureşti, 4, 1968 (în colaborare).
— *Unele probleme istorice privind aşezările medievale muntene în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica*, SCIV, XIV, 2, 1963, p. 361—394.
— *Observaţii privind unele cahle de la Mănăstirea Mihai Vodă*, SCIV, XVI, 4, 1965, p. 745—764.
— *O mare locuinţă feudală descoperită prin săpături arheologice în Bucureşti*, Cercetări arheologice în Bucureşti, 2, 1965, p. 325—344.
— *Observations concernant les rites funéraires néolithiques de la nécropole de Cernica*, Dacia, N.S., IX, 1965, p. 45—58.
— *La station et la nécropole néolithique de Cernica*, *Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche*, II, Roma, 1965, p. 239—241 (în colaborare).
— *Cernica — unul din cele mai vechi cimitire preistorice din Europa*, Magazin istoric, 1, nr. 6, 1967, p. 28—32.
— *Necropola preistorică de la Cernica şi locul ei în neoliticul românesc şi european (în lumina ultimelor descoperiri arheologice)*, SCIV, 18, 1967, 3, p. 379—400.
— *Cercetări arheologice la Cernica*, Materiale muzeologice, 6, 1968, p. 7—26 (în colaborare).
— *Date noi pe marginea cercetărilor istorico-arheologice de la Mănăstirea Cătălui*, Revista muzeelor, 5, 6, 1968, p. 547—553 (în colaborare).
Mănăstirea Cotroceni, Bucureşti, 1968, 60 p.
— *The prehistoric Necropolis of Cernica and its Place in the Neolithic Cultures of Romania and of Europe in the Light of recent Discoveries*, Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 45—59.
— *La nécropole de Cernica. Sa place parmi les civilisations néolithiques de l'Europe*, Archéologia, 35, 1970, p. 54—61.
— *Tombes néolithiques de parturientes de la nécropole de Cernica (IV-ème millénaire av.n.è.)*, *Roumanie*, in *VIII th International Congress*, III, Tokyo, 1970, p. 146—152 (în colaborare).
Remarques sur les offrandes de la nécropole néolithique de Cernica, în *VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Praga, 1970, p. 447—452.
— *Aspects des rites et croyances funéraires néolithiques dans la nécropole de Cernica*, în *VIIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, V, Moscova, 1970, p. 237—254.
— *După 6 milenii din nou la drum*, Magazin istoric, V, 2(47), 1971, p. 28—30.
— *Morminte de femei decedate în timpul naşterii din necropola neolitică de la Cernica*, Bucureşti, 8, 1971, p. 37—53 (în colaborare).
— *Ressemblances et différences entre les civilisations Boian et Hamangia et leur place dans le néolithique carpato-danubien*, în *VIIIe Congrès International*, II, Belgrad, 1973, p. 438—449.
— *Les tombes néolithiques à inhumation sur le thorax de la nécropole de Cernica (Roumanie) et leur signification dans l'évolution des conceptions funéraires préhistoriques*, în *IX th International Congress*, Chicago, suplement II, 1973, p. 5.
— *Un rituel funéraire exceptionnel de l'époque néolithique en Europe et en Afrique Septentrionale*, Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 27—43.
— *Morminte cu schelete aşezate pe torace din necropola neolitică de la Cernica şi semnificaţia acestui ritual preistoric*, Muzeul naţional, 2, 1975, p. 223—234.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Vozniknovenie celoveceskogo obşcestva. Paleolit Afriki. Editura „Nauka“, Filiala Leningrad, 1977, 212 p., 71 figuri, 4 tabele

Cercetările arheologice în domeniul paleoliticului, care se practică de mai bine de o sută de ani în lume, au dus în ultimele decenii la descoperiri de valoare excepţională pentru adîncirea cunoaşterii istoriei omului, a culturii lui materiale şi spirituale, a apariţiei şi formării societăţii. În tot acest răstimp în Europa, şi apoi şi în celelalte continente, s-a acumulat un vast material documentar, care treptat a şi fost pus în circuitul ştiinţific.

Numărul mare al publicaţiilor mai vechi şi mai noi şi depozitarea colecţiilor în şi mai numeroasele muzee şi institute de profil fac tot mai dificilă consultarea acestora. Pe de altă parte, importanţa descoperirilor mai recente şi noile metode de investigaţie au făcut necesară reluarea în studiu a întregii documentaţii în vederea formulării unor concluzii istorice concrete pe baza concepţiei materialismului dialectic.

În acest scop, Institutul de arheologie al Academiei de ştiinţe a U.R.S.S. a iniţiat în ultimii ani publicarea unor importante lucrări asupra paleoliticului, punîndu-se in valoare atît documentaţia naţională şi mondială, cît şi experienţa şcolii sovietice în acest domeniu.

Avem în vedere lucrări care cuprind tematica epocii pe zone mai restrînse, republicane, cum este de exemplu, cea publicată de N.A. Chetraru la Chişinău în 1973, intitulată „Monumente paleolitice şi mezolitice”[1], în care sînt valorificate descoperirile de pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, şi lucrarea de proporţii mai întinse, cu caracter unional, intitulată „Epoca de piatră pe teritoriul U.R.S.S.”[2], apărută la Moscova în 1970, suplimentată de mai multe fascicule ale unei ediţii speciale de materiale „Buletinul izvoarelor arheologice”. În primul caz lucrarea are caracter monografic, în cel de-al doilea, o culegere de 12 studii de sinteză, care se referă la paleolitic, mezolitic şi neolitic, studii speciale fiind dedicate problemelor producerii uneltelor de piatră şi artei epocilor studiate.

Ultima carte apărută în acest domeniu este cea pe care o prezentăm în cele ce urmează şi este intitulată „Apariţia societăţii. Paleoliticul Africii”, care reprezintă primul volum din seria „Paleoliticul lumii”, realizat de membri ai sectorului de paleolitic al Institutului de arheologie din Leningrad. Volumul cuprinde două părţi distincte. Prima, intitulată „Apariţia societăţii umane,” este semnată de P.I. Boriskovski, care tratează probleme de interes general pentru epoca studiată, legate de apariţia omului şi mediul natural, cronologia epocii vechi a pietrei şi istoria primelor etape ale societăţii.

Această parte, care are şi un important caracter instructiv, dă posibilitatea cititorului să-şi facă o imagine generală clară asupra apariţiei omului, metodelor de investigaţie, datării şi periodizării arheologice în domeniul paleoliticului.

În cadrul primului capitol, P.I. Boriskovski se opreşte asupra problemelor mediului natural în eopleistocen şi în pleistocen. Cuaternarul sau antropogenul, caracterizat de schimbări bruşte de temperatură, este apreciat la 3—3,5 milioane ani vechime, cuprinzînd toată istoria omenirii de la începuturi pînă în zilele noastre.

Limita inferioară a cuaternarului a constituit şi constituie încă obiectul a numeroase dezbateri, fără a se fi ajuns la un consens. În această problemă, ca şi în aceea a periodizării geologice în general, autorul adoptă punctul de vedere expus de I.K. Ivanova încă în 1965[3], care alături de majoritatea cercetătorilor sovietici în acest domeniu stabileşte această limită la nivelul depunerilor continentale ale villafranchianului inferior.

Teritoriile Europei, ale nordului Asiei şi Americii de Nord au fost ocupate periodic de gheţari, care în interpretarea autorului au barat răspîndirea populaţiilor paleolitice şi au prilejuit izolarea unor comunităţi primitive. Mişcări mai importante s-au petrecut doar în perioadele interglaciare. Cît priveşte zonele periglaciare, populate de timpuriu de omul paleolitic, treptat au fost afectate de soliflucţii, ceea ce a dus la deplasarea şi de multe ori la distrugerea dovezilor de locuire. Doar Africa şi sudul Asiei, Australia şi America de Sud n-au fost ocupate de gheţari. În aceste zone gheţurile s-au instalat numai pe crestele montane, dar cu acestea nu s-a putut stabili o sincronizare. Teritoriile mai joase au fost

[1] N.A. Chetraru, *Pamjatniki epoh paleolita i mezolita*, Chişinău, 1973.

[2] *Kamennii vek na territorii SSSR*, Moscova, 1970.

[3] I.K. Ivanova, *Gheologhiceskii vozrast iscopaemogo celoveka*, Moscova, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro

afectate periodic de umiditate excesivă, perioade pluviale, şi de climat secetos şi arid în perioadele interpluviale. Pînă în prezent nu există o schemă unanim acceptată a succesiunii lor, comparabilă celei a perioadelor glaciare din Alpi. Sînt unele scheme stabilite pentru teritorii restrînse, dar ele nu pot fi corelate cu certitudine.

O schemă mai clară şi mai bine documentată s-a stabilit pentru Africa răsăriteană, unde sînt concentrate şi cele mai importante descoperiri paleolitice. Aici s-au identificat 4 perioade pluviale separate de perioade interpluviale, schemă folosită adesea ca etalon cronologic şi pentru alte zone ale Africii. Încercările de a sincroniza perioadele pluviale din sud cu cele glaciare din nord n-au dus la rezultate unanim acceptate, deşi se admite, în general, legătura dintre ele.

Stabilirea ritmicităţii perioadelor glaciare şi pluviale în limitele cuaternarului permite realizarea cronologiei şi periodizării relative a descoperirilor paleolitice legate cu siguranţă de anumite sedimente geologice. În acest sens o deosebită importanţă o are studierea stratigrafiei aşezărilor paleolitice din peşteri şi între acestea a celor cu mai multe straturi de cultură în primul rînd, stabilitatea sedimentelor de peşteră fiind mai sigură. La aceasta se adaugă materialele paleozoologice şi paleobotanice identificate în astfel de sedimente şi bineînţeles, materialul arheologic însuşi — piesele de piatră şi os, tipologia şi tehnica lor de cioplire, obiectele de artă, studiat pe colecţii şi în comparaţie.

În ultimele decenii însă se pune tot mai mare accent pe datarea absolută, domeniu în care se folosesc diverse metode de la cea a lui M. Milancovici pînă la cele mai moderne folosite în prezent.

Metodele mai larg folosite sînt cele fizice, bazate pe studierea descompunerii elementelor radioactive care intră în componenţa materialelor organice. Pentru paleolitic se foloseşte în primul rînd metoda radiocarbonului aplicată pe lemn, turbă, os şi cărbune. Posibilităţile de datare sînt însă limitate în timp. Mai multă siguranţă prezintă cele care nu depăşesc 60 000 de ani vechime, dar şi aici se impune un coeficient de probabilitate de ordinul sutelor şi chiar mai mare. Se produc şi multe erori, de aceea, în vederea stabilirii unor concluzii istorico-arheologice serioase, se impune repetarea analizelor şi verificarea datelor ce urmează a fi luate ca bază. Metoda cu potasiu-argon se foloseşte în primul rînd pentru sedimentele vulcanice, a căror vechime depăşeşte 400 000 de ani. În ceea ce priveşte sedimentele mai recente se produc multe erori. Mai eficientă s-a dovedit metoda geocronologică de studiere a varvelor lutoase depuse de apele provenite din topirea gheţarilor în lacurile periglaciare din nordul Europei, în perioada retragerii ultimei glaciaţiuni Würm. S-a stabilit că fiecare varvă s-a format în decursul unui an. Metoda a dat rezultate foarte bune în datarea absolută a staţiunilor din etapa finală a paleoliticului şi din mezolitic, cuprinse în perioada 8—15 mii de ani în urmă.

În celelalte două capitole ale primei părţi sînt dezbătute problemele ce le implică evoluţia maimuţelor antropoide, apariţia omului, a primelor unelte şi a societăţii umane. Amintind că numai cu două decenii în urmă era un fapt stabilit începutul istoriei omenirii cu 800 000 de ani în urmă, odată cu apariţia pitecantropului de Java, autorul arată că ultimele descoperiri dovedesc că vechimea omului depăşeşte vîrsta de 2 600 000 de ani, şi că istoria omenirii trebuie reconsiderată în funcţie de numeroasele descoperiri arheologice şi paleoantropologice din Africa. Sînt formulate principiile teoretice de bază asupra saltului care s-a produs şi a separat omul de maimuţă, societatea umană de turma de animale. În această discuţie sînt antrenate, alături de importantele descoperiri din Africa, cele din sudul şi sud-estul Asiei şi din Europa. În această problemă ni se pare binevenită sublinierea făcută cu privire la reflecţia lui G. Koenigswald, potrivit căreia noţiunea de „leagăn al omenirii" este o iluzie şi că este puţin probabil că evoluţia de la driopitec la australopitec, apoi la pitecantrop, neandertal şi la *Homo sapiens* s-a petrecut într-o singură zonă sau chiar pe un singur continent. Criteriul arheologic de bază în aprecierea *omului* este munca sistematică depusă de acesta pentru cioplirea uneltelor.

Ambii autori ai volumului se situează pe poziţia specialiştilor care recunosc natura umană a lui *Homo habilis* de la Olduvai şi autenticitatea uneltelor de piatră cioplită descoperite în asociere cu resturile fosile.

Cea de-a doua parte, semnată de G.P. Grigoriev, are un caracter mai special, aici fiind luate în discuţie problemele concrete ale paleoliticului Africii, legate de descoperirile paleoantropologice şi arheologice din Tanzania, Nubia şi Libia în special. În limitele acestor teritorii, dar mai cu seamă în defileul Olduvai în Tanzania s-au descoperit şi cercetat multilateral mari grupe de staţiuni paleolitice cu straturi de cultură bine conservate, care au devenit cheia înţelegerii paleoliticului Africii în general. Într-o mai mică măsură sînt antrenate în dezbatere colecţiile de materiale provenite din Africa apuseană, Congo şi Senegal, întrucît acestea provin din culegeri la suprafaţă sau din săpături mai vechi, practicate cu metode acum depăşite.

În studiul său, G.P. Grigoriev ia în discuţie multe din interpretările şi teoriile emise de autori străini, reexaminează critic materialele

https://biblioteca-digitala.ro

publicate de aceştia şi formulează propria sa concepţie asupra dezvoltării culturilor paleolitice din Africa. Într-o măsură importantă autorul urmează calea trasată de S.N. Zamiatnin şi G.P. Sosnovski, delimitînd două zone mari în dezvoltarea paleoliticului lumii. În prima zonă include Europa şi Asia Anterioară, iar în cea de-a doua Africa şi restul Asiei.

În interpretarea sa, pe teritoriul celei de-a doua zone, cultura de tip musterian a avut o durată lungă, ocupînd şi perioada ce corespunde paleoliticului superior în prima zonă. În acest timp în Africa şi o parte a Asiei s-a dezvoltat o cultură postmusteriană specifică, caracterizată de unelte cioplite în tehnică musteriană, nuclee levalloasiene şi discuri în amestec cu piese specifice paleoliticului superior european. În etapele tîrzii ale acestui postmusterian apar microlitele. Postmusterianului îi sînt atribuite cultura ateriană, răspîndită în nordul Africii şi cea sibeliană, mai recentă din Egipt.

În etapa actuală a cercetării paleoliticului sînt numeroase probleme care, prin modul de abordare, au rezolvări diferite. Faptul aduce după sine discuţii ştiinţifice vii, contradictorii, dar diversele puncte de vedere sînt dezbătute ani de-a rîndul în paginile revistelor şi la întrunirile cu tematică specială.

Şi în volumul de faţă sînt unele probleme rezolvate în mod deosebit. S-a considerat însă util (aşa cum ne avertizează redacţia) ca astfel de probleme controversate să apară ca atare, pentru ca cititorul să ia cunoştinţă de stadiul dezbaterilor şi să fie ferit de abordări înguste, dogmatice, în problemele unui domeniu ca paleoliticul în care mai sînt aşa de multe de cercetat şi de clarificat.

Principala contradicţie în cartea de faţă se referă la postmusterianul Africii. Concepţia originală a lui G.P. Grigoriev este încă insuficient cunoscută în cercurile de specialitate, ca atare ea n-a fost confirmată, dar nici respinsă, şi este introdusă ca o ipoteză de lucru.

Aşa se face că în prima parte a volumului, redactată de P.I. Boriskovski pe baza unor materiale şi date ştiinţifice riguros verificate, aceasta nu este inclusă.

Cea de-a doua problemă se referă la vechimea începutului procesului de antropogeneză. La acest capitol G.P. Grigoriev ia în discuţie şi prezintă pe larg descoperirile mai recente din Etiopia şi Kenia (bazinul rîului Omo şi malurile lacului Rudolf) — Kanapoi, Lothagam şi Koobi-Fora — o atenţie deosebită acordînd craniului 1470. Pe baza acestora admite că vechimea muncii ar trebui coborîtă pînă la 3 milioane de ani, iar resturile australopitecinelor şi începutul procesului hominizării pînă la 10 000 000 de ani (p. 79 şi tabelul nr. 4, p. 80). După prezentarea succintă a ipotezelor mai importante în acest domeniu conchide că australopitecinele constituie o grupă unitară, probabil o singură specie, de care *Homo habilis* este apropiat, iar prin el uneşte întreaga grupă cu omul 1470 (reprezentant al unei grupe superioare de hominide, mai vechi decît omul de la Olduvai, cu oase subţiri şi capacitate craniană mare).

Prezentarea unor puncte de vedere diferite în rezolvarea problemelor principale ale paleoliticului reprezintă, credem, un merit în plus pentru această valoroasă ediţie, care pune la dispoziţia specialiştilor un text concentrat, realizat pe baza unei documentaţii vaste, ce devine din ce în ce mai greu de cuprins. Tezele şi ipotezele expuse oglindesc cu fidelitate problemele şi stadiul lor de rezolvare atît în antropologie cît şi în arheologia paleoliticului.

Maria Bitiri

S. N. KORENEVSKI, *O metalliceskih toporah severnogo pricernomoria, srednego i nijnego povolijia epohi srednei bronzî*, SA, 4, 1976, p. 16—31

Aparţinînd marii grupe a topoarelor cu gaură transversală şi tăiş vertical (Schaftlochäxte), topoarele de tip estic sau răsăritean (termen prin care au fost desemnate de Alexandru Vulpe cele cîteva exemplare ale acestui tip descoperite pe teritoriul României şi pe care, din lipsa altuia mai potrivit, l-am extins la întreaga grupă nord-pontică) reprezintă o categorie bine individualizată tipologic şi geografic. Mai multe studii (O.A. Krivţova-Grakova, V.P. Şilov, E.N. Cernîh, A.M. Leskov etc.) au încercat lămurirea atît a încadrării lor cronologice şi tipologice, cît şi a apartenenţei lor culturale, fără însă a se ajunge la un consens general asupra problemelor amintite. Datarea topoarelor de tip estic, largă şi imprecisă — secolele XVI-XII î.e.n. — atribuirea lor unor medii culturale diverse (ceramică decorată cu brîuri netede, cultura catacombelor — E.N. Cernîh; cultura Srubnaia — O.A. Krivţova-Grakova, V.P. Şilov, A.M. Leskov) au reprezentat deseori surse de confuzii pentru cei interesaţi de circulaţia pieselor în discuţie. Mai nou, S.N. Korenevski, bazîndu-şi studiul pe aproape toate exemplarele cunoscute ale tipului estic de topoare cu gaură transversală de înmănuşare — 73 de descoperiri —, a reuşit realizarea unei analize aprofundate, lămurind în bună parte problemele puse.

https://biblioteca-digitala.ro

Topoarele de tip estic sînt grupate de S.N. Korenevski, pe baza caracteristicilor principale ale formei, în trei variante distincte, numite după principalele depozite cunoscute : tipul *Komstromsk*, răspîndit în zona Niprului mijlociu și de jos și în regiunea superioară a Donului și Donețului ; tipul *Kolontaevo*, cu aceeași arie de difuziune, dar cunoscut și la izvoarele Donului și Donețului ; tipul *Țarevo*, răspîndit pe Volga mijlocie și de jos.

Primul tip este caracterizat de 27 de descoperiri avînd corpul alungit, lățit mult spre lama curbată asimetric în jos, muchia plată, ceafa decorată cu caneluri sau adîncituri lentiliforme. Tipul Kolontaevo este cunoscut prin 40 de piese cu corpul scurt, puțin lățit spre lamă, muchia ascuțită, ceafa mai îngroșată. Un element deosebitor între cele două tipuri îl reprezintă raportul dintre gîtul corpului și lungimea lui, la primul tip gîtul corpului fiind mai îngust față de lungime, corpul pieselor pare mai lung. Ultimul tip, Țarevo, reprezentat doar de 6 piese, are o formă apropiată de cea a tipului Kolontaevo.

Una dintre problemele puse de grupa topoarelor de tip răsăritean este cea a originii lor. Analiza spectrală a unui număr important de bronzuri de acest tip din zona nord-pontică, realizată și comentată de E.N. Cernih, relevă faptul că toate au o concentrație de arsenic mai mică decît 0,6 %, fapt care le individualizează față de bronzurile arsenizate originare din Caucaz, la care concentrația de arsenic este egală sau depășește procentul de 0,6 %. Dacă adăugăm la această constatare faptul că în regiunea Caucaz-Kuban topoarele de tip răsăritean nu depășesc șase exemplare, că cel puțin pentru tipul Țarevo analiza metalului indică ca zonă de extracție regiunea Volga-Ural și că singurele matrițe cunoscute au fost găsite în necropole din nordul Mării Negre, putem restrînge zona lor de origine și de realizare la arealul nord-pontic. Totuși, nu se pot nega o anumită tradiție a metalurgici caucaziene și influențe venite din această zonă, prin prezența canelurilor sau adînciturilor lentiliforme de pe ceafă și a unor ornamente șnurate.

O a doua mare problemă analizată e legată de apartenența culturală a celor ce au realizat și vehiculat tipul răsăritean de topoare și încadrarea lor cronologică. Încadrarea topoarelor de tip estic într-o cultură sau mediu arheologic sigur și legarea lor de cronologia acestuia este dificilă, deoarece majoritatea lor nu au fost găsite în complexe culturale închise, databile cu exactitate. Din 73 de descoperiri analizate, doar un singur topor a fost găsit într-o necropolă aparținînd grupului cultural de pe Niprul mijlociu. Cîteva matrițe în care au fost turnate topoare de acest tip au fost identificate în mormintele purtătorilor culturii Poltava și cu catacombe. Adăugînd la acestea faptul că tehnica de turnare a topoarelor de tip răsăritean — prin partea superioară — nu era cunoscută culturilor epocii bronzului din nordul Mării Negre — Maikop, Iamnaia, că de asemenea culturile Fatianovo, Maikop, Balanovo nu folosesc acest tip de topor, la fel triburile Abașevo, Andronovo, Srubnaia, este admisă concluzia realizării și vehiculării lor de purtătorii culturii cu catacombe, Poltava sau grupa de pe Nipru mijlociu în prima jumătate a mileniului II î.e.n.

În afara arealului amintit, circumscris de văile Niprului și Volgăi, cu o densitate foarte mare de astfel de descoperiri, cîteva piese, importuri sau realizări locale după prototipuri de topoare de tip răsăritean atrag atenția. Le vom aminti, mai ales că unele dintre ele pot adînci analiza făcută de S.N. Korenevski și întări datarea întregului grup.

Mai multe topoare de tip răsăritean — șapte exemplare — au fost semnalate în zona dunăreană a Iugoslaviei (Brestavăț), în estul României (Măcin, Mahmudia, „România" — loc necunoscut, Osebiți și Cernătești) și un exemplar în Podolia. Analiza spectrală a pieselor din Podolia și Iugoslavia indică pentru primul o origine carpato-balcanică și pentru ultimul una caucaziană. Piesele din România nu dispun de o astfel de analiză ; două dintre ele (Osebiți și Cernătești) însă au fost atribuite pe baza contextului descoperirii, unei faze timpurii a culturii Monteoru și anume MIc3.

Cel puțin două din elementele tipului Kolontaevo (axul longitudinal al profilului curbat în partea inferioară și o muchie mediană ascuțită amintind de cusăturile de turnare ale topoarelor de metal) se pot regăsi la un topor de piatră, descoperit la Răcăciuni, într-un mormînt datat în perioada timpurie a bronzului din Moldova, piesă influențată desigur de un prototip răsăritean.

Aceste descoperiri, alături de datele de care dispunem privind fortificarea unor așezări monteorene la nivelul fazelor MIc3-Ic2 (Fitionești), apariția cîtorva morminte aparținînd unor grupuri nord-pontice din perioada timpurie a epocii bronzului sau de la începutul celei mijlocii, în teritoriul estic al României la Sudiți și Smeieni (Iamnaia și catacombe), vehicularea mai multor categorii de piese de origine răsăriteană de către cultura catacombelor semnalate deja în regiunile de la est de Carpați probează pătrunderea unor grupuri de populații nord-pontice în mediu tracic, aducînd cu ele ca armă specifică și tipul de topor discutat, la un moment dat, situat la limita cronologică dintre perioada bronzului timpuriu și cel mijlociu.

Alexandru Oancea

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaMN	—	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AD	—	Analele Dobrogei, Constanța.
AISC	—	*Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Napoca.
AnnÉp	—	Année Épigraphique, Paris.
AO	—	Arhivele Olteniei, Craiova.
Apulum	—	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchIug	—	Archaeologia Iugoslavica, Belgrad.
ArchKözl		Archaeologiai Közlemények, Budapesta.
ArhMold	—	Arheologia Moldovei, Iași — București.
ARMSI	—	Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice.
AUB	—	Analele Universității București,
BCMI		Buletinul Comisiunii monumentelor istorice.
BerRGK	—	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
BMMN	—	Buletinul Muzeului militar național, București.
BSNR	—	Buletinul Societății numismatice române, București.
BZ	—	Byzantinische Zeitschrift, München.
CIG	—	*Corpus Inscriptionum Graecarum.*
CIL	—	*Corpus Inscriptionum Latinarum.*
CrNA	—	Cronica numismatică și arheologică, București.
Dacia	—	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957—
DID	—	*Din istoria Dobrogei*, București.
DIR	—	Documente privind istoria României, București.
DolgCluj	—	Dolgozatok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée national de Transylvanie, Cluj.
ED	—	Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena, București-Roma.
Germania	—	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
GlasnikSarajevo	—	Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
GSU	—	Godișnik na Sofiiskija Universitet. Istoriko-filologhiceski fakultet, Sofia.
IG		Inscriptiones Graecae.
IzvestijaSofia	—	Izvestija na Arheologičeskija Institut, Sofia.
IsvestijaVarna	—	Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Druzestvo, Varna; apoi Izvestija na Narodnija Muzej Varna.
Korbl	—	Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt-Sibiu.
KözlCluj	—	Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából.
Materiale	—	Materiale și cercetări arheologice, București.
MIA	—	Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
NEH	—	Nouvelles Études d'Histoire.
PBF	—	Prähistorische Bronzefunde, Frankfurt am Main.
PZ		Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
REB		Revue des Études Byzantines, Paris.
Repertorium	—	M. Roșka, *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942.
RESEE	—	Revue des études sud-est européennes, București.
RevMuz	—	Revista Muzeelor, București.

https://biblioteca-digitala.ro

RFR	—	Revista fundaţiilor regale, Bucureşti.
RHSEE	—	Revue Historique du Sud-Est Européen, Bucarest.
RIR	—	Revista istorică română, Bucureşti.
RRH	—	Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti.
Sargetia	—	Sargetia. Buletinul Muzeului judeţului Hunedoara, Deva.
SCIA	—	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV (SCIVA)	—	Studii şi cercetări de istorie veche (începînd din 1974 — Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCN	—	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCŞIaşi	—	Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SlovArch	—	Slovenská Archeologia, Nitra.
SMIM	—	Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti.
SMMIM	—	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StAlb	—	Studia Albanica.
StComSibiu	—	Studii şi comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu.
StudZvesti	—	Studijné Zvesti Archeologického Ustavu SAV, Nitra.

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I.I. RUSSU, **Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123**, 1974, 123 p., 5,75 lei.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, **Cultura Precucuteni pe teritoriul României**, 1974, 272 p., 32 lei.

EUGEN COMŞA, **Istoria comunităţilor culturii Boian**, 1974, 272 p., 34 pl., 37 lei.

D. BERCIU, **Contribution à l'étude de l'art thraco-gète**, 1974, 240 p., 19 lei.

SUZANA DOLINESCU-FERCHE, **Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca**, 1974, 159 p., 14 pl., 21,50 lei.

D.M. PIPPIDI (sub redacţia), **Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia 6–13 septembre 1972**, 1974, 559 p., 76 pl., 50 lei.

D. TUDOR, **Les ponts romains du Bas-Danube**, 1974, 176 p., 9 lei.

ELENA BUSUIOC, **Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova**, 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.

D.M. PIPPIDI, **Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire**, 1975, 314 p., 24 pl., 38 lei.

* * * **Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania**, 1975, 324 p., 30 lei.

I.I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, I, 1975, 287 p., 2 pl., 31 lei.

PETRE I. ROMAN, **Cultura Coţofeni**, 1976, 216 p., 118 pl., 34 lei.

EMILIAN POPESCU, **Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV–VIII descoperite în România**, 1976, 451 p., 42 pl., 43 lei.

D. PROTASE, **Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie**, 1976, 115 p., 24 pl., 25 lei.

M. MACREA şi I. GLODARIU, **Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus**, 1976, 112 p., 5 pl. 8,25 lei.

I.I. RUSSU, **Elemente traco-getice în Imperiul roman şi Byzantium**, 1976, 184 p., 19,50 lei.

R. VULPE, **Studia Thracologica**, 1976, 336 p., 26 lei.

* * * **Thraco-dacica**, 1976, 351 p., 48 lei.

AL. SUCEVEANU, **Viaţa economică în Dacia romană. Secolele I–III e.n.** 1977, 179 p., 28 lei.

PETRE DIACONU şi SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare, II. Aşezarea medievală**, 1977 219 p., 10 pl., 36 lei.

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1977, 391 p., 51 lei.

D.M. PIPPIDI şi EM. POPESCU (sub redacţia), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.

GR. FLORESCU şi C.C. PETOLESCU, **Inscripţiile Daciei romane**, II, 1977, 276 p., 23 pl. 27 lei.

I.I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, III, 1977, 288 p., 2 pl., 20 lei.

* * * **Inventaria archeologica**, fasc. 8, R. 42–R.51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R. 52–R. 63, 1972, 14 file, 5 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Populaţia românească în Transilvania în secolele VII–VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.

S C I V A, tomul 29, nr. 2, Bucureşti, 1978, p. 153–312

I. P. „Informaţia" c. 18..

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL" — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE, MUSIQUE, CINÉMA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel $ 25. Toute commande de l'étranger sera adressée à Întreprinderea ILEXIM, Departamentul export-import presă, 70 116 str. 13 Decembrie n° 3, P.O. Box 136—137, télex, 11226, Bucarest, Roumanie. En Roumanie vous pourez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021 Calea Victoriei 125, sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71 021 Calea Victoriei 125, sector 1, Bucureşti, tel. 50.76.80

https://biblioteca-digitala.ro